

KOBLANDI-BATIR

Qazax xalq qəhrəmanlıq dastanı

*Kitab Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyası Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının
25 fevral 2016-cı il tarixli 2 saylı
iclasının qərarı ilə nəşr olunur*

**“Elm və təhsil”
Bakı-2017**

Tərcümə edən: ***Nizami Məmmədov - Tağısoy***
türkoloq-ədəbiyyatşünas, filologiya üzrə elmlər
doktoru, professpr, Əməkdar müəllim,
tərcümə nəzəriyyəçi, tərcüməçi

Elmi məsləhətçi: ***Beybit İsabəyev***
Qazaxıstan Respublikasının Azərbaycan
Respublikasında Fövqəladə və Səlahiyyətli səfiri

Elmi redaktor: ***Məmməd Əliyev***
AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun direktor müavini, filologiya üzrə
elmlər doktoru, professor

Rəyçilər: ***Muxtar Kazımoğlu***
AMEA-nın Folklor İnstitutunun direktoru,
MEA-nın həqiqi üzvü, akademik

Səhər Orucova
Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan şifahi xalq
ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, filologiya üzrə
elmlər doktoru, professor

Mahmud Allahmanlı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının
professoru, filologiya üzrə elmlər doktoru

KOBLANDI-BATIR. Qazax xalq qəhrəmanlıq dastanı.
Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 316 səh.

Qazax xalq qəhrəmanlıq dastanı “Koblandı-batır” türk epik təfəkkürünün nadir incilərindən olub, baş qəhrəman Koblandının və onun silahdaşlarının yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsini əks etdirən maraqlı abidələrdəndir. Əsərin başlıca mövzusu vətənpərvərliklə bağlı olsa da, onun ikinci qolunu saf məhəbbət motivləri təşkil edir. Eyni zamanda bu dastanda qazaxların etnik-millî düşüncəsi, psixologiyası, köçəri həyatının mənzərələri, ailə-məişət cizgiləri və s. rəngarəngliyi ilə təsvir olunmuş, epik obrazların özünəməxsusluğu görümlü təqdim olunmuşdur. Əsər Azərbaycan oxucularına ilk dəfə bu tərcümədə çatdırılır.

ISBN 978-9952-8142-1-7

© Nizami Məmmədov - Tağısoy, 2017

***Kitabın işıq üzü görməsində maliyyə dəstəyi olan
Qazaxıstan Respublikasının Azərbaycan
Respublikasında Fövqəladə və Səlahiyyətli səfiri
Beybit İsabəyev cənablarına müəllif öz
minnətdarlığını bildirir.***

**Tərcümə aşağıdakı mənbələr
əsasında aparılmışdır:**

Кобланды батыр. Казак халкынын батырлык эпосы. М., Главная редакция восточной литературы. Издательство «Наука», 1975, с. 65-219.

Кобланды батыр. М., Главная редакция восточной литературы. Издательство «Наука», 1975, с. 223-381.

***Dastanla bağlı təqdim edilmiş bütün materiallar
Nizami Tağısoy tərəfindən hazırlanmışdır.***

İçindəkilər

Koblandı-Batır – dastan	9
Dastanda işlənmiş toponimlər, etnonimlər, hidronimlər və folklor-etnoqrafik terminlərin şərhı.....	212
Qazax xalq qəhrəmanlıq dastanı "Koblandı-batır": yaranma tarixi, yayılma arealı, hadisələr, qəhrəmanlar, obrazlar, əsərin ümumi səciyyəsi	218
"Koblandı-Batır" dastanının Azərbaycan dilinə tərcüməsində milli özünəməxsusluğun saxlanması	270
Qazax xalq qəhrəmanlıq dastanı "Koblandı-Batır". Xülsə	287
Kazak Halk Kahramanlık destanı "Koblandı-Batır". Özet.....	294
Казахский народно-героический дастан "Кобланда-батыр". Резюме.....	300
Kazakh national heroik epos “Koblandy-batyr”. Summary	306

İçindekiler

Koblandı-Batır – destan	9
Destan kullanılan yerli isim, etnonimce, hidronim ve folklor-etnografik terimlerin açıklanması	212
Gazak halk kahramanlık destanı "Koblandı-batır: yaratılış tarihi, olaylar, kahramanlar, imajlar, eserin genel özellikleri	218
Epik "Koblandı-Batır"ın Azerbaycan diline tercümesinin özelliklerinin muhafaza edilmesi.....	270
Kazak Halk Kahramanlık destanı "Koblandı-Batır". Özet.....	294

Содержание

Кобланды- батыр. Дастан	9
Пояснение использованных в дастане топонимов, этнонимов, гидронимов и фольклорно-этнографических терминов	212
Казахский народно-героический дастан «Кобланды-батыр»: история возникновения, ареал распространения, события, герой, образы, общая характеристика дастана	218
Сохранение особенностей дастана «Кобланды-батыр» в переводе на азербайджанский язык	270
Казахский народно-героический дастан «Кобланды- батыр». Резюме на азербайджанском языке.....	287
Казахский народно-героический дастан «Кобланды- батыр». Резюме на турецком языке.....	294
Казахский народно-героический дастан «Кобланды- батыр». Резюме на русском языке.....	300
Казахский народно-героический дастан «Кобланды- батыр». Резюме на английском языке.....	306

Contents

“Koblandy-batyr”– epos	9
Interpretation of toponyms, etnonyms, hidronyms, and folklore-ethnographic terms used in the epos	212
Kazakh folk heroic epos “Koblandy-batyr”: origin history, events, heroes, characters, general character of the work	218
Keeping of originality in the translation of “Koblandy-batyr” epos into the Azerbaijani language	270
Kazakh national heroik epos “Koblandy-batyr”. Summary	306

***Koblandı-Batır
dastanı***

- I. Keçmiş, ötmüş zamanda,
Qaraqıpçaq elində,
Bir Koblandı varıydı,
Atası bunun Toktarbəy,
Xalqa yaxşı tanış bəy.
Qədərsiz idi varı,
Çoxluca qoyunları.
Gözdi gölü yaylağı,
Gözdi gölü oylağı.
10. Qalın qıpçaq elinə,
Bəsdə dövləti, varı.
Hər içən məst olardı,
Hər yeyən tox olardı,
Hamı ondan razıydı.
Qaraspan dağda qışlar,
Səməllərlə yarışar,
Zirvələrə qarışar.
At ilxıdan ayrıldı,
20. Ondan kənarda qaldı.
Qalın qıpçaqdan yana,
Binələri yan-yana,
Düzülüb sıra-sıra.
Sakit həyat yaşardı,
Xoşbəxtliyin tapardı.
“Əlif” damğalı qıpçaq
Elin şan-şöhrətiydi.
- II. Toktar çatdı səksənə,
Bədbəxtlikdən səksənə,
Heç olmadı övladı,
30. Çin olmadı muradı.
Hey tökdü göz yaşları,
İsləndi göz, qaşları.
Dünya nədir? Bilmədi,
Heç vaxt üzü gülmədi.

- Bəxtinə düşən şahin,
Qırıq oldu qanadı.
Doğulmadı züryəti,
Bitdi təpər, cürəti.
Toktar qüssələnirdi,
40. Qıpçaq kədərlənirdi.
Etdi pirləri ziyarət,
Üz tutdu ocaqlara,
Qurban kəsdi köhləni,
Korasana* kəsdi qoç,
Qəbul oldu diləyi.
Bəybişəsi* Analıq
Çatanda əlli yaşa.
Düşdü uşaq boynuna,
Sevinci aşdı-daşdı,
50. İstəklərinə çatdı.
Göz açmışkən dünyaya,
Fikirləşdi, düşündü;
Dedi: “Bəs bu nə gündü?!”
Əgər belə gedərsə,
Köçəcəyəm dünyadan,
Mən züryətsiz, övladsız”,
Sanki Tanrı eşitdi,
Bu ah-zarı, fəryadı.
Analıqdan doğuldu
60. Bir oğlu, bir də qızı.
Qızın adı Qarlıqaş
Gözəl kiprik, çatma qaş.
Oğlun adı Koblandı,
Sanki alışdı, yandı.
III. Altı yaşa çatanda,
Koblan aslana döndü.
Xəzinəyə yollandı.
Dəbdəbəli geyindi,

“Özümün olsun” – dedi.

70. Sevib-seçdi qonur at,
Yəhərləyərək mindi,
Qıpçaq eli sevindi.
Koblandını öydülər,
Ürəkdən sevindilər.
Çünki onun istəyi,
Olmuş elin səadəti.
Dağ yanır, daş yanırdı,
Hərərətdən yanırdı.
O, altı yaşlı oğlandı,
80. Aləmə səs salandı,
Qəmşad börkü başında,
Kəhər atsa altında.
Karşığası* qolunda,
Tazısı da yanında.
Yeddi pirə sığındı,
Yolla atın çapırdı.
Qıpçaqlarçün, eliyçün,
O, səadət tapırdı.
Toktarbəy ilxısında
90. Doxsan nökrər qul vardı.
Onların sırasında,
Qoçaq Yestemis vardı.
Yestemisi görməkçün
O, ilxıya yönəldi.
Danışıb görüşdülər,
Doxsan nökrər, Yestemis
Ondan razı qaldılar,
Can bir qəlbə oldular.
Toktara dayaq durdular.
100. Yestemissə Koblana,
Qoçaqlığı öyrətdi.
Hər gün keyik ovladı

- Oxu boşa çıxmadı.
Gəzdi yayı, yayladı,
İlxısını hayladı.
Gücü artdı, çoxaldı,
Düşmənlərsə yoxaldı.
Karşığası qolunda,
110. Kumay* tazı yanında.
Görən kimi keyiki,
Arxasınca atıldı.
- IV.** Bir gün namazşam* çağ
Kuptan* vaxtı gələndə,
Koblan ilə Yestemis
Durmuşdular pusquda.
Birdən eşitdilər səs.
Dedi: “Sus, səsini kəs”.
Toz göyə duman oldu,
120. Gözləri tozla doldu.
Yestemis dedi: “Qardaş,
Olmuşam sənə sirdaş”.
Dağın o yeri ki, var,
Qızılbaşlar eli var,
Yaşıl çəmənləri var,
Mavi göz gölləri var.
Orda xan Köktim – Aymak
Xalq bilmir ondan doymaq.
Eli çox sevir onu,
130. Geyir qırmızı donu.
Qızının adı Qurtqa,
Gözəllik verib Xuda
Zürafə boyu - qamət,
Edirlər ona hörmət.
Siması sanki aydır,
Gözəl Şirinə taydır.
Hamıya bu bəyandır,

- Qızıl tək par-par yanır.
140. Kim sərrast atəş açsa,
Qurtqa onunku olar,
Arzu-murada çatar.
Bunun sonu nə oldu –
Sonra tutarsan xəbər.
Könlüm, ayım , çırağım,
Bundan olma intizar.
Gəl sən özünü üzmə,
Hər şeyin bir sonu var,
Hər cür arzuya düşmə.
150. Çox desə də Yestemis,
Oğul öz istəyindən
Geri dönən deyil ha!
Övliyalarla, pirlər,
Mənə kömək etsələr.
Allam nişan sikkəni,
Tanrım, xilas et məni.
Yestemis yenə dindi:
“Ey gözümün çırağı,
Ey ömrümün növrəği.
Sənki hələ uşaqsan,
160. Sanki körpə-köşəksən.
Bərkiməyib sümüyün,
Tez-tez vurur ürəyin.
Getmə, qurbanın olum,
Mənim qanadım, qolum.
Sözlərimə qulaq as,
Səbrini aşağı bas.
Sənin növbən sonradır,
170. Bil, yolun hayanadır.
Sənə deyərlər uşaq,
Olarsan gözdən uzaq.
Həm də bunu da bil ki,

- O, ayüzlü Qurtqanı
 Hifz edir böyük igid.
 O böyük ər, nə igid
 Onun adı Qızılər,
 Ərəndir o, ərən, ər.
 Getmə, ümid, çıraqım,
180. Mənim şirin növraqım,
 Başına bir iş gələr.
 Deyib danışdı onlar.
 Yestemis dedi: “Nə olar,
 Getmə, sən qurbanın,
 Köke*, xeyr-duaçım,
 Ürəyim, can sirdaşım.
 Pirlər olsun köməyin,
 Meydanlara düşəndə,
 Qoy itməsin əməyin!
190. İgid öz işindəydi,
 Anddan geri dönmədi.
 Daha Yestemis ona,
 Söylədi xoş arzular,
 Əl açaraq göylərə,
 Koblandı yaraqlandı,
 Qılıncla qalxanlandı,
 Yay, oxu çiyində,
 Yestemis hey söyləndi:
 “Ey mənim ulu Tanrım,
200. Sənsən ürəyim, canım,
 Qismətim olsun uğur,
 Hisslərim məni boğur”.
 Beləcə yola saldı,
 Ürəkdə nisgil qaldı.
 Kəhər ata minərək,
 Dərə-dağlar keçərək.
 Sanki ox kimi süzdü,

- Arzu, niyyəti düzdü.
Gəlib o yerə yetişdi,
210. Öz-özüylə gedişdi.
Koktim Aymakı gördü,
Qəzəbdən çaşdı, qaldı.
O, keçirdi sınaqdan,
Koblan təki sultanı,
Şah Koktim Aymak dedi:
“Qazağın nəri gəldi”.
Kamanını götürdü,
Köhlən üstə əyildi.
Əl ataraq tətiyə,
220. Üz tutub övliyə –
Atəş açdı birinci,
Tən iki yerə böldü
Nişangahda sikkəni.
İgidi gördü Qurtqa,
Daş-qaş səpdi başına.
Çevirəndə başını,
Oynadırdı qaşını.
Bu nə görkəm, nə sima?!
Ayüzlü mələksima.
230. Koblandıya vuruldu,
Çöhrəsi də duruldu.
Şaha elçi göndərdi,
Osa verdiyi sözdən,
Geri dura bilmədi.
Otuz günlük toy oldu,
Məclis boşaldı, doldu.
Atası Koktim Aymak,
Qurtqanı ərə verdi.
Allaha əlin açdı,
240. Peyğəmbərə baş əydi,
Gözəl bir büsat qurdu,

- El qulluğunda durdu.
Yeyib, içib, kef çəkib,
Toydakılar yoruldu.
Qurtqanı ərə verdilər,
Bundan çox sevindilər.
Qırx beş arşınlıq Qızılər,
Eşidib bu xəbəri,
Birdən çıxdı irəli.
250. Dedi: “Gəlsin güləşək,
Gücümüzü sınaq,
Qolumuza güvənək,
Əgər sən məni yıxsan –
Qurtqa qismətin olsun.
Köhlənin sağ qalarsa,
Başın salamat olsun.
Özünü çox öyərsən,
Qələbəni görərsən”.
Eşidib bunu Koblan
260. Dedi: “Köməyim Allah,
Düşmən qalmaz salamat”.
Minib köhlən atına
Qızılər səmtə çapdı,
Gəlib nəre qopardı:
“Koblandı çatıb, di, çıx!”
Səs eşidib Qızılər,
O, heç evdən çıxmadı.
Koblandı evə girdi,
Qızılər yataqdaydı.
270. Asta süzüb Koblanı
Dedi: “Sən mənimlə yox,
Gəl ayağımla güləş”.
Bir ayağın uzatdı.
Qapısında Qızılərin
Ala kəmənd asılmış.

- Koblan kəmənddən tutub,
 Sarıyıb Qızıləri,
 Çapdı kəhər atını,
 280. Sürüdü Qızıləri.
 Bax beləcə apardı.
 Tikanlar diddi onu,
 Sanki çatmışdı sonu.
 Ciyərin parçaladı,
 Qabırğasın sındırdı,
 Ölüm nədi qandırdı.
 Düşməninə dərs verdi,
 Ona yaxşı dərd verdi.
 Sanki dərisin soydu,
 290. Cəhənnəmə göndərdi.
 Dağlar, daşlar dilləndi,
 Koblan özü söyləndi:
 “Biabır olub ölsün,
 Mən kiməm yaxşı bilsin”.
 Onu kökpar* tək soydu,
 Ruhu candan ayrıldı.
 Elə bil ki, bayıldı.
 Başı qaldı bir yanda,
 İşı sona çatanda,
 300. O, Qurtqaya söylədi:
 “Öz işimi gördüm mən”.
 Qurtqa bir an düşündü –
 Dedi: “Allah, nə gündü,
 Sultanım, de, nə etdim?!”
 Qurtqa səmtə yüyürdü,
 Koktimə xəbər göndərdi.
 Dedi: “Düşmən əzildi,
 Pis günümüz kəsildi.”
 Koktim Aymak düşündü,
 310. Qurtqanı ağ yurtaya,

- İçi gümüşü rəngli,
Gözəl yerə göndərdi –
Dedi: “Get qaydaya sal,
Hər nə lazımdırsa al”.
Qırx dəvə yükü xəznə,
Qırx qul, qırx kəniz ilə,
Öz qızın da göndərdi.
Görüşüb yaxın ilə,
Həm də ki yadlar ilə,
320. Vidalaşaraq Qurtqa,
Varıb yola düzəldi.
Qurtqa ay tək yanırdı.
Yaxınlar, həm uzaqlar,
Onu ulduz sanırdı.
Dan ulduzu doğanda,
Koktim Aymak sevindi,
Qurtqa yola düzəldi,
Sursatı hazır oldu.
Koblandı bala gəldi,
330. Koktimə salam verdi:
“Qurtqaya sən pay verdin,
Mənəsə pay vermədin”.
Koktim Aymak atası,
Balam, gözüüm çırağı,
Gör bir sənə nə verdim.
Başın üstə dörd bulud –
Dedi: “Babam sənindi”.
Yaz gələr gün tərəfdən,
Qışdasa yel tərəfdən,
340. Yay gəlsə, yay tərəfdən,
Çırağım, qutum bala,
Qanadım, qolum, bala!
Mən səni, bil, tapşırdım,
Göydəki buludlara”.

- İndi ata min dedi,
Koblandı vida dedi,
Qurtqanı da götürüb,
Doğma elə yönəldi.
Pirlər, övliyalar da,
350. Onlara kömək oldu.
İşləri yaxşı getdi,
Pis günlər burda bitdi.
Köhlən atına minib,
Koblan yola düzəldi.
Arxasınca gəlirdi,
Sanki böyük bir karvan.
Ötən günü sanadı,
Az getdi, həm üz getdi,
Dərə, təpə düz getdi.
360. Birdən gördü yol boyu,
Otlayırdı ilxılar.
Qurtqasa bu karvandan,
Göz qoyurdu ətrafa.
Hey baxaraq atlara,
Gözü düşdü onlara.
İlxının ortasında
Gözü sataşdı göy-ala,
Yaxşıca bir madyana.
Arabasın saxladı,
370. Düymələrini açdı,
Madyana yaxşı baxdı,
Dedi: “Bu, mənə baxtdı”.
Dönüb Koblana dedi:
“Kimindir ki bu ilxı?
Bax o madyan ki var ha,
Onu mənə verərsən”.
Batıra öyüd verdi,
Zarafat da eylədi:

- “Başımı gülləyə verdim,
380. Qız Qurtqanı versəydim,
Bir dünya var alardım”.
Səlimbəy doğma ağam,
Bunlar onun ilxısı.
Mən istəsəm – o, verər,
Hətta canından keçər.
Qurtqa isə söylədi:
“Mənə yaxın gəl, igid!
Nəsihətimi eşit!
Sənin bu kəhər atın,
390. Düşməni məhv etməkçün,
Mənim böyük sultanım,
Sənə sadıq olan at,
Hələ körpə qulundur,
Buna inanmalısən,
Sözlərimə qulaq as”.
Qurtqa sözünü dedi:
İlxı ağanındısa –
“Özünə seç köhlən at.”
Karvanı əyləndirib,
400. Koblan atına mindi.
Köhlənini səyirtmədi,
Yamaclardan aşaraq,
Düzənlərdən çaparaq,
Yorğa atın çapdı o.
Səlimin doxsan qulu,
Başçısı Qara Kojək,
Səlim ona əl eylədi:
“Uca dağın başına,
Bizlə aul köçəndə,
410. Ağamıza salam de.
Gəlnini aparıram –
Görimdüyün * versin de.

- Qırx dəvə yük xəznəsin,
Gəlib qoy o, götürsün.
Bu sözümə inansın,
Qurtqaya görimdikçün,
İlxıdan madyan versin”.
Batırın sözün sonadək,
Qara Köjek dinlənək,
420. Aula döndü çaparaq,
Toz göyə duman oldu,
Yellərdən də bərk uçdu.
Sanki ilxıya tərmiş,
Düşməni, yaxud canavar.
Aulda səksəndilər,
Bəy yanına gəldilər.
Qara-ala atı göstərdi,
Dayandı və söylədi:
“Məni Koblan göndərdi,”
430. Ağaya salam dedi,
Gəlnin aparram onun,
Şərəfin aparram onun.
Xəznəsin qırx dəvədə,
Qoy gəlib götürsün, de.
Burda nə var onundur,
Görimdiyini də versin.
Sözlərimə inansın.
Qurtqayasa görimdik,
Olsun yaxşı pay - böyük
440. İlxıdan ala madyan.
Axı, mən bacoğluyam
Göndərdi məni Koblan,
Ümidi qalmaqdadır,
Sənə inanmaqdadır.
Atı ona verərsən”.
Köjekin sözün eşidib,

Səlimbəysə söylədi:

“Paranı şəhərə göndərdim

450. Buzov, dana almaqçün,
Qulunusa düşündüm,
Doğma balama verim,
Məni bir agah eylə,
Koblan hansı səbəbə,
Bu madyanı istəyir”?
Nə deyib, danışırsan,
Koblana nəinki madyan,
Lap qəlbimi verərəm,
Can sadəgə edərəm.”

460. “İstədiyimi aldım,
Düşünüb qoy dayansın
Qayıdıb lovğalansın.”
Toktar ağa önündə,
Bəyin sözün eşitcək.
Köjek atına minib,
Koblan yanına çapdı.
Alacağın verdi o,
Dedi: “Nəinki madyanı,
Bacımoğlu Koblana

470. Mən canımı verərəm”.
Səlimbəy bildirdi ki,
Qara Köjek, o, gəncə,
Özüm qurban gedərəm.
Bu madyanı tutub o,
Yaradana əl açdı.
Qurtqa gözəl qız isə -
Arabadan düşərək,
Madyanın alnın öpdü.
Dartıb onu dalınca,

480. Karvanla apardılar.
Gök* madyansa o tərəf ,

- Bu tərəfə baxırdı.
Yemşəg* sanki bulaqtək
Dolub həddən aşırdı.
Qarnı yerə dəyirdi.
Ay-günü çatmalıydı,
O tülpar doğmalıydı.
Çox çətin yeriyirdi.
Bətnində tülpar vardı.
490. Madyan çox çətinliklə,
Həm də nəfəs alırdı.
Yanına heç kimi,
O yaxın buraxmırdı.
Yalnız tək Qurtqa onun,
Zəhmətini çəkirdi.
Gök madyan əziyyət çəkir –
Yer üstünə gəlirdi.
Qurtqasa təlaşdaydı –
Tülpar birdən boğulsa –
500. Görən onda nə olar?!
Qurtqa fikirləşirdi:
Tülpar boğulmamaqçün,
Quluna nəfəs verdi,
Bax belə çətinliklə -
Burıl dünyaya gəldi.
O yerə dəyməməkçün,
Qurtqa soyunub kürkün,
Altına sərdi onun.
Sonra isə tülpara,
510. Bir az da nəfəs verdi.
Qurtqa tülparın bu an,
Cəld öpərək alnından,
Haqqa şükür eylədi.
“Sultanımın can atı,
Gün düşməsin gözünə,

- Yel dəyməsin özünə”.
 Üstündə çadır qurdu,
 Qurtqa ellər gözəli.
 Sanki əmrə müntəzir,
 520. Burda kənizlər gəzir.
 Hər şeyi gətirdilər,
 Orda məclis qurdular,
 Burıl qırx gün, qırx gecə,
 Qurtqasa qayğı ilə,
 Yedizdirdi Burılı.
 Əvvəl iki dəfə doğmuş,
 Madyanların südü ilə,
 Sonra isə düz qırx gün,
 Ana madyan südüylə.
 530. Belə keçdi səksən gün,
 Sonra doxsan oldu gün,
 Daha qorxu qalmadı.
 Tülpar xəstələnməsin,
 Deyib onu yemlədi.
 Həm də ki, əzizlədi.
 Burıla bu Qız Qurtqa,
 Tündikdən* işıq verdi.
 Yedizdirdi, suladı –
 Qurtqa qız yorulmadı,
 540. Koblandını çağırdı
 Dedi: “Yurtanı açaq”.
 Burıla gözəl Qurtqa
 Altından tikdi paltar,
 Düz dizlərinə qədər.
 Burıl qulağın şəkldi,
 Bildi burda təkcədi.
 Yurta yığışdırıldı,
 Hamı yola düzəldi.
 Çidarlayıb ayağın,

550. Karvana da qoşdular.
Dağ zirvəsinə doğru
Çətin – keçmək dağları.
Dolayları, yolları.
Koblandısa karvanı,
Aparardı özüylə.
Keçərək xeyli yollar,
Mənzilinə yetişdi,
Toktar bəylə yanaşı.

560. Yurtasın yerləşdirdi.

Koblandı – batır atası Toktar bəyin yurtası ilə yanaşı öz yurtasını qurduqdan sonra, ona yaxınlaşıb soruşur: “İlxımızın yanından getdiyim artıq bir neçə aydır. Doxsan qulumuzdan və ilxımızdan nə xəbər var?

Çırağım, gözümün nuru, quldan da, maldan da xəbərim yoxdur.

Koblandı onunçün süzülmüş çayı içmədi, əvəzində sərxoşluq gətirən baldan yeyib yola düzələrək dedi: “Mən gedib maldan xəbər bilib gələrəm.”

Bazarda var ağ mata*.
Oynaqlar bala pota .
Sözlərimdə yox xəta.
Atayla vidalaşib,
Şər vaxtı mindi ata
Atların ilxısını,
Dan atanda gördü o,
Yaxınlaşıb biləndə
İlxı öz yerindəydi.

570. Qullar onu gördülər,
Əcəbcə sevindilər.
Dedilər yaxşı oldu,
Batır Koblandı gəldi.
Sevindilər, güldülər,

- Batırın şərəfinə,
Bayraqlar qaldırdılar.
Sevinclər aşdı-daşdı,
Koblan hamıdan başdı.
Burda bir ara verək.
580. Koblandı Yestemislə,
Tulayla ova getdilər,
Xeyli vaxt keçirdilər.
Deyəmmərəm nə oldu,
Ordan nə gətirdilər.
İndi görək Qız Qurtqa,
Haradadır, o, nə edir.
Qurtqa zəhmət çəkdiyi,
Burıl bir yaşa çatdı,
Alını parıldadı,
590. Sanki buluddan ay çıxdı.
Bir yaşdan üçə çatdı,
Ayağın daşa döydü.
Sanki dağları, daşı,
Üyüdüdü, bölürdü.
Keçən zaman ərzində,
Heç vaxtı gün görmürdü.
Onurğası bərkidi,
Onu madyanlar üstə,
Buraxmaq vaxtı çatdı,
600. Burıl beş yaşa çatdı.
Qurtqa ipək kəməndlə,
Boynunu da bağladı.
O böyüsün, bərkisin.
Altı yaşa çatanda,
Ona biz qızıl yəhər,
Qayış da ölçüb-biçdi.
Düşündü ki, olacaq,
O əsil batır atı.

- Gözəl Qurtqa batırçün,
610. Mizraq da hazırladı,
İti qılinc düzəltdi.
Qılinc qabı gümüşdən,
Düzəltnişdi Qurtqa qız.
Qız Qurtqa bu Burılın,
Yalını darayırdı,
Qayğısını çəkirdi,
Öz doğma övladı tək,
Onu əzizləyirdi.
620. Hər gün onu öyrədir,
Həm də qayğı göstərir.
Burıl altı yaşında –
Koblandı batır isə
Evə qayıtmalıydı.
Bəlkə yaddan çıxmışdı –
Onun Qurtqası vardı.

VII. Bu məqamda Qızılbaşlar ölkəsindən olan Qazan batır noğay torpaqları üzərinə hücumə keçib, onun iki şəhəri – Qırlıqala və Sirliqalanı tutur. Qırlıqalada o, öz bəylərini, Sirliqalada isə cəlladlarını yerləşdirir.

- Qızılbaşlar elindən,
Gəldi bahadır Qazan,
O, çox qəddar hökmdar,
Üzdən yağır zəhirmar.
630. Noğay tayfalarını,
Ələ keçirib əzirdi.
Kimsə tabe olmasa,
Onları məhv edirdi.
Torpağı, mal-qaranı,
Özününkü edirdi,
Belə şöhrət tapırdı.
Var-dövlətin ataraq,

- Noğay eli qaçırdı.
Qaçan noğaylarasa –
640. Qaradaban* deyilirdi.
Qırlıqala, Sirliqala
Kimi gözəl şəhərlər
Qazan batırın tapdağı,
Altda inildəyirdi.
Sirliqala şəhəri,
Düşməndən görünürdü.
Açıq idi qapılar.
Qırlıqalada isə
Qazan xanın nərləri,
650. Yığışmışdı bəyləri.
Qazan lovğalanırdı:
“Düşmən bura girəmməz”.
Qazan özün öyürdü.
Noğay elin döyürdü,
Qızılbaş hökmdarı.
Qırlıqala tərəfə,
İti bir çay axırdı.
O biri tərəfdəsə
Altı sıra arx vardı.
660. Qurulmuş istehkamlar,
Hər səddin öz yeri var.
Onun düz qırx yerində
Polad darvaza vardı,
Əsgərlər pusqudaydı.
Durmuş ağız-ağıza,
Onu bağlamaq üçün,
Altmış bahadır vardı.
Bunu dünya bilirdi,
Çoxsaylı noğay elin,
670. Tutub məhv etdi Qazan.

Qazanın bu xəbəri qırx minlik kiyat tayfasının bahadırı Qaraspanın ətəklərində yaşayan Seil oğlu Qaramana çatır. Xəbəri eşidən batır düşünür: “Atadan ər doğulmuşuqsa, Qızılbaşlar noğay torpaqlarını tuturlarsa, biz kişi deyilik”, – deyib atını yəhərləyib –yüyənləyib yola düzəlir.

Çox minlik ordu yığdı,
Ağ-qara bayraq alıb,
Qızılbaşlar üstünə,
O andaca səmt aldı.
“Qazanı ordan qovaram”.

Dedi, həm də düşündü.
Böyük bir güc topladı,
Qəzəbləndi, hirsləndi,
Toxtayıb özünə gəldi.

680. Kiyatdan çıxan beş batır,
Bir Qaragöz, bir Ağgöz.
İkisi qoçaq batır,
Elin dadına çatır.
Qaracan oğlu Qoçdövlət
Mərd oğluydu, mərddən mərd.
Çoxlarına dərs verən,
Ordular pərən edən.
Fala baxan – Qara Bukan*
Falı düz görüb, baxan.

690. Dedi: “Atın necə çapsın,
İrəldə nə olacaq tapsın.”
Qaraman batırdasa,
Qaşlar qarla örtülüb,
Kiprikləri donubdur.
Qazan noğayı məhv edir,
Bizi şərəfsiz edir,
Ölmək - həyat şirindir,
Vətənsə hər kəsindir.

700. Bəs görən biz nə edək?

- Bəlkə məzara gedək?
Məzarsa da soyuqdur,
Əhvalımız donuqdur.
Qırx minlik ordu yığılıb,
Hamını başa salıb,
Qaraman yola düzəldi,
Orduya sözün dedi:
Eşidin, məni ərlər
710. Allah sizə yar olsun,
Qaraspan ətəyində
Yaşayır qıpçaq eli,
Qorxudan səksəkəli.
Orda var Koblan batır,
Şöhrəti ümman batır.
Onu hamı tanıyır.
Gedib onu götürək,
Düşmənin dərsin verək,
Gedərsə – yaxşı gedək,
720. Getməzsə dua edək.
Yaşımız, işimiz bir,
Bunu bütün el bilir,
Hamı da bizə gülür.
Sizə düzün deyirəm,
Allaha and içirəm.
Gəlin, gedəyin ora,
Bu yol aparar ora.”
Kiyat məsləhətləşdi,
Hamısı yola düşdü.
730. Qaraspanın döşündə,
Çoxsaylı ordusuyla,
Qərar tutdu Qaraman,
Hazır oldu ox-kaman.
Görən kimi onları,
Koblandı ata mindi.

Onlar səmtə yönəldi.
Yestemis yaxınlaşdı,
Öyrənsin ki, nə vardı.
Gəlib gördü dostdurlar,
740. Düşmənesə yaddırlar.
Koblandıya bildirdi,
Qaramanı dost gördü.
Dedi: "Kəfin necədi?"
Qaraman cavab verdi:
"İşin avand, ay dostum!"

Burada Qaraman batır Qazanın üzərinə hücumə getdiyini bildirir:

Mən Seil oğlu Qaraman,
Qazana gedib, varam,
Gəlsən-gedək mənimlə,
Nəfəs allam səninlə,
Sən ey mənim əzizim,
750. Səndən budur xahişim.
Dərd və kədərimiz bir,
Biz səninlə həmtayıq,
Dünyanın naxışayıq.
Qazan tutduğu şəhrə,
Mən çıxıram yürüşə.
Gedirsənmi mənimlə?!
Mənim Koblandı dostum,
Ağıllı tədbirlisən,
Döyüş səriştəlisən.
760. Göydə ulduzun yanır,
Yaxşılar səni anır.
Sənə dualar olur,
Səndən sücaət qalır.
Sən müdriksən, böyüksən,
İgidlik fəvqündəsən.
Səni hər görən düşməni,

- Keçəcək öz “mən”indən.
Dedim qoy sənə deyim,
İşimi indən bilim.
770. Sonda Koblan söylədi,
Burda bir iş var dedi:
“Şahini göydə tutan,
Düşməyə ox tək çatan,
Köhlənim mənə deyil,
Qurtqanın əlindədir.
Gedib, getməməyimi,
Ondan soruşmalıyam,
Ondan izn almalıyam.
Qurtqa neçə vaxt idi,
780. Ona qulluq edirdi.
Düz altı il sərəsər,
Atı yedizdirirdi,
Həm də nazın çəkirdi.
Tündikdən* işıq vermiş,
Düdüknən su vermişəm.
Boşa getməsin bəxtim,
Puç olmasın əməyim,
Mənim istəkli dostum,
Bu at ona sirdaşdır.
790. Bunu bir Qurtqa bilir,
Gedib, ya getməyim mən.”
Deyib Koblan bu sözü,
Sanki parladı gözü.
Qayıdıb çadıra gəldi,
Gəlib belə söylədi:
Qaraman oğlu Seilin,
Çoxsaylı bir ordusu,
Qazan üstünə gedir,
Sırasını seyrəldir.
800. Burıl atı gətirin,

- Qaramanla mən gedim,
Qoy yollanım bazara.
Orada var ağ mata,
Oynaqdır cavan pota,
Bu sözümdə yox xəta.
Koblandının yanından,
Yestemis aralandı.
Toktarın çadırıyla,
Yan-yanaşı dayanan,
810. Qurtqanın çadırına,
Yestemis gəlib söz atdı,
Gün çıxmamış dan atdı,
Şolpan* ulduz gizləndi.
Hələ Qurtqa yatırdı,
Yatıb mışıldayırdı.
Evdədirmi Qız Qurtqa,
Bəlkə yoxdur Qız Qurtqa.
Heyif qadın doğuldun,
Əgər erkək olsaydın,
820. Elə arxa olardın.
Altındakı kürən at,
Düşmən üstə yüyürər,
Şiri-nər tək görünər.
Cins at minən igidin,
Polad qılinc belinə.
Batır paltarı gərək.
Axı belə batırlar,
Həm də polad biləkdi.
Koblan tənha gedirdi,
830. Tanrı ümid yeriidi.
Kiyatdan dostu çıxdı,
Ürəyi, canı Qurtqa,
Batır atına mindi.
Qurtqa necə gözəldi!

- Düz altı il sərəsər,
Qulluq görmüş at Burıl,
Hazırdırmı döyüşə,
Baş verməsin əndişə.
Qurtqacan işıq saçır,
840. Siması evlər yıxır.
Başında lələyi var,
Altın kürkü də yanır.
Səsi köşək səsidir.
Sanki bülbül səsidir.
Qara tük parıldayır,
Görkəm ona yaraşır.
Qızıl fəsi köndələn,
Başında necə durur,
Görkəmində var qürur.
850. Qamçısı da uzundur,
Camalı baxımlıdır.
Baş qaldırıb söylədi,
Yestemisə naz eylədi.
İki qoyun, bir quzu,
Verədim bu dünyada
Çoxlarına sevincə,
Qalsınlar bir az dincə
De, göndəriblər səni
Burıl tülpar dalınca?!
860. Tülparı arzu edən,
Oğula salam deyın.
Dostu Qaramana da,
Onun həmyaşdına.
Atın yaşı çatmayıb,
Pələngi məcbur edib,
Qoymasınlar döyüşə.
Çapıb varram atımla,
Qırmancla döyüb yana,

- Gərək ollam tayfama.
870. Qurd da zəfər yetirməz,
Yaxınıma, dostuma.
Bədik* bu, heç o deyil,
Keçi də qoyun deyil,
Şeytan heç də cin deyil,
Bəybişə də qul deyil,
Doğma balam qul deyil.
Sizi Koblan göndərib,
Zəif dostun üstünə.
Səni də göndərənə,
880. Qurbanlır mənin canım,
O, tayfanın pələngi,
Qaraspanda yaşayır.
Məni Allah qorusun,
İşim də avand olsun.
Sultanım qulaq assın,
Bu səfərdən daşınsın,
Qənimət götürməsin.
Bir xeyli də yaş tökdü,
Sənin evdəki dostun.
890. Həddən artıq pərişan,
Qoy bundan agah olsun.
Dağda yüksək zirvədə,
Dayanıb dincəldilər.
Allah böyük, xeyirxah,
Bunu yaxşı bilirlər.
Məgər dost daim dostdur?!
Sultanıma salam de,
Qulaq assın, getməsin.
Böyütdüyüm Burılın,
900. Qırx üçcə günü çatmır.
Cavab alan Yestemis,
Yenidən geri döndü,

- Cavabdan razı qaldı.
Qurtqa dediklərini,
Sözbəsöz Koblandıya,
Batıra düz söylədi.
Eşidərək sözünü,
Koblan həmtayının,
910. Durub yanına gəldi,
Koblandı ona dedi:
“Mən göldən uçmuş quşam,
Şərəfsizə qulaq asma,
Haqdan buyrulan işdən,
Mənim şirim, qaçmaram!
Məzəmmət etmə məni.
Bu döyüşə getməyim,
Qənimət götürməyim,
Qurtqa salam göndərir,
920. Səni lap çox istəyir.
İncimə həmyaşıdım,
Səndən rica edirəm,
Dağ zirvəsin aşıram.
Qurtqanın ağ əli ilə,
Bəslənib, yedirdilib,
Qurtqadan qeyri kəsi,
Heç zaman da görməyib.
Ana qayğı çəkən tək,
Onu çox əzizləyib”.
930. Qurtqa dedi: “Burılın,
Qırx üçcə günü çatmır,
Batır atı olmaqçün.”
Qaraman sonda dedi:
“Onda özümüz gedib,
Qazana hücum çəkək,
Əsgərlərin öldürək,
Şəhərin viran edək.

- Biz necə kişilərək,
Hər an yola düşəndə,
940. Xatınla məsləhətləşək”?!
Kandarda yovşan bitir,
Kişi batır geymində.
Gedənlər qayıdarmı?
Tanrı aldığıın verərmi?
Hərdən yola düşərkən ,
Xatından məsləhət alağ,
Həm ona qulağ asağ.
Qoy lap kim olur batır –
İradəsi yoxdusa,
950. Lap mənə həmtaydısa,
Şir olmur, lap nə olsun.
Qaraman belə deyərkən,
Şir Koblandı batırın
Çənəsindən tər axdı,
Tükləri biz-biz çıxdı,
Həm də özündən çıxdı.
Mənə həmtay olsa da,
Qaramanın sözləri,
Məni yaman titrətdi.
960. Sanki sözlər Batırın,
Lap beyninə işlədi.
Kəhər atı tez minib,
Ələ iti ox alıb,
Qırmancla onu vurdu,
Sanki tufan tək uçdu.
Qonur – kəhər atında
Koblan bir anlıq çapdı,
Qəzəbləndi, o, coşdu.
970. Sanki dalğa tək daşdı,
Döyülmüş dəmirə döndü,
Yanağını qar örtüdü,

- Kiprikləri buz tutdu.
Hücum çəkdi düşməyə,
Ox tuşladı üstünə.
Yağı üstə yeridi,
Elə qəzəblə sürdü,
Yalnız önün görürdü.
Qurtqanı eşitmədi –
980. Əgər düşməni görsə,
Onun başını kəsər,
Darvazalı həyətin,
Peyğəmbəri Qız Qurtqa
Evdə otura-otura.
At tappıltısı gəldi.
Kimdir belə qorxmadan,
Sultandan başqa gələn,
Fikirləşdi, düşündü?!
- Nazla əndam oynatdı,
990. Gedib qapını açdı.
Gördü – bir az qəmləndi,
Gözdə yaş gilələndi.
Quş tükü, lələyinə,
Buğdaya, vələmirə,
Kasıbın gücü çatmaz.
İldə bir vergi versin.
Qız Qurtqasa dözmədi.
Çadırın bir yanından,
Qaldıraraq keçəni,
1000. Baxdı, işıqda gördü,
O, batırın tanıdı,
Qəzəbli ovqatını.
Özün onun önündə,
Bir az günahlı sandı.
Batırdan çox çəkindi,
Bir az özün itirdi,

- Biixtiyar əlini,
Yelləyib şırıldadı.
Qurtqa itirdi özünü,
1010. Qanı qaçmış üzünü.
Paltarın ətəyinə,
İlişəndə ayağı,
Təlaşdan titrəyirdi.
Vücudu, həm dodağı,
Çadırda var-gəl edir,
Qaçır, durur, düzəlir,
Heç bilmir ki, nə edir,
Nəhayət bir az keçir,
1020. Vəziyyətdən çıxış tapır.
Düşünüb fikirləşdi,
Fikirlərlə güləşdi.
Çadır yanında duran,
Burıla bir də baxdı.
Düdüknən su verdiyi,
Ata ürəyi yandı.
Başına ip salardı,
Arxasınca dartardı,
Doyurub içirərdi,
1030. Canavar tək Koblana,
Başın bulaya-bulaya,
Qız Qurtqasa Koblana,
Qamətin yırgaladı.
Üzünə bəzək verib,
Mələksima gedirdi.
Çal yox, üç yaşlı bozdur,
Samanla otu yeyir,
Doğulub gün görməmiş,
Belə Tayburıl imiş,
1040. Elə ki, çölə çıxdı,
Sanki gözləri çıxdı,

- Od kimi qaynayırdı,
Köndələn durmuş daşı,
Yüyən tək gəmirirdi.
Burıl şahə qalxırdı,
Sanki Qurtqayla birgə,
Birdən göyə atıldı,
Qız Qurtqasa güc ilə,
Düşdü, o yerdə qaldı.
1050. Qurtqa sanki Batırdı –
Batırlar bunu yaxşı qanırdı.
Qurtqa köhlənə dedi:
“Dağ zirvəsində aşırım,
Müqayisəyə gəlməz.
Nə olsun həmyaşiddir,
Həmişə kara gəlməz.
Allah daim rəhmdil
Yalqızlara dirəkdir”.
Üç kərə göyə uçsaydın,
1060. Bir uçuşun kəm olardı.
Tayburılım, nə edim?
Sənə qırx üç gün çatmır”.
Şəhərdə yaşayançün,
Bazar heç vaxt bağlanmır.
İgidlərin məzarı,
Haralardan görünür?!
Koblandı canavar tək,
Tayburılı görən tək,
Qurtqada qəzəb söndü,
1070. Burıla sarı baxdı,
Sonra Koblandı dedi:
“Göldən uçmuş bir qaz tək
Gil sahilə uçuram,
Novruzdan sonra yazam.
Ağılımsa çox deyil.

- Qız Qurtqa böyütdüyün,
Vurub ortadan bölm.
Sarayda bir saray var,
İçində saray var,
1080. O saraya aparar,
Qoşa donqarlı dəvə.
Kimin az heyvanı var.
Onun çoxdur kədəri,
Hər kişi üçün gərək.
Övrət qisməti olsun.
Atımı belə böyüdən,
Dür bir metaldan oxu,
Şam ağacına sancan.
Tapınca belə qadın,
1090. Gör nə qədər vaxt keçər?”
Batır sözün eşitcək,
Batır yaxınlaşarkən,
Təlaş, ya həyəcandan,
Qənirsiz gözəl Qurtqa
Qəmləndi, xırıldadı,
Hönləyib ağladı.
Gördü Qurtqa qəmlidi,
Koblan nəhayət dedi:
“Mən hamıdan nətiqəm,
1100. Sanki altın dilliyəm,
Həmyaşdlar içində,
Hamı üçün rəhbərəm.
Sən ən gözəl qadınsan.
Səbirli ol, toxtaq ol,
Bil, sən qadın olsan da,
Heç nəyə baxmazdım mən.
Ehtiyatsız olsaydın,
Baş bədəndən qopardı.
1110. Günahkar olsaydın sən,

- Bu igidin ölümündə,
Səni suçlamazdım mən.
De, niyə kədərli sən,
Mən yanında olanda?
Sən birlikdə olanda,
Pərqü döşəkçün yaxşı,
Arpa, buğda qabıqlı,
Əsil doğulmuş Qurtqa,
Şənlənginən – qəmlənmə.
1120. Sağ-salamat qayıtsan,
Döyüşə getdiyin yerdən,
Səni nura çıxarram.
Sən mənə çox əziz sən,
Sən elə xan olarsan.
Onda Qurtqa söylədi:
Açıq göldə qu atdım –
Ödü dərdə dərmandı.
Yayda balıq oynayır,
Geniş göllər içində,
1130. Geyin-kecin yaxşıca,
Sənə paltar yaraşar.
Bədənin də çox ağdır,
Sanki böyük padşahsan,
Ürəyində nə tutsan,
Yetişməkçün murada,
Şahin sən sən - biz qarğa.
Sən düzlərdən gələndə,
Haqqım yox nəvazişsiz,
Baxım sənün hüsnünə,
1140. Nə böyük qardaşın var,
Nə də kiçik qardaşın.
Lap bədbəxtlik üz verib,
Geriyə qayıtmasan,
Məni külə döndərər”.

- Sonda Koblan söylədi:
“İlxıda diqqət çəkən,
Yalını qara at mənim.
Nə böyük qardaşım var,
Nə də kiçik qardaşım.
1150. Yalqız doğulan mənəm”.
Övliyaya at qurbanı,
Korasana qoç kəsdilər.
Bundan başqa üstəlik,
Özlərin qurban verib,
Bezib mal-qarasından,
Həm də bezib canından,
Allahdan istəmişəm.
İncimə sən Qurtqacan,
Sənlə gecələməsəm,
1160. Uzaq yola düşməyəm.
Yalnız qocalarımla,
Birgə olmaq istərəm.
Deyib bunu Koblandı,
Qonur atına mindi.
Toktar bəy ordasına
Sanki yel kimi çapdı.
Göldə qumotu bitir,
Düyməsiz, tikanlıdır.
Yurtadan qarı – qoca
1170. Səhraya üz qoydular,
Birdən də qışqırdılar.
“Tək ümidimiz gəldi”,
Onlar balasın gördü,
Sevincdən ağladılar,
Balaya qurban oldular.
Ona yaxınlaşdılar,
Sarılıb qucaqlaşdılar.
Yüyənindən yapışıb,

- Koblandının atını
1180. Beləcə apardılar.
Yurtaya yaxınlaşıb,
Oğlu atdan saldılar.
Həsrətin çəkdikləri,
Oğula şərbət verdilər.
Onu bağrına basıb,
Həm də əzizlədilər.
Gün batanda Koblana,
Uzun layla çaldılar.
Həm də xitab etdilər,
1190. Allahdan istənilmiş
Sakit yatan Koblançün
Qoca ilə qarının,
Ürəyi atlanırdı,
Koblanısa dünyada,
Hamıdan əziz sanırdı;
“Mənə tərəf biraz çön”,
Özünə dartır qoca.
“Quzum, mənə tərəf dön”,
Çəkir özünə qarı.
1200. Bu arada Koblandı,
Çevrilir, düşür - gah qoca,
Gah qarı qucağına.
Bax, beləcə Koblandı
Dan açılana qədər,
Kipriklərin yummadı,
Dan yeri ki ağardı,
Şolpan ulduz gizləndi,
Atayla anasının –
Qucağında uyudu.
1210. Koblan uyğudaydı.
Çal at üstə gələndə,
Gözünü yummamışdı.

- Qurtqa bilir Koblanı,
Saxlamaq müşkül işdi.
Tayburılın belinə
Altın yəhər-qayış qoydu.
Azca yem – biraz taxıl,
Qocaların dincəldiyi,
Çadırın qarşısına,
1220. Qurtqa atını çapdı.
Tayburılı görən tək
Koblan yerindən qalxdı.
Hamı ora yığışdı,
Eşidəndə gedirlər,
Onlar qanlı döyüşə,
Hamı yığışib ağladı,
Xalqı halına yandı.
İstəmərdilər onlar,
O, isə elə bu an,
1230. Qalxıb çadırdan çıxdı.
Elsə dövrəyə aldı.
Hamı ilə görüşüb,
Koblan Burıla mindi.
Ağ zirehin geyindi,
Qılınıcı beldən asdı,
Noğay papağı geydi.
Birinci gün günorta
Qaraspan dağın keçib,
Kiyat tərəfə çapdı.
1240. Getdi belə Koblandı.
Doxsan yaşlı Toktarbəy,
Altmış yaşlı Analıq,
Qarındaşı Qarlıqaş,
Sevimli yarı Qurtqa.
Onlar dördü bir yerdə.
“Allah sən bizi öldür”,

- Koblanın da ardınca,
O yola üz qoydular.
Günortasa gələndə,
1250. Qarındaş Qarlıqaş dedi:
Yox özün istəmirsən,
Mənim tək qarındaşım,
Yola düzəliрсən sən,
Ağ şahinsə uçandır,
Qanad möhkəm olanda.
Mənsə yamacda bitən,
Sanki yeyilməz otam.
Yun papaq lələliyəm.
Getdiyi o döyüşdən
1260. Kökəm sağ gəlməyincə,
Eli xoşbəxt görməyincə,
Məni ətlik quzu tək,
Allaha qurban kəsin.
Hər an qəhərlənirəm,
Neyçün belə olmalı –
Çıxış varmı bu haldan?!
Göz yaşım da dayanmır.
Əziz kökəm gəlməsə,
Elim xoşbəxt olmasa,
1270. Sənsiz mən köməksizəm.
Sənə qurban etsinlər,
Kökəm gözüm yaşlıdır.
Əziz kökəm gəlməzsə,
Öz elimi görməsəm,
Qoy mən tək köməksizi,
Allaha qurban desinlər.
Papaqda altın lələk,
Kökəm mənə olanda,
Mən aramlı, sakitəm.
1280. Kökəmi görməyəndə,

- Dünya mənə dar gəlir.
Mən kömür ayaqlaram.
Ölüm oxu xudadan,
Sanki tuşlanıb mənə.
Ağ alnımda sən bir tel.
Mənlə doğulmuş qulun,
Ey mənim sərv ağacım,
Hamıya dayaq olan.
Mənlə birgə doğulmuş,
1290. Mənim qoşa qanadım.
Su üzündə bir qamış,
Sən mənim öndə gedən,
Əvzəzsiz köhlənimsən.
Tanrı verən bəlanı,
Hazıram qəbul edim.
Sən mənimlə ekizsən.
Böyümüşük birgə biz,
Ey mənim əziz quzum,
Mənlə əkiz Koblanla,
1300. Göbəyimiz bir kəsildi.
Biz göldəki qu quşu,
Birgə gəzən dolaşa,
Biz birgə doğulmuşuq,
Qan da bir, can da birdir.
Çətin vaxtda yaşadıq,
Otlaqlarda dəvələr.
Otlaqlarda qoyunlar.
De, onlar kimə qaldı?!
Atla dolu ilxıya,
1310. Kökəcan, kimə baxacaq?
Doxsan yaşlı Toktarı,
Altmış yaş Analığı,
Kökəm, kimə tapşırdın?!
Sənlə birgə doğulan,

- Kimlə birgə qulun tək,
Sən atılıb düşürdün.
Sənlə birgə doğulub,
Eldə birgə böyüyən,
Kimlə göbəyi kəsilən
1320. “Kökə” deyib ağlayan,
“Kökəm, kimə tapşırdın”?!
Sənlə qəmin bölüşən,
Axirətdə yoldaşın,
Yataqdasa kiminlə,
Gizli fikrin bölüşən.
Haqdan sənlə birləşən,
Köktim qızı Qurtqanı, -
Gəlni kimə tapşırdın?
Köbləkəm* sonda düşündü.
1330. Doğma xalqı ilə bağlı
Düşünürkən beləcə,
Qarlıqaşdan ün gəldi.
Bizim böri Koblandı,
Ağ nizəyə söykəndi,
Ağladı, həm qəmləndi.
Sonda Koblana dedi:
“Qazlar geri dönəndə,
Öz yuvasına qonar,
Hər biri çox şən olar,
1340. Öz qatarı içində”.
Gözdən axdı qara yaş,
Qana qarışmışdı yaş.
Qarlıqaş görməmək üçün,
Koblan göz yaşın sildi,
Söylənib bunu dedi:
“Dağda olur çopur daş,
Bir döz, axsın gözdən yaş.
Qoltuğundan ox dəysə,

- Söykək olar Qarındaş.
1350. Qarındaşın olmasa,
İnan, yağıya qalar baş.
Çiyinə tökülən qara saç,
Aynalayın* Qarlıqaş.
Çırağım, sözə qulaq as,
Mən gedibən gəlməsəm –
Burda tək qalmaq olmaz.”
Qaraspan ətəyində,
Qalın qıpçaq qarındaş.
Gözdən tökmə qanlı yaş.
1360. Sil yaşını gözündən,
Sümüklərim dil deyir.
Sözündə əziz höküm
Yaxın dur, gəl, mən öpüm.
O yanar gözlərindən,
Atamın tək oğluyam,
Düşmən üstə gedirəm.
Mən böyük qardaşınam,
Bilməm məni nə gözləyir?!
Qız kimi də doğulsan,
1370. Deməyəm sənə zəif?!
Qarlıqaş, bəri boylan,
Bir öpüm yanağından,
Qarındaşım, Qarlıcan,
Otlaqlarda dəvəm çox,
Sarısuyu* tapşırdım,
İlxım atla doludur –
Yağlara tapşırdım,
Otlaqlar qoyun dolu,
Bu yolum – Vətən yolu,
1380. Ac bürüyə tapşırdım,
Ağzında bərk diş olan,
Cavan bürüyə tapşırdım.

- Doxsan yaşlı Toktarı,
 Bibifatiməyə* tapşırdım.
 Səni, çırağım, Qarlıqaş,
 Qaraqaş xanıma tapşırdım,
 Yarım Qurtqa qızı isə,
 Dariqəyə* tapşırdım.
 Siz dördsünüz – mən təkəm,
1390. Kiçik pöhrən kimiyəm.
 Ormanda ağac içində
 Kimə tapşırdın məni?!
- Aynalıyın, Qarlıqaş,
 Onda bacısı dedi:
 “Bazara pul göndərdim
 Həm rəng, həm də bez üçün,
 İlxını otarırsan - onlarsa orda durub.
 Arka* otlaqlarında,
 Qulaq as, kökəm sözə.
1400. Çıxdığın səfərlərdən
 Salamət qayıtmasan,
 Eli xoşbəxt görməsən,
 On səkkiz min dünyanın,
 Padşahlar padşahına,
 Səni ismarlayıram.
 Qarlıqaşsa söylədi:
 “Dünya başıma dar olar,
 Əgər səni görməsəm,
 Qulaq as, kökə, sözümə,
1410. Kökəmi sağ görməsəm,
 O da ata-anasın,
 Onlar: “Bu sənsən, əzizim”
 Sözüünü deməsələr.
 Mən kökəmi tapşırdım,
 On səkkiz min dünyanın,
 Onun yek padşahına.

- Qaraspan ətəyində,
Bizim qalın qıpçaq eli,
Kökəmin bu səfərin,
1420. Xudam sən uğurlu.
Sənə başqa kömək yox,
Kökəm atamın yeki.
Sən yanımda olanda,
Sənlə nəfəs alıram.
Səfərdən qayıtmamış,
Sağ-salamat gəlməmiş,
Mən kökəmi tapşırdım,
On səkkiz min dünyanın,
Yeganə padşahına.
1430. İçin fikirlə dolu,
Canında elə qayğı,
Göz salmadın*, can kökə,
Sənlə birgə doğulmuş,
Doğma, əziz bacına.
Zəhmətlə yığdığın mal*,
Düşməmə qismət olar.
Kökəmə bu xoş deyil.
Kökəm dönüb gəlməsə,
Ata-anasın görməsə,
1440. Ancaq səni, yalqızım
Tapşıırıram o bircə,
Tək yaradan xudaya.
Qarlıqaş sözün bitirdi,
Qurtqa gəlib nə dedi:
“El yaylağa köç edir,
Həm də kədərli gedir,
Tək oğlundan ayrılır.”
Gördülər Qoca qarı ,
Nazlı, yungül yerişlə,
1450. Koblana yaxınlaşdı,

- Gözəl Qurtqa söylədi:
 Əyilməyən gümüşüm,
 Allahımla qovuşsun,
 Sevinc, gülüşüm mənim,
 Mən sənə qovuşanda,
 Dünyam işıqla doldu.
 Qızıldan çox şey olur,
 Sənsə cənnətsən mənə,
 Qeysi-Kövsər suyundan,
1460. Cənnətin meyvəsisən,
 Aslanım salamat ol.
 Hara sən üz qoyursan,
 Dönmək deyilmi müşkül?!
 Sən ilxıda ala at,
 Tüklər bərk, üzün qara,
 Heç qardaşın da yoxdur,
 Sən yeganə oğulsan.
 Qaynanamın, qaynımın,
 Dövlətdən gözü doymuş,
1470. Diriykən bezib candan
 Allahdan oğul diləmiş.
 De, atar belə oğul
 Öz ata, anasını?!
 Sultanım bu səfərdən,
 Lazımdır geri dönmək,
 Tərsliklə inadkarlıq,
 Yaxşı sonluq gətirməz.
 Yox, getmək fikrindəsə,
 Əyil bir üzünü qoy
1480. Qaynımın sinəsinə.
 Qara doğulan kəslər,
 Sabunla heç ağarmaz,
 De, niyə məkrli sən,
 Bəs kimi eşidirsən?

- Öz dediyin olmasa,
Heç kimə inanmazsan?
Bilmədiyin düşmənin,
Üstə gedirsən indi sən?
Əlvida, sultanım, get,
1490. Allahın amanında.
Sənə nəşə olanda,
Biz necə biləcəyik.
Hündür dağ aşrımından,
Tayburilla keçərsən,
Yaxşı-yaman desəm də,
Qurtqanın qədrin bilərsən.
Qurtqanın dediyinə,
Onda önəm verərsən.
Səfərdəki kiyatları,
1500. On iki il də ötərsən.
Qazanın fəth etdiyi
Qırlıqala, Sirlini...
Əvvəl Sirlini alarsan.
Ondan bir az kənarda,
Kaskarlıq* ki, görünür,
Zirvəsinə qalxarsan.
Atına ot verərək,
Yürüşə hazır edərsən.
Özün dincəl, sultanım,
1510. Sənin yaşıdın Qaram,
Qazanın fəth etdiyi,
Qırlıqalanı istəyir.
Amma bil ki, alammaz.
Altı cərgə xəndəyi,
Atla adlaya bilməz.
Qarşında da öyünməz,
O dağın zirvəsinə,
Qaraman qardaşın gələr.

- Onu utandırarsan,
1520. O, sənə arvad dedi.
Dağ zirvəsində aşırım,
Ona bənzər de, hanı,
Bunu yaxşı bilirik,
Həmtay daim dost deyil.
Kobiktinin iki atı,
Çəpinə qaçan anda.
O zaman inanarsan,
Mindiyin bu Burılın,
Qırx üç günü keçməyib.
1530. Hündür aşırımları
Tayburilla keçərsən,
Yalnız onda bilərsən,
Qurtqanın düz dediyin.
Doxsan yaşlı qaynatam,
Qalar sanki lüt-üryan.
Onun cırıq kürküsə,
Güclə dizinə çatar.
Qızılbaşlar elində,
Dabanına döyəndə,
1540. Şahım, sonda gələrsən.
Altmış yaşlı qaynanam,
Yun çırpıb, ip əyirəndə,
Süddən pendir tutanda,
Qəmdən yaşlar tökəndə,
Sən o vaxt qayıdarsan.
Qarındaşın Qarlıqaş,
Çiyində dəsmalıyla,
Piyaləsi əlində,
Dəstərxanı əlində,
1550. Belə kəmər bağlayıb,
Qızılbaşlar elində.
Çayı qaynadacaqlar,

- Şahım, sonda gələrsən.
Dışsızlar qüvvətlişi,
Payız otu vaxtında,
Mən sənsiz tək qalanda,
Düşmənlərdən güclüsü,
Sahib olmaq istəsə,
Məni zindana atsa,
1560. Qəm könlümü doldursa,
Sultanım sonda gəlib.
Köhlən atın belində,
Sən ən şanlı batırsan.
Xudam dediyi yolla.
Öluncə gedər hər kəs,
Allah iziniylə, sultanım,
Sən səfərə çıxırsan.
Əlvida! Bir də əlvida!
Allah sənə yar olsun!
1570. Yer üzündə yekimi,
Tapşırıram xudaya.
Yaxşı nişançı bilir,
Necə atsın qu quşun.
Allahın hər bəndəsi,
Görər Qeysi-Kövsəri*,
Salamat qayıtmasan
Deməsən “Mənim Qurtqam?”
Yolda ölümə düşsən, yensən.
Haqqa üzünü tutsan.
1580. Aslanım, qarşısında dursan,
Məni yadına salsan,
Sultanım, məni axtar,
Məhşər gününü görüb.
Rəsul önündə duraq.”
Bu anda Koblandıya,
Yaxınlaşır anası.

- Qucaqlayaraq onu,
Göz yaşın sel eyləyir.
On səkkiz min aləmin!
1590. Tək yaradıcısı padşah!
Eşit bu sözlərimi.
On üç yaşlı Koblanı,
Nolar yenə qucaydım,
Kitabların içində,
Qırx peyğəmbər adı var.
Zirvə Qiyas peyğəmbər!
Sizdən başqa kimim var?!
Baş-başına bir canıq,
Dəm verməsən biz batdıq.
1600. Övliyalar, salın göz,
Bir ilxıda böyümüş,
Təkcə baxar Burıl at.
Qoymaz bir güllə dəysin,
Baturın bir yerinə.
Davudun* dəbilqəsi.
Silahları asılıb,
Qılafı da yanında.
Qılafda xəncər altın,
Üst yerində sap altın,
1610. Qından çıxdı cingildər,
Ələ aldın parıldar.
Qında qaldı parlamır,
Sıyrılmış nizə kimi,
Daşa dəydi kütləşmir,
Üst yerində sap altın.
Çırağımı, canımı,
Yaşat onu salamat.
Qoy yaşasın amanat.
Ağ şahin özün öyməsin,
1620. O da bir gün vaxt gələr,

- Qala ağzındakı arxa...
 İxlas ata Şəşt* Əziz.
 Səfərə çıxan quzumu,
 Mən sizə tapşırıram.
 Qoy çırağım düşməsin,
 Altmış yaşa gələndə
 Koblan tək oğul doğdum,
 Oldu mənim sonum bu?!
 Bu getdiyi səfərdən
1630. Salamat qayıtsa o,
 Ekiz doğumuş qoyunu,
 Qurban kəsəmə ona.
 İki ekiz dəvəni,
 Qurban dedim yolunda
 İki ekiz öküzü,
 Qurban dedim yolunda.,
 İllər həsrət çəkdiyim,
 Tək oğulum, övladım,
 Məni gör bədbəxt edir.
1640. Səfərə çıxan quzumu,
 Allaha dost Mühəmbət*,
 Tək tapşırdım adına.
 Göl yiyəsi Qəmbər* – ay
 Çöl yiyəsi Qəmbər – ay,
 Qəmbər, kömək etməsən?!
 Bəs kim ona hökm edər?!
 Qazana hardan yol verdin,
 Zəhlə tökən Qaraman?
 İmkan verməz Burıl at,
1650. Yandakı onu keçsin.
 Düşməni axtarır yalqızım,
 Yaxında yox, uzaqda.
 Qış olmasa ilxı çıxmaz,
 Göllərdə qamışlıqdan.

- Səfərə çıxan quzumu,
Yenə sənə tapşırdım.
O, Qali* aslanımı
Ayaz gündə bəslərdim.
Beşik başına əyləcək,
1660. Səsimdən oyanardı.
Altından beşik düzəltdim,
Ağ ipəyə bələdim.
Gözlədiyim quzuma
El xoşbəxtlik dilədi.
Qabırğam əylirdi,
Qurumuş döş dolurdu,
Dar qurşaq genəlirdi,
Onu qaz balası tək,
Yanımda aparırdım.
1670. Alanda qolum üstə,
Onu bal tək yalardım.
Mənim özüm doğduğum,
Sən ey müqəddəs Həzrət*
Sən ey böyük yaradan,
Qızılbaş başqa, biz-ümmət,
Quzumu sizə tapşırdım.
Allahın Rəsulu Məhəmbət,
Bu balama kömək et.
Onda Koblandı dedi:
1680. “Dayan, anam, ağlama,
De, niyə ağlayırsan?
Səfərdən dönməyincə
Ata-ana, el-yurdumu,
Tapşırıram xudaya.
Qaraman ordunu yığıb.
Həm sağa-sola baxıb,
Bu anda Koblandını,
Hamı dövrəyə aldı.

- Qarisa yaş içində!
 1690. Qoca Toktarın isə
 Gözü yaşdan şişmişdi,
 Dizləri titrəyirdi,
 Bir addım çəkilmirdi.
 Yol ortasında durub,
 Ağlayıb, hönkürürdü.
 Koblan geri dönmədi.
 “Yalqızıma kömək ol”,
 Qoca qarıyla birgə,
 Xudaya əl açdılar.
1700. Koblan Burıla mindi,
 At qızışdı, oynadı.
 Lap böyük dəvə tək,
 Yerdə cövlan eylədi,
 Batır qışqırıb dedi:
 Burıl boğanaq olub,
 Ayağı yerə dəymədi,
 Qulağından tər axdı,
 Qalxanda dik yuxarı,
1710. Köpükləndi sağrısı.
 Yollarda uçurumlar,
 Orda olan çuxurlar.
 Atından məmnun batır,
 Haqqa düşgün bahadır
 Dedi: Allahı anaram,
 Haqq, Yaradan, həm Xudam,
 Qurtqa yar evdə qaldı,
 Mən heç qüssələnmirəm,
 Mənə layiqdi yarım,
 Qurtqa sənə dedi tülpar,
1720. Yoxlayın sözün düzünü,
 Necədi bu Burıl at?!
 Qoltuqda qoşa qanad.

- Üstündə mən amanat,
 Quyuğu sıx, yumşaq yal,
 Sözümə mənim, qulaq sal”.
 Altın, gümüş sıx yalın
 Sanki altındı sənin,
 Üstündəki tüklərin,
 Altındı, həm gümüşdü,
 1730. Mənim dostum Burulım,
 Tərləmə - hava sərin.
 İlxi içində sən tülpar,
 İgidlər də mən şahin,
 Yal quyuq qaçağanlar,
 Səni heç vaxt ötəmməz .
 İnsanlardansa inan,
 Kimsə məni yeyəmməz.
 Arxada qaldı aul,
 Burdan lap uzaqlarda,
 1740. Azovun düzlərində,
 İlxılar qamışlıqda.
 Düşünüb daşındılar –
 Koblan arxada qaldı,
 Səfərə çıxan kiyatlar,
 Namusun qorusunlar.
 Canım, qəlbim, Burıl at,
 Zirvə gücünə sən çat.
 Əgər tülpar at olsan,
 Quşdan geri qalmazsan.
 1750. Qırx gün qalıb çatmağa,
 Biz Qazanın yanına.
 Sənin tək tülpar üçün,
 Bu yol heç uzaq deyil,
 Pul göndərdim bazara,
 Həm rəng, həm də bez ala.
 İlxını otarırsan,

- Arka* otlaqlarında.
Canım qəlbim, Burıl at.
Mənə yaxşı qulaq as,
1760. Qırx gün yolluq Qazana,
Sən elə bu gün yetiş.
Əgər belə olmasa,
Qurtqanın, həm də mənim,
Sənə ümidimiz itər”.
Cüyür kimi cəld atım,
Bal, şəkər kimi dadım.
Əlimdəki qamçıyla,
Bir, ya iki də vurdum,
Tayburılın yanından,
1770. Əziz canım Burıla,
Bir az da əzab verdim.
Nə edim? Belə etdim,
Qarğa, quzğun sevindi.
Koblanın qamçısından,
At budundan qan axdı.
Tayburıl cana gəldi,
Sanki canından keçdi.
Qamçı vurdum yanına,
Bulandı al qanına,
1780. Üst dodağı səyridi,
Alt dodağı səyridi.
Tayburıl dilə gəldi.
Tayburıl belə dedi:
Hər yan söyüd, qarağac,
Hara çatmaz qara yel.
Qaçanda yal yaxşı,
Qamçıyla döydün məni.
Batır olan nər Koblan,
Bundan mən ölməsəm də,
1790. Azca qaldı ki öləm.

- Qızılbaş şəhərinə
 Sən qalmısan intizar.
 Ata-ana təkisən.
 Darıxmağın əvəzin,
 İndi məndən çıxırsan.
 Dörd əl-ayağım yorğa,
 Mən getdim üzgün yola,
 Üstümdə oturanda,
 Heç bir zədə almaram,
 1800. Həm də ki yorulmaram,
 Axı at yaranmışam.
 Sən tək bir batır üçün,
 Çətin yolu keçməkçün,
 Tanrıya yalvarmışam”.
 Qırx gün yolluq Qazana,
 Deyirsən mən tez çatım,
 Məgər asandırı mı bu,
 Göydə uçan quş üçün?!
 Çətin olsa da belə,
 1810. Koblan, mən çalışıram.
 Axı sənə vəd vermişəm.
 Namazdigər* keçən vaxt,
 Namazşamsa gələn vaxt,
 Qazan aldığı qalanı,
 Mən sənə göstərməsəm?!
 Sən bu əziz dostunu,
 Burılı, sirdaşını,
 Qurban eylə Xudaya.
 Koblan buna sevindi,
 1820. Sanki ürəyi dindi:
 “Mənim çırağım, Burıl,
 Çovğun tək vıyıldadı,
 Dabanı yerə dəymədi,
 Dağa, daşlara qalxdı,

- Qulağından tər axdı.
 Yoxuşda tər gur axır,
 Zirvəni tez fəth edir,
 Yoldakı daş parçasın,
 Sanki gilə döndərir.
1830. Bu karaşat*, ya kaus*.
 İncə səsli Tayburıl,
 Uzağı yaxın eylədi,
 Ad-sanını qorudu.
 Gün hələ qalxmamışdı,
 Tam günorta yerinə.
 Burıl at düz qaçırdı
 Şəkləyib qulaqların,
 Göldə bitən qamış tək.
 Günorta çevriləndə,
1840. At lap heydən düşmüşdü.
 Xam dərিতək dartıldı,
 Çidardan qurtaran tək,
 Dörd əl-ayaq qaçırdı.
 Məftil kimi əyilir,
 Öndə gedən orduya,
 Koblan çatmaq istəmədi.
 Bu haqda düşünmədi.
 Qaçan Tayburıl da,
 Yaxşılar yaxşısı tək,
1850. Dünyaya gəlmiş Koblan
 Günorta əyləndə,
 Həmin orduya çatdı.
 At çapırdı Qara-Bukan,
 Çiyin sümükləriylə
 Tas açıb, fala baxan.
 Yaxınlaşdı Bukana,
 Həm də salam eylədi,
 Söylə səndən qabaqda,

- Bir kişi varmı?! Dedi.
1860. Qara-Bukan söylədi:
“İlxı içində olan,
Gözümüz nuru Koblan”.
Elə bildik itibdi,
Özündən böyük ağadan
Heç at kənar qalarmı?!
O dağ silsiləsindən,
Qoçdövlət varıb gedir.
Tayburıl yaman qızdı,
Tezcədə ona çatdı,
1870. Yüyənindən yapışdı.
“Sən məndən yaşca böyük
Səndən öndə kimsə var?
Osa dedi: “Ala at.
Elə bildik itibdi,
Bu batır Koblandımız,
Sərttüklü, həm qara at.
O dağ silsiləsindən,
Çapıb getdi Ağgözü,
Tayburıl qəzəbləndi,
1880. Ona çatıb yapışdı.
Həm yüyənindən dartdı.
Məndən yaşca böyüksən,
Sənə salam deyirəm.
De, səndən, öndə varmı?
O dedi: “Bir ala atdır”.
Sərttüklü, həm qaradır.
Dedi azıbdır yolun,
Hələ bu batır Koblan,
Bax o dağ silsiləsindən,
1890. Çapıb gedir Qaragözü.
Burılı qəzəbləndirib,
Ona çatıb yapışdı,

- Dartaraq yüyənindən
Yaxınlaşıb baş əydi,
Sonra isə soruşdu:
“Səndən qabaqda kim var?”
Gəndən yaxşı görünür,
Rəngli ala Burıl at,
Gör o necə yorğadır,
1900. Özü də zilqaradır.
Xudam qoy uğur versin,
Bəndənin olmaz işi,
Dillə deyə bilmərik,
Lap çənə vursaq belə.
Fikrimiz belədir ki,
Gedib çatıb Qaraman.
Dünənki oylağına.
Çırağım gedən andan,
Gözümə görünmədi.
1910. O, sənin həmyaşıdın,
Deyəndə ki, gedibdi,
Səndən öncə Koblandı,
Öz qaçağan Burılın,
Sanki göydə səmadan,
Yağış damcıları tək,
Altın saplı qayçı tək,
Usta qızın əlində.
Qamçıyla bir də vurdu,
Nizəsin saxlayaraq.
1920. Göylər qoruyan batır,
Koblan birdən dedi: “Hə”.
Burıl uçdu tufan tək,
Qaramanın ardınca,
Demə o, çapıb gedib,
Ordunu qabaqlayıb,
Dönmür geriye - gedir,

- Uzağa səfər edir.
Tayburıl qasırğa tək,
Sanki uğultu ilə,
1930. Qaramana yetişdi,
Koblan ona söylədi:
“Bax, bu da burda bitdi;
Bax, bu da sənin atın,
On iki günə gələrsən,
Axşam mənim çadırıma,
Yamaca sür – orada
Qurulan çadırlarda,
O gün səhər dostuna,
Yadında?! Arvad dedin.
1940. Çəpdin heç gözləmədin,
Qaraman, sən indi də gör,
Arvad böyüdə atı,
Baxma ki, o, qadındır,
Qiyməti yox Qurtqanın.
Arvad bəslədiyi at,
Batırı çaşbaş salar.
De, sürgünən, Qaraman,
Üç gün sonra çıxsam da,
Çaparaq səni ötdüm.
1950. Arxada qalmaq səninçün,
Sanki ölüm səninçün.
Koblan qasırğa tək getdi,
Kiyatsa gözləmədi.
Qalın kiyat ordusu,
Hamı arxada qaldı.
Sonda Burıl uğuldadı,
Həm də biraz fınxırdı.
Daban yerə dəymədi,
Yollarda boz daşlara,
1960. Dəyəndə dabanları,

- Onların hamısını,
Sanki gil tək sovurdu.
Amanbəy* tikanlığında,
Uçur, qaçırdı Burıl.
Görəndə uçurumları,
Uçur, qaçırdı Burıl.
Hündür dağ silsiləsini,
O təpə, bu təpələr,
Yamaclardan, göllərdən,
1970. Əcəb çapırdı Burıl.
Qamışlıydı qazlı göl,
Qamışlıqda qu dolu,
Şegendidən* meh əsir,
Göldə çoxlu qağayı.
Qızdı* göldə çökükburun,
Bundan başqa bu yerdə
Bir cüt Kumra-Kotan* göl.
Daha beş göl də var ki,
Bu yerin dövrəsində,
1980. Onlardan da tez keçib,
Kuder * aşrımın aşıb,
Besin* saatın da keçib,
Çoxsaylı dağlar keçib,
Yüksək qarlı zirvələr,
Xan Qaradağa* köçəndə
Bəy Aladağa köçəndə
Onlardan da ötərək,
Dəvə boynu tək əyri
Neçə dağı keçərək,
1990. Qız məməsi tək iti.
Neçə dağı aşdı o,
Həm qaynadı, daşdı o,
Atasu*, Manaş* çayları,
Burada bitən otlar,

- Heyvanlarçün acıdır.
Burada axan sular,
İçmək üçün yaramır.
Batır onları keçdi,
Ləpədüyən sahilləri,
2000. Cem*, Temir* mənəblərin,
Odlu qum səhraların,
Qaşqaldaqlı gölləri,
Qan qoxulu yerləri,
Neçə sərt uçurumları,
Saksaullu çuxurları,
Qumluqlarda yovşanı,
Meyvəli təpəlikləri,
Yalqız çapır at batır,
Altda yəhərli Burıl.
2010. Düşməni lərzə salan,
Şux, oynaq, qaçağan at,
Uçsa da çata bilməz.
Arxasınca qonur qaz,
Toz oldu- yoldan azdı.
Hündür dağ silsiləsində,
Gah çapır, yorğa gedir,
Şux qaçırdı qaçağan.
Qaçır, çarx tək fırlanır.
Batırın məxmər şalvarı,
2020. Ölçüsü də bir arşın,
Altın sapla tikilib –
Külək vurub yellədir.
At ox tək aşırım aşdı,
Toz göyə duman oldu.
Yol atın ayağı altda,
Dəlik-deşik olurdu.
İrəli sıçrayanda,
Beş yüz sajin* uzanır,

- Burıl göyə tullanır,
2030. Tər döşündə sabuntək,
Elə hey köpüklənir.
Qaçır-qaçır yorulur,
Daban altdan daş qaçır,
Qızılbaş silahından,
Güllə tək çıxıb qaçır.
Mavi göylərə atəş,
Təsəydən yüngüldür o
Ox tək uçan Burılın,
Belində oturan batır.
2040. Burılınsa alnından
Marallar içəcəklər.
Sular qurumayacaq,
Onun yanında olan
Sudan qulanlar içər.
Açaraq öz ağzını,
Dabanı ilə döyür.
Təpə dibindən qalxan,
Toz təpədə qarışır.
Axşam çağı Tayburıl,
2050. Dəli tək özündən çıxır.
Qulanlar qoyunların,
Yanından çapıb ötür.
Göllərin sahilində,
Qonur, qara leylək var.
Çapıb əcəb ötürdü,
Onlar çata bilmirdi.
Dovdaqlar tək qaldı.
Doğrudur bu, ya yalan.
Ağ şahin, ya qırğılar.
2060. Çoxdan “ölmüş” quşların,
Ətin yeyib doymuşdu.
Boş qalmış səhralarda,

- Belə susuz çöllərdə -
Heç kəpənək də uçmur.
Sürüb gedir tək batır,
Sanki ümidi yatır.
Qaraspanda yaşayan,
Qıpçaq elin görəndə.
Namazdigər keçmişdi,
2070. Namazşam vaxtı gəldi,
Burıl, həm Koblan üçün,
Əhd-peyman vaxtı gəldi.
Batır irəli baxıb
Düşünərək dilləndi:
“Şəhər niyə görünmür”.
Elə bax bu andaca.
Hündür dağları gördü.
Dağ yamacında insanlar
Ayrıqotu* bitən yerdə
2080. Quzunu, qoyunları
Qısnayan bu çobansa,
Şəhər səmtə gedirdi.
Hey qaçaraq Kobləkəm
Cavan qulanları döyür,
Göldən qamış çıxarır,
İstəyi şəhərə yetsin.
Namazşamsa gələndə,
Öz Taybırıl atında,
Dağa çatıb gördü ki,
2090. Beş ağac var yanında
Çoxlu boz, həm ala at.
Qurd tək qulaq şəkləyən,
Qazan tutduğu ilxı,
Hamı bir yerə yığışdı.
İlxını düzə buraxıb,
Sirli Qazan qalasına.

- Yenidən çapdı Koblan,
Üzün qalxanla örtüb
2110. O, düz şəhərə çapdı:
“Allaha əl açaraq
Qala ağzın qanla bağladı.
Küçələrdən toz qalxdı,
Gülləni sərrast atdı,
Düşmənin yurtasındakı
Çadırı oduna döndərdi.
Sürüyə düzə çıxmağa,
İmkan belə vermədi.
İnsanları qorumayıb,
Düşmənin gözü önündə,
Yeddi pirə yalvardı.
2110. Deyil yalan, can-ağa,
Qazanın Sirli qalasın,
Köbləkə viran etdi.
On ikinci gün gələndə,
Bir kəsi buraxmadı.
Hamını çöllərə qovdu.
Kim beş rükət namaza,
Riayətlə əməl edir,
Allah onu hifz edir.
Caynağında müşkül quş
2120. Min yeyər, birin bölməz.
Sirli qalanı aldı,
Elini də qul etdi.
Kaskarlıq* dağ zirvəsində,
Qalanın lap yanında,
Öz oynaq Burılında,
Koblandı batır qalxdı,
Qurtqa sözün sınağı,
Hər tərəfə göz saldı,
Batırın gözü aladı.

2130. Qalın kiyat ordusu.
Yalnız on ikinci gündə,
Gəlib o yerə çatdı.
Qazan olduğu bu yer,
Qırlıqala adlanır.
Qırxminlik əsgəri olan,
Altı sıralı xəndəyi,
Üzük kimi bağladı.
Qaraman adlı batırı,
İstədi – alammadı.
2140. Altı sıralı xəndəkdən,
Qalaya girəmmədi.
Qala qapısın heç cür,
Çalışdı, açammadı,
Cəftə də çəkilmədi.
Burada üç gün qaldı,
Qüvvəsi lap tükəndi.
Yenə atına mindi.
Əyləşib alp atına
Dağ yanında batıra,
2150. Yaxınlaşdı Qaraman,
Gəlib belə söylədi:
Nacagım daşı kəsmir.
Səfehə bəd iş görər.
Mənlə gedək yaşıdım,
Qızılbaşlar elinə,
Sənsiz gücüm çatmayır.
Sonda Koblan söylədi:
“Bu iş olmaz, əzizim.
Dağ başıdır, ya dağdır.
2160. Cins atdır, ya adi at
Bu yalın altda piydir,
Yaxud da bud üstüdür,
Şəkər, yoxsa bu baldır?

- Batır almayan qalanı,
De, arvad ala bilərmi?”
Bazara gedən heyvanın
Əvəzində bez alam,
İlxını otarar onlar
Arkanın şirin otuyla
2170. Otlayırlar əcəbcə.
Batıra “arvad” demək olmaz,
Sən bunu necə dedin?!
- Bir yox, üç dəfə dedin,
İndi növbən çatmayıb?!
- Görünmə sən gözümə,
Necə batır olsan da,
Evdə qalan Qurtqanı,
Sən kimiyyə dəyişməm.
Amma Qurtqanın özü,
2180. Kədərlə söylədiyi,
Onun “əzizim” sözü
Mənə səndən əzizdir.
Koblan bu sözü atdı,
Qaramansa incidi,
Ayağın yerə çırpdı,
Sonra düşündü - dedi:
“Səndən lap zəhləm getdi,
İnciyib geri döndü”.
Dedi: “Qismətim varsa,
2190. Mən qalanı alaram,
Yox, əgər alammasam,
Mənə qoy olsun ölüm.
Xanımına diqqət et,
De, neyçün kin saxladın?
Koblan batır düşündü.
Axı yal altda piydir,
Bud əti də piy deyil,

- Nə şəkərdir, nə baldır.
Ancaq arvad sözündən,
2200. Dostum mənim incidi,
Arşın baş Burıl belində,
Ardınca yorğa çapdı.
O, buna qadir idi,
Koblan atın çaparaq,
Nəhayət ona çatdı.
Koblan gəlib çatanda,
“Əcəbcə payımı verdin”, -
Gülüb dedi Qaraman.
Batırınsa sevincdən
2210. Başı göylərə dəydi.
Qaraman Koblanla birgə
Ordu yanına gəldi.
Arkadan qalxıb onlar,
Qala yanına gəldilər,
Koblan Burıla dedi:
“Tülparım, deyim sənə,
Sən də qulaq as mənə!
İlxı yeyib tox olur,
Arkanın otlağında.
2220. Yal altda piy - bud hara,
Şəkər hara, bal hara,
Bugün yox ey, lap çoxdan
Tülpar, sənin anan Qurtqa,
Kalmıkın qazdığı dərin,
Altı cərgəli xəndəyi,
İstərdim atlanasan,
Mənim gözəl Burılım.
Yeddinci cərgəni də,
Atlana bilərsənmi?
2230. Üst dodağın tərپətdi,
Alt dodağın tərپətdi,

- Güc yıgıb fısıldadı,
 Sonda Burıl söylədi,
 Elimi arxada qaldı,
 Hiddətin bəs deyilmi?
 Qurtqa mənim anamsa,
 Onunçun mən hazıram,
 Könüldən də bağlıyam.
 Əgər çətin olarsa,
2240. Kömək olsun Qəmbər pir,
 Könlün alsın qoymasın,
 Bizim Koblan şirimiz,
 Xahişin belədirsə,
 Batırımız Koblandı,
 Çalışaram ötüb keçim,
 Keçməməmsə qoy ölüm.
 Mənə uğur qismət et!”
 Bunu eşidib Koblan
 Burıl ata “şu*” – dedi.
2250. Birdən düzəlib Burıl
 Atlandı irəliyə.
 Altı sıralı xəndəkdən,
 Yeddinci cərgədəki.
 Şəhərə dovşan tək qaçdı.
 Bax beləcə şəhərin
 Mərkəzinə yön aldı.
 Toz göyə duman oldu,
 At dırnağı dəyən yer,
 Titrəyir, həm əsirdi,
2260. Koblan qalaya girdi.
 Qoçaq, cəngavərdir o,
 Hələ gənc gözəldir o,
 Qaraman yanında qaldı,
 Xan ətrafın fırlandı,
 Alnından da tər axdı.

- Müşküldü qalaya girmək,
Çoxlu əsgərlər görüb,
Biləndəki, düşməndir,
Şəhər əhli yığışdı,
2270. Başda isə xan Qazan,
Döyüşə hazır oldu.
Arxadasa böriqöz*.
Həm maraqlı, müdrik söz.
Görənlər unutmazlar,
Aslan kimi Koblanı,
Çox görüb əsgərləri.
Aslan olan Koblandı,
Ordu üstə yeridi.
Qırx min atlı qızılbaş,
2280. Qolunda yaşıl bayraq.
Aslan doğulmuş Koblan
Cəngavərliyi bəyan,
Könlü aşıb daşırdı.
Düşməni görüb çaşırdı.
Bax, bu vaxt ona qarşı,
Qara qaşqa at minən,
Quyruq, yala bərk döyən,
Böyük batır qaydasıyla,
Cəsur Qazan yeridi.
2290. Dəbilqəni bağladı,
Əsgərlərdən güc aldı,
Məmnun idi hamıdan,
Papağı gözü üstə basdı,
Heyvanlara əl atdı.
Lovğalandı gör kiməm,
Gündə qırx dəfə çapdı,
Dəri kürkün tərs geydi,
Qızılbaşə sadıqdi,
“Qazax” eşitdi atəş

2300. Sifətdən qar töküldü,
Kiprik buzla örtüldü.
On iki gündən bir yatar,
On üç günündə yeyər,
Şöhrətli batırıydı o,
Qızılbaşlardanıydı o,
Allahdan düşmən istərdi,
Yoxsa kədərlənərdi.
Nizəni tutduğu yerdən,
Əl ilə tutmaqçün,
2310. Məxmərlədi bu yerin,
Hissi coşub-daşanda,
Qar tək göyə sovruldu.
Suda var sarı sazan,
Molla verir beş azan,
Ölkədə xan olanlar,
Taxtdan kənar qalarlar?!
Xanın oğlu Oaraul,
Bəyin oğlu Bəyaul,
Xan igidi yasaul* .
2320. Xanın əsabələri,
Hətta subayları da,
Otuz törə qızılbaş,
Hər birisi on təngə*.
Yatıb günün keçirdi,
Əllərdə fitil silah,
Qara şahin qoltuqda,
Üç yaşlı çapar at tək
Onlar hamısı gözlədi.
İrəliyə atıldılar,
2430. Qalada qan tökdülər.
Piyadalara çatıb,
Qızılbaş ordu yığıb,
Koblan üstə yeridi.

- Gün günorta olanda,
 Qırx min əsgər birlikdə,
 Qazan xan isə başda,
 Hər dəstədə, on əsgər,
 Arxada var börigöz,
 Müdrikdə ağıllı söz.
2440. Batır Qazan əsgər yığdı,
 Koblana yaxınlaşdı.
 Tək onun yanına vardı.
 Bildi – Koblan əyilməz,
 Həm də ki dəymək olmaz.
 Atın yüyənin dartdı,
 Koblana bu an söz atdı.
 Aladağın* qırğızı,
 Geyimin ala, qırmızı.
 Atının boğazı ağrıyır,
2450. Bəlkə o çox çapılır.
 Atının yalı yatıbdı,
 Görünür, gücdən qalıbdı.
 Gözlərinə qan çöküb,
 Görünür, sən az yatıbsan,
 Yuxuna haram qatıbsan,
 Nə şəhərə varırsan,
 Nə yerdə gecələrsən.
 Ay çal atlı gənc qırğız,
 Kimin oğlusan yalqız?
2460. Atan söylə kim olub?
 Bir de, anam kim olub?
 Mən bir Batır Qazanam,
 Səndən cavab alaram.
 Mən zarafat sevmirəm,
 Tez də qəzəblənirəm.
 Çal at, ağ dəbilqəni,
 Ver, əllərim dəyməmiş.

- Sonda Koblan söylədi:
“Pul göndərdim bazardan,
2470. Altın qaşıq alınsın,
Atımı verərəmmi,
Sən imansız, dinsizə,
Atım sənə nə edib?!
İmkan ver bir dincəlim,
Çatmamış - ayağına gəlim?!
Bu nə demək - çaşırsan?!
Bəlkə fikirləşirsən,
Qızılbaş qızlarını,
Dullarını sevərik.
2480. Dözmürsənsə - yaxın gəl,
Sənə o an göstərim,
Əslin-nəslin bilinmir,
Atam nəyinə lazım,
Anamı neynəyirsən?!
Anamı neyçün sordun
Sənin anan nikahsız,
De, nikalıdır anan?
Neyçün sən soruşursan,
Axı qəzəblənirəm.
2490. Gününü qara edərəm,
Sənə bir toy edərəm,
Gəldiyin qapıya sən,
Bir də həsrət qalarsan.
Sənsə Batır Qazansan,
Yolun yaman azansan,
Padşah verdiyi ağı,
Qanına boyayaram.
Sən hündür aşırım keçib,
Qızılbaşlar elindən,
2500. Şərab içib, nan yeyib,
Şəhərdə dəmlənmişən.

- Sənin havanı alaram,
 Çoxda qürrələnirsən,
 Burdan məğlub gedərsən,
 Qaşqasında tülparın,
 Hələ elə edərəm.
 Yarasının qanından,
 Gücün qalsa - içərsən.
 Düşməyə hücum çəkən,
 2510. Yamandan ağıl ummaz,
 İçimdə olan qəzəb,
 Qar, çovğuna bənzəyir.
 Müsəlmanın balası,
 Mən sağam - ağlamasın
 Qızılbaşlar aradım,
 Atın, kürkün - hər şeyin,
 Sənin kimi murdarlar,
 Hər şeyi mənə verdilər.
 Qılıncla səni öldürsəm,
 2520. Kəkələyib deyərsən:
 “Doğrayıb tökdün məni!”
 Nizəm ilə öldürsəm,
 Yenə deyəcəksən ki,
 Əzib məhv etdin məni.
 Yox - tufənglə öldürsəm,
 Çəşmə olacaqsan sən,
 Qışqırıb deyəcəksən,
 Lapdan öldürdün məni,
 Altında səmənd atı.
 2530. Siz çoxsunuz-mənsə tək,
 Sənə baxanda kiçiyəm,
 Nə istərsən et mənə.
 El Arıda* yaşayır,
 Batır batırı qoruyur.
 Əvvəl sakit söyləndi,

- İçinə şeytan girdi,
İrqay* saplı nizəni,
Çalıb, bir-bir taxdılar.
Sonra bir az dayanıb,
2540. Nizələrlə bir-birinin,
Qanını axıtdılar.
Nizələr əyilirdi,
Hamı qana boyanırdı.
Atlar diz üstə düşdü,
Həm yıxıldı, dayandı,
Tər tərləkdə qurudu,
Ağız suyu qana bulaşdı,
Xəncərlə döyüşdülər.
Xəncər dözmədi – sındı,
2550. Nizələrsə əyildi.
Dehqan əkən məhsulu,
Gərək vaxtında yığsın,
Qan yanaqdan töküldü,
İgid canı incəldi.
Ac safsar* tək əyildi,
Hər ikisinin dəbilqəsi,
Üzük tək ayrıldılar.
Elə bu an Koblandı,
Nizəsini yellədib,
2560. Düşmən üstə endirdi.
Qazanı atdan endirdi,
Koblan gücün göstərdi,
Aypara bayraq endi,
Qan su yerinə döndü.
Zərbədən canı çıxdı,
İçində yandı-yaxıldı.
Gün günorta çağında,
Qalanın ortasında,
Batır, qoçaq Koblandı,

2570. Qazanın ağzın bağladı.
Qazan atdan yıxıldı,
Ellər tələşdə qaldı.
Xəbər çatdı hamıya,
Ölünü götürməyə,
Şiddətli, isti yayda,
Əsmədi bir külək də.
Gözlənilməz əcəldən,
Qaçə bilibmi kimsə?!
Ordu başçısı öldü,
2580. Ömrünün sonun gördü.
Qırx min atlı qızılbaş,
Koblan önündə durub,
Bir-birinə sığındı.
Koblanı görməsinlər,
Koblanla oyun yamandı,
Qırx min qızılbaş suvari,
Bir yumruq tək göründü.
Yerdən tərپənmədilər,
Şəhərə dönəmmədilər.
2590. Getməyə təpərdir – yox.
Qapıdan girəmmədilər,
Qayıtmağa cürət yox.
Təpədə dolaşırlar,
Bimirlər nə edirlər?!
Hərəsində bir nizə,
Əvvəl lovğalandılar.
Qazan xan ölən kimi,
Döyüşdən çəkındilər.
Hamı bir yerə yığışdı,
2600. Düşməni görən kimi,
Aslan olan Koblandı,
Yan-yörəyə göz saldı.
Qırx min atlı qızılbaş,

- Bilib, duydu, o, təkdi.
Ətrafına gəldilər,
Tez dövrəyə aldılar.
Yalqızlığın bilsə də,
Hamıdan ər Koblandı,
Gördü ki, qızılbaşlar,
2610. Tez dövrəyə alırlar.
“Bəli, təkəm, mən təkəm,
Tək tanrıya bildirdi,
Öz qəmin, öz kədərin.
Sonrasa qəmli durdu.
Öz polad nizəsini,
Əsil batır kimi o,
Tezliklə işə saldı.
Kimin bəxti gətirər,
Bu haldan çıxış tapar.
2620. Özümə güvənməliyəm,
Nə olsun Qaraspanda,
İndi çoxlu adam var?!
At minib çıxdım eldən,
Altımda üçyaşlı Burıl,
Kökləldilmiş köhlən at,
Düşməmə gətirsəm tab,
Qızılbaş olsa məğlub,
Nərliyimi kim deyər?!
Qaraspanda yaşayan,
2630. Qalın qıpçaq elinə?
Allah, kömək et mənə,
Az qaldı ruhum yox olsun.
Ey sığındığım pirlər,
Sözümə qulaq asın.
Bu düşmənlər əlindən,
Mənə gələrsə ölüm.
Məndə dəmir dəbilqə,

- Tayburıl altımdadır.
Onların tək oğlunu,
2640. Kim onlara çatdırar?
Qoca ata, qarı anana?
Burılı bəzədim mahudla,
Sığınıb Qəmbər, Davuda,
Düşmənin üstə yeridim,
Bu gün qana boyansın,
Mənim dəmir dəbilqəm.
Ər Davudun vurduğu,
Düşmənin görüb hirsəndi,
Qaçmalıyam düşməndən?
2650. Bu gün nə olmalısı,
O da, bil, olacaqdır!
Düz dayansın ağ süngüm!
Sancılası gün-bu gün.
Bulqar kaman*, Buxara yay*,
Bu gün atəş günüdür.
Altın qundaqlı silahdan,
Bu gün atəş günüdür.
Sancılmalı ağ süngüm,
Düşmənin ürəyinə,
2660. Sənə qan içirdərəm,
Sən də, süngüm, bir and iç,
Bulqar kaman, Buxara yayın,
Düşmənin üstə yönəldəm.
Kamanımı dartmasam,
Anda əməl etməsəm,
Kamanım, sən də and iç,
Altın qundaq silahdan,
Atəş açmasam olmaz.
Əgər işıq saçmasan,
2670. Sən silahım, bir and iç.
Hədəfə də dəyməsən,

- Günəş necə yandırsa,
Şüası da keçməsə,
Lap leysan yağış olsa,
Lap səni islatsa da,
Yaxası altın, yanı tunc,
Davud döymüş dəbilqəm,
Qalın düşmən ordusu,
Mənim muncuq tək nizəm,
2680. Həm də bu əsgərləri,
Qılıncların ucundan,
And içib keçirərəm.
Ata, ana sevən canım,
Ox atılsa - dəbilqəm,
Saxlar məni salamat.
Koblan sözləri atdı,
Çox çətin görkəm aldı.
Bildi pisdi vəziyyət,
İşi olacaq əziyyət.
2690. Onun güclü Burıl atı,
Ayağın atıb oynadı.
Batır doğulmuş Koblan,
Düşmən başın kəsməsə,
Nə dinc, nə sakit durmaz.
Bax, beləcə düşünüb,
Düşmən üstə yeridi,
Qamətin tez düzəltdi.
Çapdığı Burıl atın,
Daşa dəydi dabanı,
2700. Sanki qar sıxıldadı,
Qopuz simin yağladı
Təzə taxta qatranıyla.
Batır döyüşə girir,
Kafiri ölüm gözləyir,
Allah olsun köməyin.

- Altın qalpaq, tunc dəbilqə,
Basdı gözü üstünə.
İnsanlar, qulaq asın,
Ağızdan çıxan sözümə.
2710. Qırx min atlı qızılbaş,
Mənim kimi batırçün,
Sanki qırxca nəfərdir.
Atdığım oxlar mənim,
Hədəfi dağıtmasa,
Kobləkəmin üzündən,
Qabağından qar yağar.
Kipriklərin buz tutar.
O, yaman qəzəbləndi,
Qəddarlaşdı, həm qızdı,
2720. Beli soyuq dəmir qurşaqla,
Elə bil ki, bağlandı,
Kafirlərin üstünə,
Batır Koblan şığıdı.
Yalqız, təmtəkcə batır,
Çapır, düşməni məhv edir,
Sürüyə girmiş bөрü tək,
Onları, bax məhv edir.
Şir qulun üstə düşən tək,
Həyəcandan qaçırlar,
2730. Üç min atlı xəndəkdə,
Dörd min atlı xəndəkdə.
Bir-birinin ardınca,
Yerə sərirdi batır.
Geriyə sə dönərkən,
Bir yerdə durdu batır.
Ağ biləyə qan doldu,
Bədəni lap ustaldı.
Düşmən içindən keçib,
Özün yaxşı göstərdi.

2740. K  m  yi yox he  yerd n,
Canı xuda  lind ,
 adırda ke   boyda
Bayrağın qaldıraraq,
D    n qanlı bayrağı,
Qır  min qızılba  ordusu,
H r bir yana  il ndi,
Sağ-salamat qalmadı,
D    n qa mağa  z qoydu.
Koblan is  d    n ,
2750.  mk n bel  verm di.
Onların yolun k sdi,
Hamısın bir-bir yıxdı,
H m b l k-b l k etdi,
C s dl r  oxalırdı,
D    ns  yoxalardı.
Birin oxla bi irdi,
Birin  q n i irirdi.
Bax, bel  Kobl k d ,
Qılınc qana boyandı,
2760. Qızılba larsa yandı.
Qalada qalmı  yağılar
Yuxudan oyandılar.
Koblanla d z altı g n,
Dalbadal vuru dular.
D    n  ox vuru sa da,
Koblan ir lid ydi,
Hamını m hv edirdi.
Yeddinci g n g norta,
D    nin hamısı  ld .
2770. Niz y  s yk n r k,
Koblan dayanırdı t k.
Xanımlar bu qalada,
 rsiz ya ayırdılar,

- Dul qalmışdı qadınlar.
 Yetim idi uşaqlar,
 Koblan heç dayanmırdı,
 Sanki dinclik bilmirdi,
 Qalanı dağıtmaqçün,
 Birdən atın oynatdı,
2780. Qazanın Qırlıqalasına,
 Səmt alaraq getdi o,
 Koblan əl götürərək,
 Yeddi pirə dua etdi,
 Ağ şahin tək şığıdı,
 Aman vermədi elə,
 Sürünü çölə qoymadı.
 At üstə qalaya girdi,
 Düşmənin qanın tökdü.
 Toz oldu göyə duman,
2790. Sağlığa yoxdu güman.
 Qadınlar dul qaldılar,
 Kişilər qul oldular.
 Varlı-hallı bilmədi,
 Hamısın ayaqladı.
 Altın yığdı çanağa,
 Səmtin tutdu qabağa,
 Qadın, uşaq bilmədi,
 Burda yalan yox, ağa.
 Qırx qapılı qalanı,
2800. On səkkizinci gündə,
 O, yerlə yeksan etdi,
 Malı*, canları yığıb,
 Qapıları açdırdı,
 Hamını düzə çıxardı.
 Çöldə giləmeyvə bitir,
 Kiyatlar ondan yeyir.
 Yaman işi yaxşı olmaz,

- Qisas qiyamətə qalmaz.
Atanın altı oğlu olsa,
2810. Əyində altın olsa,
Qabağına mal qatıb,
Pis işin yaxşı görməz,
Koblan elə varanda,
Qalada qalan o ərlər,
Qənimətdən razıdırlar.
Batır malı çıxaranda,
Cüt dayanırdı onlar.
Atadan pis doğulanlar,
Müftəyə göz dikərlər.
2820. Yığışaraq çadıra,
Yaxşıca söhbətləşdilər.
Nə haqda danışdılar?
“Koblan elə varanda
Qalanı aldım” deyəcək,
“Qəniməti verdim,” - deyəcək.
Kiyatın qalın əsgərinə,
Kimin çatacaq gücü?!
Koblan elə sağ varsa,
Qədrimiz bilinməcək.
2830. Yalqız qıpçaq atlısı tək,
Necə - öldürüb getsək?
Düşünüb fikir etdilər.
Çox dunuğa getdilər,
Səmt tutdular Kobləkəyə
Almadılar heç kamı!
Söydü, söyləndi hamı.
Gecə yarı olanda,
Söhbətlərin kəsdilər,
Yarpaq təki əsdilər.
2840. Arzular çin olmadı,
Murad qəbul olmadı.

- Qaraman bunu etdi,
Dedi: “Yalnız bir cigit,
Yoldaşın ələ verər.
“Dayanın - əmr eylədi”.
O, səmənd ata mindi,
Yal, quyuğu uzundu,
Bəxtdən gələn oyundu.
Malı beş gün yemlədilər.
2850. Altıncı gün kiyatlılar,
Geriyə üz qoydular.
Onlara verilmiş payı,
Atlara yüklədilər,
Birdən Qaraman düşündü.
Nə üçün mən buradan,
Boş əllə qayıtmalıyam?!
Koblan üstə o, döndü
“Ay həmtayım” deyərək,
Onu burda səslədi.
2860. Qaynar gücünü gördüm,
Batırlığa vuruldum.
Nizə işə düşmədi,
Arzu həyata keçmədi.
Sonra isə söylədi:
“Bu gün eşitmişəm ki,
Yaxın yerdə var qala,
Kobikti xan hökmdar.
Bəlkə ora gedərik,
İlxıların qovarıq,
2870. Qazandan aldığımız,
Malsa qoy burda qalsın.
Qoy burda otlasınlar.
Kobikti gəlsə malına,
Salarıq cəbr* canına.
Kobiktini öldürüb,

- Bir toy tutaq canına.
Guya, o da batırdır,
Qeyrətimi bilirsən.
Nizəm dəyməmiş yağıya,
2880. Arzum ürəkdə gedirəm,
Koblan batırla razıyam.
Hər ikisi də tələsdi,
Oldular çox təlaşlı,
Dualar yaddan çıxdı.
Koblan dedi dünyadı
“İstəsən, gedək” – dedi.
Yola düşdü batırlar.
Altın at yəhərləndi.
İki batır birdən getdi,
2890. Pirə dualar etmədi.
Qalın kiyat qoşununa,
Qazan əlindən aldığı,
Çoxsaylı adamları,
Qaraman, Koblan əkə,
Kobiktinin qalasına
Səfər edib yönəldi.
Bazarda var ağ mata,
Oynaqdı cavan pota.
Bil, sözümdə yox xata.
2900. Köp* qoşun ilə birgə,
Gec çıxdılar səfərə.
Kobikti xanın qalasın,
Dan atanda gördülər.
Bölünməyən yuxuya,
Cızılmamış məzara,
Birdən hər ikisi gördü.
Quba* gölündə Kobiktinin
İlxıları otlayır.
Burda sarı, boz at çox,

2910. Yalquzaqlar pusquda,
Səs-küylər çıxarırlar,
Hamını bir yerə yığırlar.
Bax, yan-yana çapırlar,
İlxıları qovurlar.
Böyük bir aşırım var.
Yarğan, qurumuş çaylar,
Orda atlar içində,
Kobiktidə Tərən at,
Quyruq quşquyruğu tək.
2920. Qanı təmiz, özü cins,
Başın dartıb irəli,
Göyə çəpəki baxdı.
Batırı tanıyıb kişnədi,
Qarşıda düşmən görüb,
Sırtına quyruq saldı,
Qalaya sarı yol aldı.
Tərən at qaçıb vardı,
Dalınca ikisi yollandı.
Qaytarmaq mümkün olmadı,
2930. Tərən yoldan qalmadı.
Tərlana çatmağıyçün,
Koblan Burılı danladı.
Başını yerə saldı,
Beləcə xeyli qaldı.
Qırx üç gün gözləmədi,
Burıl atdan qalmadı.
Batır Koblan özü gördü,
Qurtqaya o, inandı,
Şolpan ulduz batanda,
2940. Qızarıb gün çıxanda,
O dağın yamacında,
Dincəlmək istəyərkən,
Koblanı yuxu apardı.

- Qalaya kök at endi,
Kobikti səs eşitdi,
Atın gəldiyin gördü:
Hücuma keçən düşmənə,
Hirsləndi, qəzəbləndi.
2950. Bazardan qaşiq gətirdi,
Tərən atı saxladı,
Onu tez yaraqladı.
Atın başından böyük,
Yüyənə sancaq taxdı,
Tərən ata Kobikti,
Bir yüyən də geydirdi.
Tərlik qoydu belinə,
Dizi altda daş sancaq,
Öndə gedən ilxının,
2960. Özü dalınca çapdı.
Nizəsini götürdü,
Ulduzları ötürdü,
Şolpan ulduz batanda,
Dan yeri qızaranda,
Dağ suyu tək axaraq,
Dəbilqəsə yanaraq
Dedi: “Atlara dəymə”.
Sonra Kobikti getdi,
Belə söylədi. Getdi
2970. “El yiyəsiz dedinmi?”
Yer yiyəsiz dedinmi?
Mal yiyəsiz dedinmi?
Can yiyəsiz dedinmi?
Otlaqda yatan ilxının,
Kimsə ilxını qovan,
Örüşdə yatan ilxının,
Kimsə otun tapdaya,
İlxım sakit otlardı,

- Kimsən sən ox atırsan?!
2980. Mənim göy otlağında
Niyə atəş açırsan?!
İlxım sakit otlardı,
Kimsən ki sən ilxının,
Sakitliyin pozursan?!
Bətir igid hardasan?!
Bətir çıxış tapandır,
Yaxşı kişi yamana,
Yaxşılıqlar edəndir.
Elə bu an Qaraman,
2990. Kobiktini vurmağa,
Nizəsini tuşladı.
Dedi özün göstərsin,
Allah kömək etmədi.
Qaraman tutan nizə,
Kobikti elə etdi,
Heç ona tuş gəlmədi.
Onu əlində olan,
Sancaqla elə vurdu,
Sanki dop* kimi düşdü.
3000. Dayanmadan Kobikti,
Qaraman üstə şığıdı.
Yapışdı boğazından,
İstədi alsın canın,
Kobikti Qaramanın.
Küçük tək dişin qıcdı,
Qoltuğundan bərk çıxdı,
Kobikti fikirləşdi,
Oyanıb getsə - olmaz.
Koblan səmtə yol aldı,
3010. Bətir yatan tərəfə,
Doqquz qatlıq tor salıb,
Möhkəm-möhkəm bağlayıb,

- Dedi: “Toru qırammaz”.
Koblandı oyananda
“Dur” söylədi Kobikti.
Koblan batır durmadı,
Uyğusunu qırmadı,
O, heç bilməmişdi ki,
Yuxuda belə şey olar.
3020. Hər şeyi aldı Kobikti,
Batırda silah yox idi.
Xəbərsizdi düşməndən,
Başından dünya keçdi.
Gözlənilmədən Koblan,
Əsir düşdü düşməne,
Dabanına od dəydi,
O andaca oyandı.
Gərnəşdi Koblan batır,
Dərk etmədi “nə” batır,
3030. Düşmən onun önündə
Bilmədi, niyə bu gündə?!
Kobiktinin atdığı,
Doqquz qatlı o torun,
Beş qatı da qırıldı.
Kobikti heyrlənirdi,
Koblansa deyinirdi.
Koblandı batır çaşdı,
Xoşbəxtlikə yan aşdı.
Koblan qəzəblənirdi,
3040. Həm də qeyizlənirdi.
Kobikti dəmir çidarla,
Qaramanla Koblanın
Əl-ayağın bağladı,
Sanki hər iki batırdan,
Xoşbəxtlik üz döndərdi,
Pirlər kara gəlmədi.

- Batırlar çox yoruldu,
Yeddi övliyalara,
Dualar yaddan çıxdı.
3050. Yoxsa pirlər onları,
Nə iləsə səhv saldı?!
Arzular yolda qaldı.
Qoç batırla, qoç tülpar,
İlxısına qoşuldu,
Eldən çox tələf oldu.
Mal otlayır örüşdə,
Bax birdən düşmən tutdu,
Bu gənc igid batırı.
Günorta namaz vaxtı,
3060. Koblan düşməni sıxdı,
Həm qala səmtə çıxdı,
Aşırım, təpə keçərək,
Tərən atın üstündə,
Kobikti irəliləyirdi,
O, hamıdan güclüydü.
Düşmənləri bağlayıb,
Qalasına döndü o,
İki düşmən batırın,
Tülkü kimi asaraq,
3070. Atının böyründən,
Qapıdan içəri girdi,
Tələsik atdan endi.
Üz-gözü çox şişmişdi.
Düz burun, qonur gözlü,
Xoş sözlü, bəyaz üzlü,
Qarlıqanı çağırırdı,
Kobikti belə söylədi:
“Evdəsənmi, Qarlıqa,
Yoxsa evdə deyilsən?!”
3080. Allahdan qaçmaq olmaz,

- Bəxtin kənarda qalmaz,
Bir gün gələr hamımız,
Yer altda uyuyarıq,
Əyri oxum da sındı,
Qiyam vaxtı dayandı.
İki əsir gətirdim,
Mən səni ərə versəm,
Onlar qulun olarlar.
Quru çörək ver onlara,
3090. Qarlıqa, sərtliyin göstər,
İksində götür, apar,
Zindanda ağzın bağla.
Qarlıqa minən boz at,
Yavaşca yaxınlaşdı,
Gördü əsir batırları.
Gözəl olan Qarlıqa,
Atasının qızı olsa da,
Bu qalanın xanıydı,
Hər iki batırı o,
3100. Yerdən götürüb kisə tək,
Öz yoluna düzəldi.
Bir göy milçək batırın,
Yanağında çöməldi.
Onlara quru çörək verdi,
Zindana gətirərək,
Qapını bərk bağladı,
Qarlıqa özü getdi,
Kobikti minib alasin,
Ağzından tökdü qarasın.
3110. Dedi: “Toy edirəm mən”,
Yığıb hamını qalada”.
Dedi: “Koblanı bağladım,
Düşməni də məhv etdim”.
Oğlun yanına çağırıb,

- Alşaqır dalınca göndərdi.
Yanına yoldaş da verdi,
Alşaqır qisas gözlədi.
Qoy indi etsin hücum,
Qaraspanda yaşayan,
3120. Qıpçaqlar üzərinə.
Birşimbaya “Var” dedi:
“Sağırdan al hədiyyə,
Kanıkeylə Tinikeyin,
Onun iki bacısın,
Birşimbay yola düzəldi.
Kalmık batırı Alşaqırdən,
İki hədiyyə kimi,
Kanıkeylə Tikineyi,
Ora gətirmək üçün,
3130. Varıb getsin Birşimbay.
Uzun sözü qısaldaq,
Gəlin, qız haqda danışaq.
Gözəl-qəşəng Qarlıqa,
Batırları atıb zindana,
Evlərinə qayıtdı,
Sanki yatdı-ayıldı.
Qarlıqanın anasın
Batır qoçaq Kobikti,
Müsəlmanlardan ələ keçirdi.
3140. Qız kimi bura gəldi.
Burda doğuldu Qarlıqa.
Qarlıqanın anası,
Çoxdan ölüb getmişdi.
Ölən zaman demişdi:
“Gözümün ağı-qarası,
Mən səni doğmuşamsa,
Müsəlmanım, çıraqım,
Mütləq “ərə get” dedi.

- Qarlıqanın anası,
3150. Əsil müsəlman idi.
Baxma ki, qadın idi,
Olduqca qoçaq idi.
Anasının bu sözü,
Könlündə yer eylədi.
Bir neçə gün də keçdi,
Bu gözəl qız Qarlıqa,
Koblan yanına getdi.
Batırları da gördü,
Gördü onlar dərd çəkir,
3160. Yatıblar bağlı halda,
Pirlər mədət etsələr,
Onları hifz edərlər.
Koblandını görən tək,
Nur gördü çöhrəsində,
Candan yorğunluq çıxdı.
İgid batır Koblandı,
İlahi tək göründü.
Hiddətli görkəmiylə,
Aslana bənzəyirdi.
3170. İrəli ayaq basmadı,
Ayağın geriyə çəkdi.
Qarlıqa evinə qayıtdı,
O gözəl Qarlıqanın,
Könlündə düyün yarandı.
Düyün diddi içini,
Nə etdiyini bilmədi,
Həm də üzünü gülmədi.
Axı dərdi böyükdü,
Sevirdi Koblandını.
3180. Evdə otura bilmir,
Rahatlıq nədi bilmir.
Koblan yola düşən tək,

- Bir gün necə oldusa,
Qarlıqa evdən çıxdı.
Dar küçədən keçərək,
Ayağın basıb yerə,
Gizlin yolla gedirdi,
Həm də çox deyinirdi.
Koblanın yanına gəldi,
3190. İki batır zindanda,
Ay görünməyən yerdən,
Birdən özün göstərdi,
Baxırdılar – bu nədi?
Zindan nura qərq oldu,
Qarlıqa gəlib söylədi,
Orda mallar ot yeyir,
Burda yatır batırlar?!
Qoçaqsız siz, ya qorxaq,
Yoxsa belə yatmırsız,
3200. Mən qolunuzu açsam,
Gedib öyünəcəksiz,
Sonra da deyəcəksiz,
Qarlıqa etmədi kömək.
“Özüm qaçdım” deyərsiz,
Kişmiş versəm yeyərsiz?!
Çöldə qalmış ilxını,
Ordan qovmamırsız mı?
Qaraman sonda söylədi:
“Mənim özüm naçaram,
3210. Kilidi açammaram.
Dözəmmirəm əzaba,
Qolumu aç, Qarlıqa.
İzn ver burdan qaçım,
Koblan sonda söylədi:
“Zalım, məndən uzaq dur,
Mənə vermə bəlalar,

- Dövlət quşu uçub getdi,
Yazım-yayım Gözdi göl,
Qış qışlağım Qaraspan,
3220. At izindən azmaram,
Altı il at çaparam,
On üç yaşa mən gəldim,
Əlimdən gedəmmədi,
Qızılbaş deyib duran,
Damğam əlif – mən qırçaq.
Müsəlmanlar içində,
Hamıdan birinciyəm.
Dağ övlada – daş yanır,
Koblan adı gələndə,
3230. Mən xalqımın köməyi,
Olmuşam gənc yaşımdan.
Qarlıqa, sən tələsmə,
Burılın belinə atılsan,
Yəhər – yüyənsiz olan,
Sən ata mindirilsən,
Xudaya dua etdim,
Ata-anama sığındım.
Düşmən yaxınlaşanda,
Məni qara basırdı,
3240. Gözümü yuxu alırdı.
İxlas ata, Səşdi Əzizi
Çağırmağı unutdum”.
Sən ey Ömər, ey Osman,
Qəlbim kədər doludur,
Pirləri çağırmadım,
Düşdüm düşmən əlinə.
Pirləri çağırıydım,
Düşmən əsiri olmazdım
Qaraman, uğur sənə,
3250. Bizdən salam deyərsən,

- Azulı* deyən göldə,
Hündür dağ yamcında,
Qaraspanda yaşayan,
Qalın qıpçaq elinə.
Bütün elə salam de,
Taytuşa, dost, tanışa,
İt, quşla ov ovlayan,
Nizəsin üstə tutan,
At belində bayraq tutan,
3260. Bəy-dostlara salam de.
Düşmənlərinə düşdüm.
Ayaqda dəmir qandal,
Böyük, kiçik dostlarım,
Qəm çəkməsin mənimçün.
Ah! Dəriqə*! Ah dünya!
Yüksək dağ aşırımlar,
Azulı deyən gölüm,
Qaraspanda yaylayan,
Qalın qıpçaq ellərim.
3270. O eldə siz çoxsunuz,
Baş üstündə nizələr,
Qızılbaşın elində,
Əl-ayağı bağlanmış,
Sanki qalmışam qul tək.
Bəxt gülməsə, göz yumsam,
Bəylər! Məni kim axtarar?!
Günlərim keçdi nədən,
Kömək olmadı pirlərdən,
Böyük qardaşım da yox,
3280. Söylə kimdi mənimçün,
Öz həyatından keçən.
Tək Allahdır söykəyim,
Kiçik qardaşım da yox.
Kim bilir düşmənləyəm,

- Məni necə axtarsın?!
İndi yalnız qalmışam,
Qazaxlar hey deyirlər,
Guya sayımız çoxdur.
Heç kim dəqiq bilməyir,
3290. Onlar çoxdur, yoxsa biz?!
Şam, kaman, qırxaşlıq ox.
Qızıl iti ucuyla,
Budur mənə yar oldu,
Qızılbaşlar elində,
Mən qul kimi qalmışam,
Mən yazıq qul olmuşam.
Necə də bədbəxt oldum,
Üz örtməyə kəfən yox.
İplə bağlanıb arıqlayan,
3300. Yaralardan sıyrılan,
Can sirdaşı Burıla,
Hansı qızılbaş ot versin,
Hansı qızılbaş su versin.
Doxsan yaşlı atam Toktar,
Dabanları sıyrılıb,
Altmış yaşlı Analıq,
Oğuldan məhrum olub.
Mənim bacım Qarlıqaş,
Ay çiraqlar çırağı,
3310. Can qonağım Qız Qurtqam,
Aslanın əsir oldu,
Neynəyirsən. Sən indi?!
Koblan belə sözləri,
Qaramana deyəndə,
Qarlıqa başa düşdü.
Bədir qaça bilməcək,
Bədir, qoçaq Koblanı,
Dilə tutmaq istədi,

- Ürəyi oddan yandı.
3320. Qaraman ilə birgə
Batırı qaldıra bilmədi.
Dünən qoltuqda gələn,
Bu gün necə ağırdır.
Üzü baş aşağıya,
Dayanıb hər ikisi,
Qaraman durub söylədi:
“Onları gətirəndə
Pirlər qorumadılar.
Yəqin buna görə də
3330. İş elə, ağırdı ki,
Eldə qaldıra bilməz”.
Qarlıqa onu dinləyib
Dedi: “Var ilxıya Qaraman,
Atını tutub min gəl.
Koblan, köhnə Tayburılı,
Yedəyində çək gətir.
Mən çıxış yolu tapdım,
Batıra at əzizdir,
O atına bağlıdır.
3340. Burılın ayağın bağlasan,
Beləcə batır qalxanda,
Bölünməyən yuxuda,
Yırtılmayan məzara.
Gözəl-göyçək Qarlıqa
Öz evinə qayıtdı.
Qaraman ilxıya çatdı,
Dan atmamış Qaraman,
Var gücü ilə çapırdı,
Hətta o, öz qəlbini,
3350. Koblana bəxş edirdi.
Günorta çağı çatdı
Kobiktinin malına.

- Atın tutub o, mindi,
Tayburılı apardı,
Qala tərəfə sürdü.
Qarlıqayasa dedi:
“Axşama gələcəyəm”.
Qaramanla Qarlıqa,
Zindana gəlib çatdılar.
3360. Qıldan möhkəm ip düzəldib,
Burılı bağladılar.
Çox narahat etdilər.
Qulun bərkdən kişnədi,
Burılın səsin eşidib,
Qoçaq batır Koblandı,
Dağıdırdı zindanı.
Dedi: “Nə edirsən, et,
Amma dəymə Burıla!”
Koblan zindanı dağıdıb,
3370. Dərindən nəfəs alıb,
O an zindandan çıxdı.
Batır Koblan çıxanda,
Qarlıqa batıra dedi:
“Dünya mənə dar oldu,
Başım yaman fırlandı,
Sevgimin hicranından,
Lap ömrümün sonuna,
Sənlə birgə olacam.
Anamın vəsiyyətin,
3380. Yerinə yetirəcəm.
Batır, sözümə qulaq as,
Burulına min dedi,
Qarnına süngü al dedi,
Dünən yatan ilxıya,
Onları qayıt sür dedi.
Tərhan qaçar ilxıdan,

- Onun dalınca getmə,
Mən elə edəcəyəm,
Kobikti Tərlandı minməsin,
3390. Onu özüm saxlaram.
Kobiktinin qanadıyçün,
İlxıdakı kök atı,
Sözümə inan dedi,
Düşməmə nifrətim olsa,
Onla söhbət edərsən.
Sözlərimi eşidin
Batırlar – sizin silahı,
Koblanın dəbilqəsin,
Yaxşıca gizlətmişəm.
3400. Gedək verim sizlərə,
Batırım, silahını.
Deyirəm gizlətmişəm,
Gör mən nəyə gedirəm.
Koblan ilə Qaraman,
Siz də arxamca gəlin.
Qarlıqa onları apardı,
Öz sarayına saldı.
Saxladığı silahı,
Batırlara göstərdi.
3410. Ağ dəbilqə geydirdi,
Belinə qılınca taxdı.
Əsil dostluq nədirsə,
Koblandıya göstərdi.
Geyinib-kecindirdi,
Əlin əlinə verdi,
Tayburıla mindirdi,
Qarlıqa sözün söylədi.
Koblan atına mindi,
Kiçik ağ dəbilqəni,
3420. Əyninə geyindirdi.

- Belinə polad qılınıc,
 Nizəsin onun üstə,
 Qaramanla ikisi.
 Kobiktinin ilxısın
 Sürməyə yönəldilər.
 Bir də, bir də sürdülər.
 Quba gölün ötəndə,
 Sarı gölə çatanda,
 Kobiktinin Tərən atı,
 3430. Quş tək quyruq buraxdı.
 Başın qaldırıb baxdı,
 Dözüb, dayanan bu at,
 Şahə qalxıb kişnədi.
 “Yiyəm”deyib kişnədi.
 Bildi - qarşıda düşməni,
 Quyruğunu tərətədi.
 Göy at qalaya çapdı,
 Varır, qoy elə varsın,
 Kimsə arxada çapmadı.
 3440. Tərən at qalaya gəldi,
 Bunu eşitcək Kobikti,
 Özündən yaman çıxdı,
 Həm də bərkdən bağırırdı;
 “Qarlıqacan, hardadır”?
 “Atı yəhərlə” – dedi.
 Bax, Qarlıqa hazırıldı.
 Kobiktiyə yan aldı:
 “Yuxumu pozma, Kobikti,
 Atam neyçün qəzəbləndi?
 3450. At heyvana köməkdi,
 Kobiktini yatızdırıb,
 Yem yeməyə gedibdi.
 Akmonşah atın üstünə
 Altın yəhər bağladı.

- Birazca da yem verdi.
Koblan yerə düşəndə,
Qızı kədər bürüdü.
Akmonşah ata mindi,
Nizəni belinə taxdı,
3460. Dəbilqəsin geyindi,
Saçların küt bağladı,
Noğay börkün geyindi.
Koblandının ardınca,
O da yola düzəldi.
Batırlara çatan tək,
Atasının ilxısın,
Hey qovmağa başladı.
Qaladan uzaqlaşanda,
Boz səhraya çatanda,
3470. Günortadan keçirdi...
Birdən at yerişin çaşdı.
Dayandı, otlamadı,
Narahatdır, getməyir,
Akmonşahın kiçik qardaşı,
Sanki təngə gəlibdi.
Nəfəsini dərəmmir,
İlxı içində aladı,
Tükləri zil qaradı.
Göyə baxıb – dişin qıcır.
3480. Batıra “Yiyəm” deyib,
Həm baxır, həm kişnəyir.
Biləndəki önündə
Dayanıb yağı düşməni,
Quyruğun sırta saldı,
Bu beş yaşlı qonur at,
Yenidən qalaya yönəldi,
Üç nəfər arxasınca,
Atı döndərmədilər,

- “Nə olacaqdır? Belə
3490. Qız Qarlıqa qəmləndi:
“Varır, qoy varsın qonur”
Üçləri də birlikdə,
Hündür təpəyə qalxdı,
Kobiktinin üstündə,
Doqquz sıralı dəbilqə,
Çapsan-qılinc götürməz.
Atsan güllə də deşməz.
Koblan igid batıra,
Gözəl Qarlıqa söylədi:
3500. “Burada bircə yol var,
Gərək onu öldürək,
Göbəyinin yanından,
Gərək dörd deşik açaq.
Qoy ordan küləkləsin,
Sən sərrast atıcısansa,
Onu düz göbəkdən at.
Yoxsa iş olar fəna,
Tək xudaya tapşırdı,
O igid Koblandını.
3510. Qaraman eşidib bu sözü,
İçini qorxu aldı,
Qarlıqayla Qaramanı,
Koblan önə göndərdi.
Gözləyib Kobiktini,
Koblandı yalqız qaldı.
İlxını tək sürürdü,
Oxun hazır tuturdu.
Kobikti haçan gəlir?!
Gözləməyə başladı.
3520. Qalaya qaçan beşyaşlı
Bu qonur atın təpiyin
Səsin eşitcək Kobikti,

- Yamanca qəzəbləndi,
Biləndə qız gedibdi,
Kobikti özündən çıxdı.
Kəhər atın yəhərlədi,
Ona su, həm yem verdi.
At başı boyda sancağı,
Kobikti əlinə götürdü,
3530. Cəld öz atına mindi.
“Gələrəm, ya gəlmərəm,
Bu indi məlum deyil” –
El ilə vidalaşdı,
Adət tələb edən tək.
İlxısını aparın,
Yağı ardınca vardı.
Hündür aşırımlardan,
Əcəbcə ötüb keçdi,
Öz doğmaca elində,
3540. Tanınan bir ər idi.
Şolpan ulduz batanda,
Qızarıb gün çıxanda,
Güclü dağ selləri tək,
Dəbilqəsin parlatdı.
Koblandıdan az kənar,
Kobikti ötməyə başladı.
Kobiktini görən an,
Koblan ayağa qalxdı.
Var gücüylə səsləyib,
3550. Ona “Bəri gəl” dedi,
Sonra isə söylədi:
Kamanın alıb ələ,
Yayın yaxşıca çəkdi.
“Sınan qolum, sındımı?
Çıxan gözümlə, çıxdımı?
Canının sonu gəldimi?”

- Ömrüm burda bitdimi?
Sizə sığındıqlarım,
İxlas ata, Şəşti Əziz,
3560. Yeddi müqəddəs pirim,
Məndən üz döndərdiniz?!
Yalqızlıq var başımda,
Yoldaşım yox yanımda,
Belə dərd görməmişdim,
Bunca belə yaşımda.
Siz ey müqəddəs pirlər,
Məni dərdə saldınız?!
Bir sənə sığınmışam,
Yaradanım, sən Xudam!
3570. Bunu deyib Koblandı,
Dəbilqəyə qol saldı,
Bir yox, çox dəfə saldı,
Lap çoxluca ox saldı,
Batır oxunun ucunda,
Kiçik koma yanırdı.
Yəhərdənsə yuxarı,
Kobiktinin göbəyi,
Qız bu yeri deyirdi.
Ölər bu yerdən dəysə,
3580. Vıyıldayıb gedən ox.
Düz nişangaha dəydi,
Koblan bir ox da dartdı,
Dartdı, sərrast da atdı.
Bu oxsa – iri oxdu.
Kobiktiyə tuş, oxdu,
Yaman pis günə düşdü.
Kobiktinin bədəni,
İki yerə bölündü.
Aşağısı at üstə,
3590. Yuxarı oxla bir düşdü.

- Bax, burda Koblandının,
Bəxti yaxşı gətirdi.
Pirlər də kömək etdi,
Koblanı xilas etdi,
Ərdəmini göstərdi,
Yerə düşmüş üst hissə,
Kobikti batırın bədəni,
Hər iki əlləriylə,
Toppuza can atırdı.
3600. Bədənin bir hissəsi.
At yüyənindən tutdu.
Oxla yanaşı düşmüş,
Onda güc qalmamışdı.
Yan-yörəsinə baxdı,
Koblandı yaxınlaşdı,
Gördü Kobikti üçün,
Gəlib axır zamandı.
Sövdəgər satar xırım-xırda,
“Qız-düşməndir” deyiblər,
3610. Bu atalar sözüdür,
İki əli ilə Kobikti,
Saqqalını yolurdu.
Qaçmağa çarəsi yox,
Dost köməyinə ümid yox.
Əlliyi altın poladdan,
Koblan yağının başın kəsdi,
Bilmədən yerə yıxıldı.
Nə edəsən belədi,
Atasın öldürməyə,
3620. Belə fərman verən qıza.
Kobiktini öldürüb,
İşin yerinə yetirib,
Qonuru yedəyə alıb,
Düz yol ilə çapırdı.

- Qarlıqanı görüncə,
Sanki ipəyə döndü,
Qarlıqayla birlikdə,
Əylənib oynadılar.
Koblanla birgə olsəm,
3630. Başqa arzum yox, Allah,
İndi yolları düşüb,
Hündür dağ silsiləsinə,
Qurumuş çay səmtindən,
Seil oğlu Qaramanı,
Yaxınlaşıb gördülər,
O, onların gözləyir.
Çıxaraq qarşıladı,
Ağır işi həll edər,
Bəy qeyrət göstərər.
3640. Qəniməti gəl bölək.
Qəniməti mənə ver,
Koblan sonda söylədi:
“Yağ-bal mənəm, qardaşım,
Kobiktinin ilxısın,
Gəl sən bölmə, qardaşım”.
Bu vaxt Qaraman söylədi:
Mal satdım bazar bezinə,
İlxım Arka otlağında,
Yaman, yaxşı, de sən də,
3650. Mən də inanım sənə.
Qənimətinə çatdım,
Nə dayandım, nə yatdım,
Oldu bu qənimətim,
Kobikti qızı Qarlıqa.
Gördüm Kobikti öldü,
Öldürüb geri döndüm.
Kobikti qızı Qarlıqanı,
Sonra mənə verginən.

- Koblan sonda söylədi:
3660. “Qurtqam baxan Tayburıl
Bax, indi altımdadı,
Düşməmə qalib gəldim.
On üç yaşa gəlincə
Başıma çox şey gəldi.
Kobiktidən çox çəkdim,
Çox işlərdən qurtuldum,
Qalib gəldim düşməmə,
Kömək etdi Qarlıqa.
Ata-ana, el-yurdun,
3670. O, atdı mənə görə.
Böyük oldu faydası,
Kobikti ilə vuruşdan,
Qarlıqa çıxış tapdı.
Gördü Kobikti öldü,
Tanrım mənə bəxt verdi.
Xidməti bəlli oldu,
Neyçün mən onu öyüm.
Özü nə istəyir verim,
Lakin bunu da deyim.
3680. Qarlıqa qulaq asdı,
Qaraman gəlib söylədi:
O Munlık, Zarlık*! – dedi.
Düyənin görkü nərlilikdi.
Yükün altında sandıq.
Gözəlcə Qarlıqanın,
Əlindən tutub yönəldi.
“Kürdaşçan* verdi – mən aldım”,
Dostluğa da yol saldım.
Onun üç yaşlı atın,
3690. Göy otla yedizdirdi.
Bəyin qızı geyinir,
Daim bahalı paltar.

- Dayanıb danışdılar,
Bir yerdə konuşdular.
Üçü birgə dayanıb,
Çovğun təki çapdılar.
Kobiktinin ilxısı
Bir neçə gün də ötdü.
Bu ilxılar qoşuldu,
3700. Qazan alan sürüyə.
Kiyat ordu dayanıb,
Əvvəl durduğu yerdə.
Hücuma hazırlaşan,
Batırlar gözləyirdi.
Səs-küylə yollandılar,
Ata minib getdilər,
Ər qədrin biləydilər.
Koblanın Tayburılı,
İrəli atılmayaydı.
3710. Koblan nə isə sezib,
Birdən ağlamsınaraq,
Səbəbsiz hönkürdümü?
Can özəyim, Burıl at,
İrəli ayaq basmadı.
Axsayır, başın döyür.
Burıl at axsayırsa,
Qalın ordu irəlləməz,
Günəş qürub etməmiş,
Ordu Aksaya* çatdı.
3720. Burada gecələyib,
Həm də bir xeyli yatdı.
Qarlıqanı alan tək,
Qaraman özünü öydü.
Öyündü qəhrəman tək,
Orduya da vermişdi,
Bir neçə axmaq kiyat.

- Qaraman adlı batırı,
Vurub atdan saldılar,
Ağ kilimə qoydular.
3730. Aslan doğmuş Koblanda,
Heç aram da olmadı.
Qalın kiyat elindən,
Hörmət də görmədilər.
Səmənd ata mindilər,
Tanrıya üz tutdular,
Olana qane oldular.
Kiyatlar düşündülər,
Yolla geri döndülər.
Bəyin qızı geyinir,
3740. Məxmərlə ipək paltar.
Koblanı gözləməyib,
Yola davam etdilər.
Koblan adlı batırın,
Atı axsadı – getmədi.
O, burada tək qaldı,
İçin didib-dağıtdı.
Gözdən qan-yaş gedəndə,
Kiyat alıb gedəndə
Əlindən qənimətin,
3750. Yalqızlıqdan yazıqın,
Başı yaman fırlandı.
Namus ona güc gəldi,
Xırıldadı, ağladı,
İçin əsəb doğradı.
Onun Qaraman kürdası,
Lovğalandı, öyündü.
Qalın kiyat eli ilə,
Lap ürəkdən söyündü.
Getdi, dost yaddan çıxdı.
3760. Sonda Koblan söylədi:

- “Yaxşının işi gedir,
Yamanınkısa getmir.
Canına cəfa verdi,
Gözündən yaş töküldü.
Mən əldə etdiyimi,
Kiyatlar alıb getdi.
Yəqin, mən ağılsızam,
Mən niyə təkcə getdim,
Qaraspanda yaşayan,
3770. Qalın qıpçaq yurdundan,
Mənim bəsim olardı,
Beş-on nəfər götürüm.
Əgər çox qəzəblənsəm,
Gücüm bir orduya yox,
Kiyatlara bəs edər.
Evə girrəm – havam çatmaz,
Çölə çıxsam – ev gərək,
Bəs bu fani dünyada,
Nə üçün sərgərdanam?!
3780. Demək, tək doğulmuşam,
Nə böyük qardaşım var,
Nə də bir köməyim var.
Bir Allah köməyim var,
Bir də qazax elim var.
Heç dilim də dönməyir.
Sayımız belə çoxdur,
İşsə-işə gələndə,
Dilim də dönmür deyəm.
Sayımız belə çoxdur,
3790. Kiçik qardaşım yoxdur,
Yalqızlıq məni sıxır,
Dünyaya baxammadan,
Minacat edərək mən,
Faniyi anladım,

- Yamanca naçar qaldım.
Belə olsa ölərəm,
Malım yağılar talar,
Nə olsun çoxdur onlar?!
Niyə alçalmalıyam?
3800. Məgər belə olarmı?
Niyə yalvarmalıyam?
Bəs nə vaxtı görəcəm?
Qoca ata, anamı?
Məgər qulammi, Xudam?
Bu güncə mənə göstər,
Göydə doğan ölkəri.
Sən, gəl mənə kömək ol,
Taleyimə bir yol aç,
Əgər ölməliyəmsə,
3810. Məni səhərə qoyma,
Gün çıxınca da qeyb et”.
Bunu deyərkən Koblan,
Gecə tən yarı idi.
Tayburılı cıdarladı,
Alp doğulmuş batırlar,
Şahzadə kişisidirlər.
Tayı-bərabəri yox,
Kobləkəm kimi qamətli,
Yalnız yaman söylərlər.
3820. Kobləkəm ağlamsınır,
Tərlikdən yer düzəltdi.
Baş altına yəhəri,
Qoyub yuxuya getdi,
Sanki özündən getdi.
Altın yəhərə baş qoydu.
Gecə yarı keçəndən,
Kipriklərini yumdu.
Koblan yuxuya gedəndə,

- Dan yeri qızarırdı.
3830. Boz ulağın üstündə,
Başında bir ağ çalma,
Əldə dərviş əsası,
Fikirləri allahla,
On səkkiz min aləmin,
On beş mini onunlaydı.
Müqəddəslərdən biri bu an,
Yanına yaxınlaşdı.
Oyaqmısanmı Koblan?!
Uyqudasanmı Koblan?!
3840. Bu səfərin olmadı,
Atın köməyin olmadı,
Səndən nigaran qaldım.
Səni bələdan aldım.
Sənə köməyə tələsdim,
Hətta kürküm dəşildi.
Kürkdən heç nə qalmadı,
Qulanımdan biri öldü,
Göldən qamış çəkildi.
3850. Dünən gecə yarısı,
Əkəm* Toktarı gördüm.
Hündür dağ silsiləsi,
Yamac – çay şələləsi,
Sənin qoca Toktarının,
Kürkü dizinə düşür,
Üryan bədən açıqdır.
O, hey çobanlıq edir,
Atan qoyun otarır.
Altmışyaşlı Analıq,
Yun didir, ip əyirir,
3860. Qəmdən yaman yaş tökür.
Əzaba sinə gərir,
Quzu otarır bel bükük.

- Süddən pendir tutmaq üçün,
Qarındaş Qarlıqaşın,
Çiynində dəstərxanı.
Əlində beş piyalə,
Belini bağlayaraq,
Qızılbaşlar elində,
Çay qaynadır, çay verir.
3870. Sənsiz qalmış Qurtqanı,
Kalmık xanı Alşaqır,
Özünə arvad istəyir.
Altın dağın altında,
Daşdan olan qalanı,
Artıq üç gündür tutub,
Elinə hücum edib,
Arxadan zərbə vurub,
At olan yeri tutub.
İmkanın olan zaman,
3880. Qıpçağı yağıya verdin.
Bu da sənə ölүmdü,
Üstə gələn düşməne,
Gücünü göstərsənə.
Düşünmə səhv deyirəm.
Yeddi pirlərdən biri,
Eşidib bu xəbəri,
Koblan çaşıb oyandı.
Gözlərini açanda,
Dan yeri ağarırdı,
3890. Şolpan ulduz batırdı.
Oyanıb kədərə batdı,
Eli əsir düşübdü,
Elini yada saldı,
Qurtqa haqda düşündü.
Bunu Burıl hiss edib,
Bir azca da axsadı.

- Pirdən xəbər gələn tək,
Axsatlığı azaldı,
Qulan tək oynaq oldu.
4000. Qız olsa da ər tək,
Qənimət olan Qarlıqa,
Qaramanın yanında
Koblan uyuyub yatanda,
Burıl atı açdı o,
Yovşan ağot içində,
Sıx otaqlar içində,
Akmonşahla Burılı,
Qarlıqa otarırdı.
Koblan çox kədərləndi,
4010. Gözdə yaş gilələndi,
Addım ata bilmədi.
O, gözəl Qarlıqaya,
Ağır-ağır yanaşdı.
Koblan çatıb söylədi:
“Mənə dostsan, Qarlıqa,
Hər şey Allah əlində,
Gün gələcək yer altda,
Rahat olar bu bəndə.
Qüdrətli tək xudadır,
4020. Qalanlar öz işində,
Yalnız bircə tək mənə,
Qismət edibdi bəla.
O, mənə cəza verdi,
Qəlbimə zərbə vurdu,
At bağlanan yeri tutdu.
Mənim çoxsaylı elim,
Qəm-qüssə içindədi.
Kalmık xanı Alşaqır,
Altın dağ ətəyində,
4030. Daşdan qala tikibdi.

- Alşaqır qəsb etdiyi,
Qaraspanda elimin,
Mənim xilaskarımın,
Yeddisindən birinə,
Öz sirrimi açaram.
İlxı içində ala,
Cod tüklü tək qara at,
Köməyə çata bilməz,
Seil oğlu Qaraman.
4040. Baxmakı sən arvadsan,
Müdrikliyin də vardır.
Kədəri sənə bölləm.
Xoş ol, Qarlıqam, uğur!
Kalmık tutan xalqımı,
Azad etmək üçün mən,
Mən təm-təkcə gedərəm.
Sevinən düşmənlərdən,
Qisasımı alaram.
Qarlıqa sonda söylədi:
4050. “Qoçaq kara çatmazmı?”
Öz elin tapdayarmı?!
Sənin kimi tanrının,
Elin yağı alarmı?
Çağıraram allahı,
Yeri-göyü xəlq edən,
Daxmamdan çıxanda mən,
Elə düşünürdüm mən,
Səni Allah ər göndərdi,
Sənə olmadığımçün,
4060. Əzaba düşər oldum,
Sənə yaxın dost oldum.
Koblan belə edirsə,
İndən sonra düşünməm,
Mən heç özüm haqqında,

- Əgər elim qan qussa,
Dünyayla vidalaşsa,
Sən get öz elini gör,
Dağılmış yurdunu gör.
O, sənə arxa olsa,
4070. O, batır doğulubsa,
Qaraman səmtə gedərəm.
Deyim arxanca getsin,
Batırlar istəsələr,
Mən onları göndərrəm.
Yox, əgər istəməzlər,
Onda heç nə demərəm.
Sabah günorta üstü,
Koblan, arxanca gəlləm!”
Qarlıqa belə dedi,
4080. Koblan Burıla mindi.
Nizəsini götürdü,
Qılıncın belə taxdı.
Ağ qanadlı şahin tək,
Tayburıl atı ilə,
Qaraspana səmt aldı.
Sağrıya gün dəyməmiş,
Qarnın külək döyməmiş,
Qamçı ilə qanatdı.
Çağırıldı: “Burıl atım”,
4090. Çovğun tək vıyıldadı.
Koblan səhərdən çapdı,
Nəhayət o yerə çatdı.
Elinə yaxınlaşdı,
Namazdigər keçmişdi,
Kuptan vaxtı çatmışdı.
Burıl bərkdən çaparkən,
Ayaq üstə yığıldı.
Burıl at yığılanda,

- Koblandı da yıxıldı,
4100. Yerə diqqətlə baxdı,
Hava işıqlaşmışdı.
Burıl heyvan olsa da,
İnsan tək ağıllıydı.
Elində Qurtqa Burılı,
Hər gün yedizdirirdi.
Altından olan axurda,
Ayaq üstə yıxıldı.
Batır mindiyi bu at,
Çapıb köpükləmişdi.
4110. Qurtqa baxdığı yerdə,
Tərliyi alta sərib,
Başı altına yəhəri,
Uçdu batır Koblandı,
Altın yəhərə sıxıldı,
Elini yada saldı,
Xırıldadı, ağladı.
Bax, bu yerdə Koblandı,
Ta ki səhəri açdı.
Dan yeri ağaranda,
4120. Şolpan ulduz batanda,
Ətrafa yaxşı baxdı,
Sanki ürəyi axdı.
Yurd yerindəki eldən,
Yox idi bir əlamət,
O gölün yerindəsə,
İndi vardı bataqlıq.
Dedi: “Dünya fanidir!
Tək qalmışam dünyada”,
Hava işıqlaşanda,
4130. Batır yenə də çapdı.
Qurtqam zindandadırsa,
Mənim dostum, çap görüm,

- Hündür dağ silsiləsinə,
 Köçən elim tərəfə.
 Tezdən çapan Koblandı.
 Oynaq Burıl atında,
 Nəhayət çapıb çatdı,
 Düz Aynagöl* gölünə,
 Yurdunda qız Qurtqanın,
4140. Gördü əcəb mənzərə.
 Lələ köçüb, yurd qalıb.
 Batır gözün yaş aldı,
 Onu çox dərdə saldı.
 Özü batır olsa da,
 Buna dözüb durmadı.
 Yurduna bir göz saldı*.
 Bu yerdə donub qaldı.
 Gördü doğma ocağı,
 Külə döndərilibdi,
4150. Külün içində nə var?!
 Koblan külü axtardı.
 Külü tərətədikcə o,
 Orda yalaltı piylə,
 Budüstü hər cür yemək,
 Qurtqanı kalmık aparanda,
 Göy arabaya salanda.
 Demiş - batır taparsa,
 Qoy ona yemək olsun.
 Bu ağıllı qız Qurtqa,
4160. Hamısın saxlamışdı o.
 Yalnız bunu qoymuşdu,
 Bu yeməyi, çörəyi,
 Buyuranı xudadır.
 Görünür, bəxtim belədi.
 Batır bir az düşündü,
 Qalanın qoydu xurcuna,

- Koblan Tayburılına
 “Ay at, xeyirxah heyvan”.
 Burıl qasırğa kimi,
4170. Dabanı yerə dəymədən,
 Dırnaqları yol boyu,
 Boz qayalar üyüdür,
 Sanki quma döndərir,
 Ağzını iri açır,
 Dabanla şaqkıldayır.
 Ertədən çapdı Koblan ,
 Ta ki axşama qədər.
 Qalaya qədər çapmışdı,
 Bəlkə bekara çapır?!
4180. Bilir nə üçün çapır!
 Gecə yarıyadək çapar,
 Gecə yarı olanda,
 Birdən irəli çapar.
 Az qala uduzacaqdı,
 Necə də uduzmasın,
 Bərkdən çapan Tayburıl,
 Ayaq üstə yıxıldı!
 Koblandı atdan düşdü,
 Yerə diqqətlə baxdı,
4190. Allah, dilim yazıqdı,
 Yorulsa at - ac qalar,
 Bu işim yaman olar.
 Qoy bir azca dincəlsin,
 Qız Qurtqa orda qoymuşdu,
 Arşınlıq altın paya.
 Əlini yerə sürtdü,
 Tayburılın altında,
 Koblan payanı tapdı.
 Payanı qazıb çıxartdı,
4200. Onu beş yerə qoydu.

- Koblan atına mindi,
Tayburıl sürüşməməkçün,
Onu düz yola saldı.
Xeyirxah batır Koblan,
Səhərə qədər çapdı.
Səhər mehi gələndə,
Sürətli Burılında,
Altın dağ ətəyində,
Sanki ox tək çapdı.
4210. Alşaqırın qalası,
Batır önündə durdu.
Qala yanında dedi:
“Nizəmin tutqacını,
Düzəltmişəm palıddan,
Qula dönmüş xalqıma,
Kömək edəcəyəm mən”.
Gün çıxınca qalanı,
Koblan gəzib dolandı.
Bəs qapılar hardadı?
4220. Koblan özünə dedi:
“Tapmıram ki, bir girəm”.
Heç bir yırtıq tapmadı,
Ordan girə içəri,
Gün hələ qalxmamışdı,
Batır qalanı dolandı.
Günəş dandan çıxmamış.
Tinə yaxınlaşanda
Qoca Toktar deyirdi:
“Sən mənim yalqızımsan.
4230. Sən bir ala kumaysan*.
Oğula xeyir-dua verdi:
“Quzum!” deyib ağladı.
Dəvə köşəkçün böyürən tək,
Qalanı gəzən Koblanın,

- Fikri basında qaldı.
 “Xeyir-duanı verək?”
 Batır hey qulaq asdı:
 Düyələrin içində
 Sən ən yaxşı düyəmsən.
4240. Koblan, xeyirxah doğulmusan.
 Potam, səndən ayrıldım,
 Alalı* ilxı içində.
 Sən gözə gələn tülpardın,
 Caynağı sınımamış şahin,
 Qulunum səndən ayrıldım,
 Sən qoşqar buynuzlusan*.
 Səni tək arzuladım,
 Quzum, səndən ayrıldım!
 Sanki göldən toz aldın,
4250. İpə-sapa yatmayan,
 Buğa təki olmusan.
 Ala buğaya bənzəyən,
 Mən buzovdan ayrıldım.
 İçim kədərlə doldu.
 Ah çəksəm də - xeyri yox,
 Düşmən verdiyi kürk də,
 Dartıram – dizə çatmır.
 Tanrıya yalvarıram,
 “Nə olar, yox et məni!”
4260. Mənə verdiyin ömür,
 Söylə görüm bitirmi?!
 Yalqızım mənə olanda,
 Könlüm də tox olurdu,
 Qulnumdan ayrılanda,
 Dabanıma dəydi od,
 Dəhşətə dözmək olmaz.
 Qoy canıma dəysin ox!
 Ay bitib – elə o ay öl,

- Gün bitib – elə o gün öl.
4270. Yalqızım deyib ağlaram,
Sinəmə dərd bağlaram,
Ətsiz dilim yorulmaz,
Qisas qiyamətə qalmaz.
Atana lənət Alşaqır,
Göstərdin öz hökmünü,
Yalqızım diri gələr,
Bir darıxma qızılbaş,
Sənin payını verər,
Dünya çox tez dəyişir.
4280. Oğlumdan ayrılısam mən,
Yalqızım tez gəlməsə,
Xudam, əzabımı ver.
Düşməyə qul olmaram,
Bu əzabı görüncə,
Yalqızımdan ayrılıb.
Bəs mən niyə ölmədim!
Biz dərdə düşür olduq,
Doxsan yaşa gələndə
Mən kafirə qul olum?!
4290. Ona qoyun otarım?!
Yalqızım gələcəkmi?
Pirlərdən xəbər varmı?
Tayburıl atla gələrmimi?
Çox bəlalara düşdüm,
Bəs görən Yaradanım,
Gözüm yaşın görərmimi?!
Bəlkə düşməni içində,
Bəlası gəlib ölərmimi?
Günahı bağışlanmasa,
4300. Pirlər xəbər verərmimi?
Xudamdan xəbər gələrmimi?
Ay mənim Yaradanım,

- Qəlbimi didən dərdi,
De, yalqızlığım bilərmə?
Elə bax bu zamanda
Durdu yuxudan Analıq
“O Kozı Körpeş! O Bayan*!
Ölümü Allah verir.
Cəngəldə dovşan qovdum,
4310. Təzək yığıb yoruldum.
Yalqızımı ağlaram.
Can-ciyər qoca Toktar,
İndi növbə mənimdi!
Ağlama, can yoldaşım,
Balam mənə olanda,
Mən aram, sakit idim,
Kebisim* qızılsapla tikilib,
Yalqızım mənə olanda,
Göydə pərvaz edirəm.
4320. Bu gün yuxuda gördüm,
Qiblədən yel əsirdi,
İstəmirdim yanılim.
Bu yelsə yalqızımın,
Çapdığı Burıl küləyi,
Sanki ay bədirlənmiş,
Öz qoşqar buynuzuyla.
Ömrünə bu biçilib.
Yumuq gözlər açıldı,
Kədərli qəlb ovundu.
4330. Bulud başımda dolandı.
Yağı düşməən gələndə,
Ay istəkli yalqızım,
Durub gözlərim səni.
Sənə qurban olum mən
Kölgən gəldi - özün yox,
Çırağımdan ayrılalı,

- Dabanıma od dəydi.
Yalqızım mənle olanda,
Ona məxmər beşmək tikdim,
4340. Fəsi, lələkli papağı vardı.
Yalqızım mənle olanda,
Yorğa köşək minərdim,
Dəbilqəni geyərdim,
Yalqızım, səndən ayrılıb,
Nə qədər möhnət gördüm.
Kor oldu gözüm yaşdan,
O günü qoca Toktarın,
Qaşları da çatıldı,
Gözlərim də dartıldı,
4350. Xudam, şadmı olacam?
O günü, qoca Toktarım,
Dodağım da qaçırdı,
Dil ağzımda donurdu,
Dərd içimi yonurdu.
Çiyinlərim dartılır,
Bəlkə, çırağımı öpüm.
Qaraspana el qonub,
Mən də şadyanalığa,
Təzə paltar geyəcəm?
4360. O günü, qoca Toktarım,
Dizlərim yaman əsər,
Bu hal səbrimi kəsər,
Qaraspana yığılmış,
Qalın qıpçaq el köçüb.
Mən yorğamı minərəm,
O günü, qoca Toktarım.
Quruyanda döşlərim,
Dərim pis günə düşər.
Bulaq olub süzülər,
4370. Sinəmdən qan fişqırar,

- Mənim çırağım gələr.
Dodağıyla toxunar,
Anan bayquş tək ağlar.
Potası ölmüş dəvə tək,
Dodağın yenə dartdı,
On üç yaşlı çırağım.
Üzün öpəcəyəmmi?
Ürəyim də üşüyür,
Sanki quzum qayıdıb,
4380. Yumlan gözüm açılır,
Yalqızımı görürəm.
Altmış yaşıma doldum,
Bu mənə çox ayıbdı.
Kəndir toxuyaram mən.
Çırağım evdən gedib,
Bunu unutmaram mən!
Bundan böyük ar varmı?
Başsız qalan Qurtqanı.
Kalmık xanı Alşaqır,
4390. Arvadı etmək istəyir.
Düşməni toruna düşdü,
Qurtqam oturub qəmli,
Bədbəxtlik üz verəndə,
Yalqızım gedib ad qoyar.
Alşaqır nökərlərin,
Həmsinin payın verər.
Bəs bu yaddan çıxarmı?
Bu da bizim günümüz,
Çırağım, de hardasan?
4400. Mənim acı zarıltım,
Yalqızıma yetərmi?
Bu vaxt onun bacısı,
“Dayan, dur, əziz anam,
Kökəmi yuxumda gördüm,

Ötən günü gecədə.
Sahibində ağ balta,
Daşa dəydi – yeri qaldı.
Onu itələyəntək,
Pirlər əvvəlki tək.

4410. Tanrımın yazığı gəlməzmi?

Atana lənət Alşaqır,
Göstərdin bizə hökmünü,
Kökəm evdə olanda,
Qalam viran qalardı?
Qulaq asın – atam, anam!
Pirlər verdilər xəbər,
Könlüm çox ümidlidi!
Yəqin hələ gəlməyib,
Qardaş çapan Burıl at.

4420. Babadan xəbər gəldi,

Yəqin gəlir can kökəm,
Tayburılı çaparaq.
Atamı yuxumda gördüm,
Bu dünyada kimsə var,
Can kökəmə olsun tay?!
Qazanın Sirli qalasına,
O təkcə hücum etsin.
Qızıl bayraq əlində,
Qaramanı yanına çağırırdı.

4430. Qasqarlıq* dağın başında,

Ona arvad dediyyə, çün,
Onu pis günə saldı.
Kökəm atdığı sözdən,
Qaraman batır küsdü.
Kökəm getdi dalınca,
Dostu küsməsin deyə,
Qaladan kənardakı,
Arxın üstə çıxaraq,

- Üstündən atlanaraq,
4440. Qazanı nişan alıb,
Düşmən tək onu qovdu.
Qalın kiyat ordusuna,
Qənimətin pay verdi.
Bölünməyə - yuxuya,
Cırılmamış – məzara.
Qaramanla ikisi,
Dan atıb işıqlaşanda,
Kobikti xanın ilxısın,
Lənətlənmiş Tər lan at,
4450. Qovandan sonra belə,
Öz elinə qayıtdı.
Xan atı yəhərləyib,
Tərlik salıb belinə,
Qaramanla Kökəmi,
Kobikti düyün tək sıxdı.
Kökəmə çətin oldu,
Nizəsi də qırıldı,
Kökəmi əsir etdi,
Kobikti özün öydü,
4460. Heç beləmi iş olar?
Can Kökəm rüsvay oldu?!
Üz döndərdi Kökəmdən,
Qoruyub saxlayanlar,
Dua kömək etmədi,
Tövbə qəbul olmadı,
Düşmən çox sevinirdi.
Mənim adaşım Qarlıqa,
Kökəmə kömək oldu.
Yaxşılıqlar boy atdı,
4470. Əl-ayağını açdı,
Kökəmə imkan verdi,
Nə olar- qaçsın dedi.

- Onun silah, paltarın,
Demə gizləyibmiş o.
Köməyin göstərməkdən,
Dönməsə Şəşti Əziz!
Mənim adaşım Qarlıqa,
Kökəmə kömək oldu,
Ayağına baş əydi.
4480. Qaramanla qardaşım,
Yenə əl-ələ verib,
Kobiktinin ilxısın,
Qovmağa başladılar.
Kobikti ata minib,
Yenə də çapdı-çapdı,
Kökəm geriye baxdı,
Döyüşdə Kobiktini,
O dünyaya göndərdi.
Batır öz işin gördü,
4490. Gözəl qız Qarlıqanı,
Qaraman kürdasına
Sanki hədiyyə etdi.
Sayqak kimi qaçırdı,
Batırların atları.
Qazan alan sürüyə,
İlxıları qoşdular.
Orda duran köp qoşun*,
Hay-küylə yola düzəldi,
Burıl at axsayanda,
4500. Kökəm lap qəmgin oldu.
Yalqızlıqda ürəyi,
Həm boşaldı, həm doldu.
O, pirlərə üz tutdu,
Sanki hər şeyi unutdu,
Pirlərdən səda gəldi,
Can kökəm yalnız çapdı,

- Qaraspana yetişdi,
 Gəlib Yurda yurd dedi.
 Gəlin saxladığı çörəkdən,
 4510. Bir azca da nuş etdi.
 Qurtqa qoyduğu yemdən,
 Bu Burıl tapıb yedi.
 Gəlin vurduğu payadan,
 Hamı aşrımı tanıdı.
 İxlas atayla Şəşti Əziz!
 Bizdən üz döndərməyibsə.
 Mənim əziz can Kökəm,
 Bax elə bu andaca,
 Qurtqa gəlib söylədi,
 4520. Dayan, dur canım Bikiş*!
 Günün günorta çağı,
 Səmada ayı gördüm.
 Qaraspan zirvəsində,
 Göyə şahin uçurdum.
 Düzən yerdə arx qazdım,
 Uzaqda olanda Sultanım,
 Yağılar bizi qul etdi,
 Mən tanrıya nə dedim?!
 Qaraşa* dağın dərəsində,
 4530. İti çaylar bərk axar.
 Hər bəndədə olarmı,
 Sultanımın görkəmi.
 Xudam kişi yaratdı,
 Ağır taxta tumanlı,
 Cəngavər qadınları.
 Sultanım qucan ağ bədənim,
 Yoxsa düşmənin olar?
 4540. Məni arvad etmək istəyir,
 Kafir oğlu Alşaqır.
 Qocalmaq haqdan gəlmədi!

- Qulunu ölmüş madyana,
Biryaşlı dayça zorluqdur.
Potası ölən dəvəyə,
Nər buraxmaq zorluqdur.
Ağ şahin qonmuş tuğıra*,
Qarğa qona bilərmə?!
Tanrım özün ol kömək,
4550. Mən də rüsvay olmayım.
Fincana sarı bal saldım,
Qaçığana kəmənd atdım,
Rənglini rəngləməzlər,
Burulım, uşaq kimi ydin,
Məndən hara getdin sən.
Çalbaş ata mindim mən,
Kiçik olanda belə,
Qulluq edirdim sənə.
Sənə altından nal saldım,
4560. Sürüşməsin ayağın.
Qırx gün tamam olunca,
Qısırca əmizdirdim,
Sən gümrah böyüməkçün.
Birinci qarına doğmuş,
Səksən gün bitən zaman,
Madyandan əmizdirdim.
Doxsan günün keçəndə.
Xəstəlikdən sən yan ol,
Arıqlama, yorulma.
4570. Sənə çoxlu yem verdim,
Qırmızı ot da verdim,
Qurtqa baxan Burıla,
Nə gərək – onu verdim.
İlxıda at yox idi,
Onu sən əmməyəydin.
Sənə çox qulluq etdim,

- Bəs sən mənə nə verdin?
Beş yaşına gələndə,
Qızgın madyan olmağa,
4580. Böyük həvəsin vardı.
Səni beş yaşlı madyanların
Arasına buraxdım.
Altı yaşın olanda,
Sən sanki subaylaşdın.
Düşündük ki, yəqin, sən,
Batır atı olarsan.
Sən sevmək istədin,
Ələ öyrənməmişdin,
Səni ələ öyrətdim.
4590. Boynun bərkimək üçün
İpək kəndirimə daim,
Boynumu bağladım mən,
Burıl, dartdırdım sənə,
Sən mənə bala idin,
Mən sənə ana idim.
Göstər özünü uzaqdan,
Hansı səmtə getdin sən,
Mənimçün çətin anda,
Düşünürəm gələrsən,
4600. Sultanımla birlikdə.
Qəlbimdə bir arzum var,
Sultanım gəlsin salamat,
Düşməmə salsın ələmət*
Bizə düşməni kalmıqı,
Min bir bəlaya salsın.
Ona yaxşı göstərsin!”
Qurtqanın ah-vayların,
Bu qalanın içində,
Onun hönkürtüsünü,
4610. Mələklər çatdırdılar,

- Batır atın qulağına.
Tülparsa dayanmışdı,
Darvazanın yanında,
Kürzün* yaxınlığında.
Qışın əvvəli – noyabr,
Artıq* doğulmuş Koblan,
Düşmənlə kin saxladı,
Düşməni qorxudan əsdi,
Hamının başını kəsdi.
4620. Qurtqanın səsin eşidib,
Öz anasını tanıyan tək,
Tülpar tez-tez kişnədi.
Kişnərtisi oldu bərk,
Burul atın bu səsin,
Qurtqaya yel yetirdi.
Kişnərtini tanıdı,
Könlü xeyli kiridi.
Dedikləri çin olar,
Ürək sevinclə dolar:
4630. “Bu, sultanımdı, – gəldi.
Yuxarı qalxıb durdu,
Qala yanında gördü,
Meşənin kənarında,
Dovdağı ovlayarkən,
Onu ikiyə böldü.
Şiri-nər tək doğulmuş,
Yeyir – Batır Koblandı,
Bunu Qurtqa Qız gördü.
Gəldi mənim sultanım,
4640. Həm də ürəyim, canım.
Onu qılınc da kəsməz,
Başında polad qalxan.
Əlindəki dovdağı,
Tərtəmiz təmizləyib,

- Qızardıb yemək olmazmı?
 Batırı o, tanıdı,
 Dedi: Gəldi sultanım!
 Artıq doğulmuş Qız Qurtqa,
 Şahin tək tükün tülədi.
4650. Gözəl qız o andaca,
 Alşaqır sarı getdi,
 Gəlib ona söylədi,
 Sevincini gizlətdi.
 Hələ gün çıxmamışdı,
 Alşaqır xanı oyatdı,
 “Arzum var” deyib, söz atdı:
 “Elimi çapan, Alşaqır,
 Sözümə qulaq as, Şaqır!
 Xudam sənə cəza verir,
4660. Gərəkdir səni “it” çağır!
 Mindiyin at gəlmədi?
 Sultanım burda olanda,
 Göldən gələn düşməne,
 Namusunu vermədi.
 Sultanım olmayanda,
 Oldun mənim yoldaşım,
 Məni zindana saldın.
 Ağ günə həsrət qaldım,
 Bircə dəfə demədin,
4670. Qoy düzə çıxsın Qurtqa.
 Bəlkə bir azca gəzsın.
 Fərsət versən, Alşaqır,
 Bir az çölə çıxaram,
 Həm gəzib dolanaram.
 Zolaqlı parça götürürəm,
 Belə şal bağlayaram,
 Gəzib, yığaram təzək.
 Qalanın çıxıb sırtına*,

- Bir az gəzib dolannam.
4680. Alşaqır batır dedi,
Mən çox fikirləşirəm,
Qurtqanı arvad edərəm,
Əgər, o istəyirsə,
Qoy izin verim ona,
Fikirləşib o, dedi:
Varırsan var, di, dur get,
Sənə icazə verdim,
Zolaqlı parça götürdü,
Belinə bağladı şal.
4690. Həm inanmayıb ona,
Arxasınca dörd qulu,
İzləməyə göndərdi.
Çıxıb qalanın sırtına,
İzləyənlər arxada,
Qurtqa hey getdi, getdi,
Bir dərəyə yetişdi,
Ordan yargana düşdü.
Oturub sözləşdilər,
Qurtqayla gözləşdilər.
4700. Bu qullardan ikisin,
Qurtqa orda saxladı.
Üçü bir yerdə getdi,
Bu yargandan kənarda.
Yenidən sözləşdilər,
Sonra iki qulu da,
Burda saxlayıb dedi:
“Lütf eyləyin burada”,
Qullar orda qalanda,
Qurtqa təkcə gəzişdi.
4710. Daim səmənd at çapan,
Zolaqlı parçanı büküb,
Paltar altına saldı.

- Koblan əri sınamaqçün,
Qız, qadınlar yandırır.
Təzə palıd qətranı,
Böyük, kiçik igidlər,
Bir-birinə sadıqlər.
Fikirləşdi, düşündü,
O tərəfdə meşə var”!
4720. Gedib girdi meşəyə,
Gördü bir sərvə Qurtqa,
Bir yerdə dayanmadan,
Hiddətlənir, fınxırır,
Batır atı o Burıl,
Özünə yaxın Qurtqanı,
Burıl at görən kimi,
Tanıdı anasını.
Sərvə bağlanmış hörüyü,
O andaca qıraraq,
4730. Qurtqaya sarı çapdı.
Burıl səmtə gələndə,
Koblan batır yüyürdü,
Onun ardınca gəldi,
Tayburılın süzdüyün,
Görən anda Qız Qurtqa,
Ürəyi buna dözmədi.
Sınəsindəki düymənin,
Hamısını bir-bir açdı.
Hamı eşikdən gələndə,
4740. Az qaldı ziyan çəksin,
Niyə də ziyan çəkməsin?!
- Burıl var güclə çapıb,
Düz Qurtqa üstə gəldi.
Burıl Qurtqanın üstünə,
Düşən an Koblan gördü,
Yaxınlaşan batırı,

- Elə Qız Qurtqa gördü.
Onu tanıyan kimi,
Əlini çarpazlayıb
4750. Təzim edib görüşdü.
Gözəl Qurtqa dilləndi:
“Dünyadan gözəl payımsan!
Bir toğlu iki ana qoynu.
Bahar vaxtı qırxacam.
Sənin çapdığı tülpar,
Sən at belinə minəndə,
Ələ bayraq alanda,
Sən bizlərdən gedəndə,
Hamı çox kədərlənir.
4760. Sən yenidən dönəndə,
Hamı əcəb şənlənir.
Qayıtdınmı salamat?!
Xalqın – oğlu şahini,
Mən düşməndən hifz edib,
Qalanı qoruyuram.
Düşmən atın çaparam.
Kalmıkın kirşəsinə
Mən atı bağlayaram.
Qeysər Koblan, Sultanım
4770. Nə qılarsan mənimçün?
Yaman məndən pis deyər,
Sultanım kənar olanda,
Mən heç cür tablamadan.
Bətnimdə gəzdirmişəm,
Bir düşmənin balasın.
De, bir hökümün nədir?”
Sonda Koblan söylədi,
Sonra da bunu dedi:
“Hanı keçmiş günlərim?
4780. De, bir kim əldən verər,

- İlxıdan kənar düşmüş,
Tənha qalmış köhləni .
Birini yox, minin doğ!
Bu yürüşdə mən daddım,
Tənhalıq əzabını.
Adam olub ər olsa,
O, mənə arxa olar”.
Koblan çox ürəkləndi,
Qurtqanın xoşuna gəldi.
4790. Dedi: “lənət zolaqlı kisə!”
Gözəl-göyçək Qız Qurtqa,
Koblanın gözü önündə,
Kisəni altdan çıxardı.
Koblan bunu görəndə,
Birazca gülümsündü.
Batır batırlığıyla,
Qəlbində qara vardı,
Koblan sonda söylədi:
“Sənin həsrət çəkdiyin,
4800. Oğul uzaq yoldaydı.
Düşməyə nifrət edən,
İstəkli arvadımsan.
Bir şey istəməm dünyada,
Xudaya çox şükür ki,
Sağ-salamat görüşdük.
Mənim Allah payımsan,
Ata-anam, xalqımı,
Deyirdim görəmmərəm.
Müdrək, əzizim Qurtqa,
4810. Qıpçaqların yaylağı,
Qaraspanda yerləşib.
Qıpçaqlarsa o vaxtdan,
Səni heç vaxt görməyib.
Çox vaxt keçib Qurtqacan!

- Gəl bir səni mən qucum!
Batır çarpır boz atın,
Uzun quyruq, yal atın.
Bir gün günorta çağı,
Gözəli bağrına basdı.
4820. Ürəyi də dözmədi,
Bərkdən qucdı belini,
İstəklisi Qurtqanın.
Həsrətlilər qovuşdu,
Gözlərdən yaş süzüldü,
Batır necə sıxdısa,
Qurtqacanın belini.
Az qaldı ki, qırılsın.
Bu an Qurtqacan dedi:
“Gedirsən səmənd atda,
4830. Hücum çək düşmən üstə.
Çoxdan qundaq görmürsən,
Döyüş eşqiylə yanırsan.
Amma ki, sən, sultanım,
Bir neçə gün gəl gözlə.
Sən doğrudan nəhəngsən,
Burıla cəldlik öyrətdin,
Düşmənin çox, dostun yox,
Sultanım, gücünsə çox.
Açıq göldə qu vurdum,
4840. Ödü cana dərmandı.
Yayda balıq oynayır,
Geniş göl sularında.
Böyük, kiçik qardaş yox,
Xalq uğrunda döyüşdə,
Hər hansı kəslə vuruşsan,
Kimlə sözün çəpləşsə,
Yamanın dili acı,
O, nə qədər bilməcək,

- Sənə hörmət etməcək.
4850. Ata, ana axtarmayıb,
Arvadın tapdı Koblan,
Deyib, lənətləyərlər.
Sonda Koblan söylədi:
“Su çox bulanıqdısa?
Saxlayanda durular?
Yalan danışan kəslər,
Heç yaxşı olarlarmı?
Tülkü dərisindən kürk,
Geyənə soyuq olarmı?
4860. Ay Qız Qurtqa səndəki,
Müdrək sözlər görüm de,
Heç padişahda varmı?
Düz söylədin Qurtqacan,
Tapşırdım səni Xudaya.
Can tərpedən Qız Qurtqa,
Əgər ər doğulsaydın,
Elə dayaq olardın.
Dördgöl yanında tərpedə,
Yesil çayı* göl mənbəyi.
4870. Baxma, yalqız böyüdüm,
Amma çox şeyə dəyərdim.
Neçə illər yol gəldim,
Çoxlu əzablar gördüm.
Həsretin çəkəmmərəm,
Fikrindən keçənləri
Düşündüm - mənə deyərsən:
“Sultanım, axır görüşdük,
Bir kəlmə söz demirsən”.
Həyatda heç arzum yox,
4880. Salamat görüşdük biz.
Xudam verən, arvadım!
Mənə elə gəlirdi,

- Nə atamı, anamı,
Nə xalqımı görmərəm.
Sabah minnəm Burıla,
Süngüm gələr karıma.
Sizi alan düşmənlə,
Vuruşaram tək-təkə.
Davud dəbilqəsini,
4890. Geyərəm kəfən kimi.
Əsirlik əzabın görüb,
Bu, mənim qıpçaq elim.
Qoy uyğu unudulsun,
Gecə hazırlıq getsin,
Qoy qurtarıb işlərin,
Hamı bir nəfər təki,
Meşədən ağac qırsın.
Sabah günəş çıxanda,
Səsimi eşitsinlər.
4900. Lap səhər tezdən erkən,
Kim məni doğma bilir,
Qapıda qarşıləsın.
Ala ata tərlik qoydum,
Düşməni ömrüm boyu,
Uzaqlarda axtardım.
Ata, ana, qardaşı,
Doğmaları, dostları,
Niyə atdın Qurtqacan?
Çıxıb etmək uzaqmı?
4910. Bunu bilənlər deyər:
“Gəlinin uzaq gedib,
Bizə düşmən Alşaqır.
Ata, anama əzab versə də,
O, gəlib çıxmayınca,
Qurtqa canım, gecikmə,
Tezcə qayıt qalaya,

- Salam söylə hamıya.
Çox əziz qıpçaqlara,
Gənclərə, kiçiklərə,
4920. Hamısına söylə, de:
Görüb gəlib, sultanım”.
Hamıya yaxşı söylə,
İndi gəlib oturub.
De, sultanım, adilsən!
Doğmalarım, elimçün
Qurban getməyə hazıram,
Xoş günlü ol, Qurtqacan,
Taki sabaha qədər,
Allah səninlə olsun.
Sonda Qurtqa söylədi:
4930. Sən ey, mənim sultanım,
“Qayıt” desən, qayıdım.
Alşaqır quran qalada,
Səni görüb dözmədim,
Yaman dözümsüz oldum.
Çıxdım səhraya gəldim.
Mən səndən ayrılalı,
Kədərlə doldu qəlbim.
Buna görə tapşırıram,
Səni yaradan Xudaya!
4940. Ey şahlara bərabər,
Olum sənə sadağa,
Sən getmisən qabağa!”
Durub Qurtqa ağlayır,
Ürəkləri dağlayır.
Bir an belə qaçırmır,
Gözün Koblan batırdan.
Mavi göldə qu atdım,
Ödü xəstəyə dərman.
Yayda balıq oynayır,

4950. Geniş göl sularında.
Çırağım, canın sağ olsa,
Qızıldaşdan bac alarsan.
Bircə an üzümə bax,
Yanaqdan öpüm, gedim,
Xudam bizi birləşdirib,
Bəlkə birdən sən ölsən,
Həsrətindən ölərəm.
Yazda min yallı ata,
Qış da yemlənmiş ata,
4960. İlk dəfə öpüşürəm mən,
İlk dəfə səni öpürəm”.
Nər Koblan səmtə döndü,
Qurtqasa ehtirasla,
Onu dodaqdan öpdü,
Qarmaladı, həm qucdı,
İçi şövq ilə doldu.
Möhkəm-möhkəm qucaraq,
Koblan sultan oğulu.
Besin* vaxtı gələndə,
4970. Sevgilisiylə görüşdən,
Razı qaldı Qız Qurtqa.
Bu işdən məmnun oldu,
Sevindi, qəlbi güldü.
Tələsmədən Qız Qurtqa,
Qala tərəfə döndü.
Dördü onu gözləyən,
Gözəl, göyçək Qız Qurtqa,
Aşağır qalasına,
Tələm-tələsik getdi.
4980. “Darvazanı qoy açsın”.
Güclə dedi Qız Qurtqa.
Qurtqa qalaya girəndə,
Xana qulları verib,

- Bərkdən qışqırıb dedi:
“Mənim sultanım gəldi”, -
Oynayıb sevinsinlər,
Çoxlu salam göndərib,
Öz ata-anasına,
Qıpçaqlı ağalara,
4990. Gənclərə, balalara.
Qıpçaq – başçısı Toktar.
Qurtqadan eşidənlər,
Bir hissəsi ağladı,
Bir hissəsi sevindi.
Tənhamıza kömək et!
Belə Koblan balanı,
Tapşırdılar Allaha.
Qurtqa gedən zamanda,
Besin vaxtı çatırdı.
5000. Bu zaman batır Koblan,
Qarlıqa intizarında,
Yollanaraq bir dağa,
Baxdı sola, həm sağa.
Toz göyə duman oldu,
O, çapdığı bu yolda.
Düşündü: “Toz hardandır?” –
Gördü cavan köşək tək,
Səsi səhra quşu tək,
Yeriş-duruşu gözəl,
5010. Başında altın qalpaq.
Tozun dərinliyində,
Akmonşahın belində,
Sürüb gəlir Qarlıqa.
Qarlıqanın ardınca,
Beş yaşıl at belində,
Akmonşahla yarışır,
Seil oğlu Qaraman.

- Sürüb Qarlıqa səmtə.
Beş yaşlı at belində,
5020. Öz şux, oynaq atında,
Toktarın tək oğlunu,
Toktarla Analığı,
Gözəgörünməz qarğadı.
Dedi: Koblan yetişdi,
Pirlərdən xəbər verdi.
Biləndə düşmənin viran,
Qoyub elin, obasın.
Əli hər yerdən üzüldü,
Göz yaşı sanki göldü.
5030. Orağın anası dedi:
Qapı ağzında **baldırqan**.
Qızılbaşlar yurdunda,
Ona hücumlar edən,
Qayış - baldır sarı at.
Əlində sə naməsi,
Onu dünya tanıyır,
Çağırdı ki, Qarlıqa,
İkisi bir yerdə olsun.
Aydın Orağ, ay Orağ,
5040. Ay baltası qan Orağ.
Koblandının köp elin,
Kalmık alıb-dedilər.
Elindən çıxdı çıraq,
Qarlıqayla görüşüb.
“De, görüm, yolun hara?”
Bax, yolları qovuşdu,
Bir səmtə üz tutdular,
Ağ sayqak tək uçdular,
Əcəb çapırdı onlar,
5050. Düşünmədi – çıxarlar.
Üç bozyallı at ilə

- Başda Koblan gəlirdi.
Sevinib şadlandılar,
Lap oda qalandılar.
Sağ-salamat idilər,
Besində görüşdülər.
Burda dursun dördləri,
Oynaşib sevinirlər.
Heç qayğı çəkməsinlər,
5060. Ey insanlar, dinləyin,
Əgər deyilsə zəhmət,
Mənim ağzımdan çıxan,
Sözə heyifim gəlməz .
Alşaqır xanın o vaxtlar,
Talelər kitabından,
Hələ anam sağ idi.
Alıb kitabı - fal açdı,
Baxıb sonra da dedi:
Batırlarçün bəd günün,
5070. Yaxınlaşdığın gördü.
Çağırıb öz balasın,
Sonda qarı söylədi:
“Yalqız balam, Alşaqır,
Sözümə qulaq as, Şaqır!
Bunlar Koblana oxşar,
Qaşlı-qabaqlı batır,
Düşməyə əzab verən,
Düşməni üzərinə düşən,
İri burun, alagöz batır,
5080. Ağ sifət, gözəl, göyçək,
Gəldi, oğlum, ayağa qalx !
Alagöz, sifəti çopur,
Qaraman çapıb gəldi,
O da gəldi, oğlum, dur!
Sümük bizim, ət özgə,

- Akmonşah atla gəldi.
Xəz papağı başında,
Görür, gəldi Qarlıqa.
Bax o, gəldi, oğlum, dur.
5090. Qaşlı-qabaqlı batır,
Düşməyə hücum edən,
Kürən atın belində,
Bütün aləm tanıyan,
Güclü, Oraqa oxşayan,
Batır gəldi, oğlum, dur!”
Belə dedi Alşaqır:
“Dil ilə demək olar,
Həm də çənələr ilə,
Batır doğulan ərlərin
5100. Çiyindənə kaman dartır.
Sən danışdığın sözə,
Bala ürəyi diksinməz.
Boş yerə söz atma sən,
Qazanla gedib döyüşən,
Kobikti üstə gedənlərin,
Qəzəbi orda qaldı.
Hardan gəlsin bu yerə,
Koblandının cəsədi,
Orda sümüklər qaldı.
5110. Neçə falçı olsa da,
Mənim istəkli anam,
Sənin falın düz olmaz!
Qarı yenidən söylədi:
“Mən yağın tortasıyam,
Mən yorğa, vəhşi sayqak
Çırağım mindiyi atı,
Burılı çapıb gəldi.
Qorxuram, bəlkə Koblan!
Sənin damğalanmamış,

5120. İllik buzovlarına,
Qorxuram vura damğa.
Qoyunlar qulağında,
Nişanə olmayana,
Qorxuram, qoya nişanə.
Xoşbəxtlik üz döndərir,
Sənin altın taxtına,
Qorxuram, o, oturur.
Sənin böyük elini,
Qorxuram, idarə edər.
5130. Sənin ağ dəbilqəni,
Qorxuram, birdən minər.
Sənin qaşqa axtanı,
Dağ ətəyində ötər.
Səhərdən çapa-çapa,
Axşam düşəndə ötər.
Qorxuram o, yüyənlər.
Çuxur dibində iki sərv,
Başla zirvəyə qalxır.
Kökləri torpaqdadır.
5140. Yarpaq altın, qızıldır.
Qorxuram, doğrar onları,
O, atan bu ellərin,
Qorxuram, viran qoyar.
Gözəl-göyçək Kanikeyi,
Əsil-nəsilli Tinikey,
Qorxuram, rüsvay edər.
Çox şığıyan şahını,
Qağayı üstə buraxıb,
Qorxuram, qənimət alar.
5150. Bacarıqsız deyiləm,
Sən bağlayan qapını,
Açarımla açaram.
Sən yatsan da, mən yatmam,

- Gözəl-göyçək Kanıkeyi,
Əsil-nəsilli Tinikəyi.
Hər ikisin alıb qaçaram.
Ağlamasınlar deyə,
Arabaya qoyaram.
Gedərəm – təpə aşaraq,
5160. Aldatmaz bir kəs məni.
Qızları götürərəm
Qızlar hər eldə əzizdi –
Hər kim əzizləsə də,
Qarılar əzizləməz.
Altın gümüşdən öncə,
İki qızı götürər,
Arabasına qoyar.
Qapını açın – deyər,
Qaladan çıx qarını,
5170. Gördü gözəl Qarlıqa.
Çal atını çaparaq,
Onu o anda tutdu.
Bic qarıdan gizlicə,
Arabanın üstün kəsib,
İki qızı oğurladı.
Qarlıqanın tutduğu,
Qarısa yol gedirdi.
Qızları gördü Qaraman,
O andaca qışqırdı:
5180. “Qənmətin bir hissəsin
Bəlkə mənə verərsən!”
Qarlıqanın önündə,
Lap eləcə yaxında,
At çapırdı Qaraman,
Qarlıqa sonda söylədi:
“Sən göldə bitən cilsən,
Hər yerin də tikanlı,

- Söylə kimdən yaxşısan,
Xudadan nə görmüsən,
5190. Bütün mal, əmlakını,
Qənimətdən yığmısan sən”.
Akmonşah da çaparam!
Bura gəlməmişəm ki,
Kiyatı varlandırım?
Qaraman sənə nə deyim?
Əgər qənimət olsam?
Səndən qurtula bilməm.
Kimə bu qənimətin,
Yarısın verə billəm?”
5200. Qaraman sonda söylədi:
“Müsəlmanlara aram,
Qızılbaşlar bəlalı.
Kanıkeylə Tinikeyi –
İkisin də mənə ver.
Qarlıqa, səni arvad etmərəm,
Azadlıq bəxş edəmə!
O mindiyi ala at,
Parıldayan tüklüdür,
Həm dəki zil qaradır,
5210. İçində olanları,
Hələ deyə bilməyir.
Qarlıqa tək gözəlin,
Ürəyində çox dərin,
İz qoydu gənc Koblandı.
Kanıkeylə Tinikeyi,
Bu iki gözəl qızı,
O saatdaca verdi.
Qaraman batırdansa,
Gözəl-göyçək Qarlıqa,
5220. Sanki azadlıq aldı.
Bu bir ağır yükdümü?

- Kədərlidir, yoxsa yox?
Koblana sevən Qarlıqa,
Qaramandan qurtulmadı.
Ürəyi qanla dolu,
Nəhayət ki, yetişdi,
O, öz Koblandısına,
Yetişdi muradına
5230. Bədənin əsdirərək.
Sanki ona yapışdı,
Qənimət olduğundan,
Ona yaxınlaşmadı.
Bozarmış bir berkut tək,
Azadlıq əldə etdi.
Əvvəl dörd idilərsə,
İndi oldular altı .
Beləcə dörd bozyallı,
Yığışdılar bir yerə.
5240. Axşam çağı çapdılar,
Dağ döşündə yatdılar,
Xurcunda olanından,
Allahın verdiyindən
Bir az təam etdilər.
Dörd batır göz yummadı,
Dan yeri ağaranda,
Şolpan ulduz batanda,
Səhər işıqlaşanda,
Dörd bozyallı bir yerdə,
5250. Silahlara sarılıb,
Tək Xudaya sığınıb,
Atlarına mindilər,
Dəbilqəni geydilər,
Belinə qılinc taxdı,
Nizəsinə də baxdı.
Alşaqırın qalasına,

- Batır bayraqla getdi.
 Qala yanına gələndə,
 Lap şəhərə çatanda,
 5260. Şahin tək şığıdılar.
 Daş tək çənəsin sıxdı,
 Şir doğulmuş Koblandı,
 Gün çıxmağa baxmadı.
 İstədi hücumu keçsin,
 Çünki ata-anası,
 Həm dəki eli-yurdu,
 Əsirdi qıpçaq balası.
 Qapı ağzına gəlib,
 Qışqırdı Koblan batır.
 5270. Nər tək nərildədi:
 “Alşaqır, ay Alşaqır!
 Mənə qulaq as, Şaqır!
 Mənim adım Koblandı,
 Kişisənsə gəl tək çıx.
 Belə istəmirsənsə,
 Kimlərin var birgə çıx.
 Sonra heyflənərsən,
 Qara qaşqa atla çıx.
 Nizəni götürüb çıx,
 5280. Hər təpə, dağ aşırımın,
 Xan olandan sonra sən,
 Qoçaq olub – məhv etdin.
 Yenilməz cəsurları,
 Müsəlman, qoçaqları!
 Qızılbaşlar içində,
 Ona fil deyirdilər.
 Koblan Batırın adı,
 Çatdı qulaqlarına,
 Eşidən tək bu adı,
 5290. Anasının sözünə,

- İnandı bu an Alşaqır,
Dözəmmədi Alşaqır,
Dəbilqəsin geyindi,
Polad qılıncın taxdı,
Nizəsinə götürdü,
Oynaq qaşqa axta atın,
Səhərdən çapsa da o,
Axşama qədər çapsa,
Düzü keçib - yamacda
5300. Mütləq keçər başqasın.
Altın yəhərin qoyub,
Onda atına mindi,
Qara qaşqa atının
Quyruğun möhkəm yığdı.
Düşündü: mənə çağırən,
Batıra hay verməsəm,
Deyəcək mənə “qorxaq” –
Qarşısına çıxdı o.
Tülkü gözləri yandı,
5310. Sanki qaynadı, daşdı,
Nizəsin daşa çaxdı.
Daş yerindən oynadı,
Kobləkə gələn səmtdən,
Tayburılı oyatdı.
Yaik sahili qamışlı,
Hər iki batır şərəfin,
Qorumaqçün özünün,
Tez də üstünə cumdu.
Yaxınlaşıb durdular,
5320. Üz-üzə dayandılar,
Lap alışıb yandılar.
Heç biri söz atmayıb,
Geriyə çəkildilər,
Nizələrin tuşlayıb,

- Bir-birini deşdilər.
Atlar diz üstə düşdü.
Düşübən dayandılar.
Dizələrini qan tutdu,
Əldə barmaqlar dondu.
5330. Bir birinə güc gəldi,
Heç biri də ölmədi.
Qan tüpürcəyə qarışdı,
Ağızda qan uddular.
Dünyayla vidalaşdılar,
Bir-birlərin diddilər.
Beləcə döyüşdülər,
Ağrılara dözdülər.
Xəncərləri qan oldu,
Nizələri əyildi.
5340. Ömrə heyif gəlmədi,
Alşaqırın ümidi itdi.
Qalasın, elin görüb,
Bu an mayallaq aşdı.
Qara qaşqa atından,
Birdən yerə yığıldı.
Artıq olan Koblandı.
Sanki aram tapmadı,
Onun ilə vuruşan,
Alşaqırın başını
5350. Bədəninədən ayırdı.
Eşikdə bitir çətənə¹,
Bətir Koblan nizəsinə,
Keçirdi Alşaqırı
Atının sağrısına.
Koblan zəhmliləşdi,
Biləklə diz bizləşdi.
Onda kükrəyən gücü,
Heç ram etmək olarmı?

- Düz sümüyünə çatdı –
Qoçaq Koblanın nizəsi.
5360. Çalışsa da çıxarmaq,
Bu, heç mümkün olmadı.
Düşmən qanına bulaşmış,
Alşaqırın ipək paltarı.
Alşaqırı məhv edib,
Günlərini gödəldib,
Nizəsin güclə dartdı,
Çətinliklə çıxartdı.
Alşaqırın ardınca,
Qaladan da çıxdılar.
5370. Toğanasla Ağanas,
İti çay axını tək.
Qızılbaşların böyüyü,
Qırx beş arşından böyük.
Koblan batır öldürən,
Qızılərin oğulları
Qurtqanı aparanda,
Qaladan iki gənc çıxdı,
Atanı öldürüb Koblan,
Köktim – Aymak elində.
5380. Düşmən düşünür qisas,
Böyük qardaş Ağanas,
Kiçik qardaş Toğanas,
Qaladan çıxıb iki gənc.
Gözlər yaşla dolu gənc.
Koblan batır üstünə,
Yaxşı silahlandılar.
Nizə ələ aldılar,
Xeyli irəli getdilər,
Ona şans vermədilər,
5390. Batırı cana yığdılar.
Qaraspan dağa baxdılar,

- Onlar cüt - bu, yalqız –
Qarşılaşıb, sözləşdilər.
Koblan düşmənin tapdı,
Onu dövrəyə aldı.
Pirlər kömək etdilər,
Bu gənc oğlan Koblandı,
Bunu heç istəmirdi.
Az qalmışdı ki, onlar,
5400. Kobləkəni Burıldan,
Nizələrin gücüylə,
Atdan vurub salsınlar.
Yıxılan Koblandını,
Gördü birdən Qarlıqa.
O anda çapıb gəldi,
Ağanası daş kimi atdı.
Koblandı səndələdi,
Yəhərdə özün düzəltdi.
Tənha qalmış Toğanası,
5410. Koblan nizəyə taxdı,
Birdən kənara atdı.
İki düşmən dalınca,
Boz, alını qaşqa atla.
Döyüşə atıldı Aktaylaq,
Bu tərəfdənsə Oraq.
Aktaylaqı fırlatdı.
Aktaylaqın ardınca,
Qaladan həməən çıxdı.
Onun oğlu Narqızıl,
5420. Qaraman çıxdı başqa səmtdən,
Batır onu da atdı.
Qaladan çıxmış Qaradağı,
Başı qazan boydanı,
Qarlıqa nizəsinin,
Ucu ilə fırlatdı.

- Qaladan bu dəfəsə,
 Çıxdı kalmık Qara.
 Kobləkə elə onu da
 Nizəsi ilə oynatdı.
5430. Qılıncla doğradılar,
 Batırlar tez onları,
 Yerlə yeksan etdilər,
 Hücüm edən kalmıqları,
 Növbə ilə dördləri
 Lap dərz kimi əzdilər.
 Qoçaqların ardınca,
 Qılincin göydə tutaraq,
 Çayın bərk axını tək,
 Qızılbaşlar öncülü,
5440. Kobiktinin böyük oğlu,
 Birşimbay başda xəz papaq,
 Yanında əsgərləri,
 Özü on beş yaşında,
 İki qızı almışdı,
 Alşaqırın kürəkəni.
 Düşmən Alşaqır üstə gəldi,
 Birşimbay azad olub biləli.
 Əsir aldığı Koblandan,
 Döyüşsüz ayrılmaqdan,
5450. Başqa bir yol görmədi.
 Dəbilqəsin geyindi,
 Yandan qılincin asdı,
 Nizəsini götürdü,
 Qalanın ağzın açdırıb,
 Birşimbay ordan çıxdı.
 Çıxıb çapdı Birşimbay,
 Birinin boğazından yapışıb,
 Qışqırdı: “Mən gəlincə siz,
 Qoçaqlıq göstərdiniz!”

5460. Birşimbay çapıb gəldi.
Artıq heç nə deməyib,
Koblandını bir sancdı,
Qarlıqanı bir sancdı,
Oraq batırı da sancdı,
Birşimbay kəhər atda,
Yerindən qopub çapdı.
Bir düşündü - çevrildi,
Yeni nizə götürdü.
Oraq batırı sancdı.
5470. Qaramanı da sancdı,
Qarlıqanı da sancdı,
Koblandını da sancdı,
Yerdən sıçradı, çapdı,
Alnından da tər axdı.
Birşimbayın qeyrəti,
Qaynayırdı, daşırdı,
Səf durmuş batırları,
Bax, beləcə Birşimbay,
Hər birini dalbadal,
5480. Nizəsi ilə sancırdı,
Cana nizə taxanda,
Dördüncüdə güc tükəndi.
Qarlıqa görəndəki,
Gücləri tam tükəndi,
“Buna heyvan da dözməz.
İnsan qəlbi dəhşətdən,
Heç vaxt özünə gəlməz.
İgidlər, burda durun!
Ona bir yol tapmasam.
5490. Öldürərəm mən, - dedi.
Mənim böyük əkəmin
Gücü bir batman artıq,
Birşimbayınsa gücü,

- Əkəmin də gücündən,
Səkkiz batman artıqdı.
Gəzdirdiyi dəbilqə
Heç nə ilə dəşilməz,
Qılıncla da bölünməz.
Var bircə çıxış yolu,
5500. Darvazadan arxada,
Dəbilqəsilə duran,
Öldürüb getsə məni,
Arxadan onu vuran,
Füsrət föftə verməyin”.
Qara kəhər atın çapdı,
Qarlıqa qız ər idi.
Qoçaq idi Qarlıqa.
Bu Koblandı batırsa,
İnanırdı ər qıza.
5510. Kələklə götürməsəm,
Öldürmək olmaz onu.
Başdan çıxarıb borküsün
Saçın yaydı Qarlıqa.
Akmonşahı qamçıladi,
Əldən çıxıb bir anda.
Birşimbayla üz-üzə,
Çapıb getdi Qarlıqa.
Çataraq ona dedi:
Baxın görün nə dedi:
5520. Anlayın* Birşimbay,
Gəl qulaq ver sözümə.
Sən gedəli, Birşimbay,
Qalanı düşmən basdı,
Viran etdilər eli.
Koblan zindandan qaçdı,
Yığaraq əsgərləri.
Tezcə buraya gəldi.

- Atam lap gücdən düşdü,
Döyüşdə canın verdi.
5530. Sən, ey mənim çırağım,
Düşməni qırıb məhv etdin,
Hamını xilas etdin,
Özünə lap qəsd etdin,
Yalqız qaldın, Birşimbay,
Atanın gücü çatmadı,
Ərlərin üçü qaçdı.
Mən isə dözəmmədim,
Onlar dalınca qaçdım.
İndi lap ölsəm də mən,
5540. Qəlbimdə rahatam mən,
Xudam daim rəhimdil,
Məni tanıyıb çırağım,
Atını döndərmədin,
Sən heç mənim səmtimə.
Sən tək olan çırağım,
Mənim doğma qardaşım,
Sənə qurbandır canım!
Məndən qaçmış üç düşmən,
Özləri qayıtdılar.
5550. Bax indi, budur onlar,
Sözümə qulaq as, çırağım,
Qəm çox didir içimi,
Düşmənsə məhv olmayıb,
Nədən kədərlənməyim,
Ağlım, kara gəlmədi,
Heç üzümə gülmədi.
Sənə mən çatammadım,
Qaldıq düşmən yanında.
5560. Gəl, sən mən yaralını,
Gözdən kənara apar,
Sonra da geri qayıt.

- Düşmənlərə divan tut,
Ey, gözümün çırağı!
Xudam hər ikimizi,
Birgə yaptı, yaratdı.
Qəlbimə dəyirlərsə -
Buna dözmək olarmı?!
Öz qanın bahasına,
5570. Sən yaralar alanda
Börküsünü çıxardı.
Birşimbayla bir vaxtda,
Bir doğulan Qarlıqa,
Dayanıb yaş töküdü.
Birşimbay sonra söylədi:
“Oy, apəkə*, bilmədim,
Yağı içində idin.
Mən heç səni görmədim,
Öz iti nizəmlə mən,
5580. Hey düşməni didirdim,
Gözüm heç nə görmürdü,
Səni də tanıyırdım.
Bir bəri gəl can apar,
Səni dağa aparram,
Sonrasa qayıdaram.
Qayıdıb gəlib bura,
Üç batırı vuraram.
Birşimbay öndə çapırdı,
Qarlıqasa arxada.
5590. Hanı sənin peysərin?
Harda ölümcül yerin?
Birşimbay sakit gedirdi,
Qarlıqa zərbə vurdu.
Birşimbay keçə kimi,
Zərbədən yerə səildi.
Keçə yorğan köhnədir.

- Görüb, gedir, baxmırdı.
Doğma bacı Qarlıqa
Nizəsini tuşlayıb,
5600. Düz peysərindən vurdu.
Ağ kəhər çox tərləyib,
Birşimbay birdən qışqırdı.
“Can apa”, – deyib hönkürdü,
“Qoy ölər-ölsün” dedi!
Birşimbayı Qarlıqa,
Əcəbcə məğlub etdi.
Qoçaqlığın göstərdi,
Ərliyin sübut etdi,
Öz ala atıyla o,
5610. Yaman bərk gedirdi o,
Üç batırlara çatdı,
Qarlıqaya ümid artdı.
Qarlıqanı gördülər,
Ona heyran oldular.
Düşməni məğlub edib,
Ərlər batırlar ilə
Öz işlərin gördülər.
Qarlıqa at çapanda,
Necə oldusa Birşimbay,
5620. Onun məkrindən öldü.
Bu məkr olmasaydı,
Ər oğul Birşimbaya,
Mümkünmü qalib gəlmək?
Qarlıqayla Koblandı,
Qaraman ilə Oraq,
Hamısı bir nəfər tək,
Bir yerə yığışdılar.
Koblanın üzü güldü,
Bəxti yaxşı gətirdi.
5630. Birşimbayın izinə,

- Qaladan heç kəs düşmədi.
İkillik danalardan,
Biri aparılmadı.
Yığb qızılla gümüş,
Nə var arabaya yığb,
Toktar başda köp qıpçaq,
Səs-küylə çıxdı - qalada
Qalmadı bircə kimsə.
Yesil* çayı yaxında,
5640. Yesildə söyüdlər kəsildi,
Qala darvazasından,
Qıpçaq çıxdı quzu tək,
Onlar yaxınlaşdılar,
Bu qoçaq Koblandıya.
Günorta besin vaxtı,
Bu yürüş də çin oldu.
Koblandının arzusu.
Yağıdan qurtulmuş el-oba,
Koblanı salamladı.
5650. Düşməni məğlub edib,
Batırlar sakit oldu.
Alşaqırın qalasın,
Qıpçaqlar hamısı birgə,
On səkkizinci gün tutdular.
Lənət olmuş düşməndən,
Hərə öz payın aldı.
Qıpçaqa düşmən Alşaqır,
Bütün elin itirdi.
Altın, gümüş, hər malın,
5660. Qıpçaqlar hamısın aldı.
Düşmən qalasın dağıdıb,
Xoşbəxtliyə çatdılar.
Ağlayan qıpçaq balasın,
Sakitləşdirib söylədi:

- “Siz mənim çırağımsız!”
Qənimətim sürünü,
Qaraspan ətəyinə sürdüm,
Qıpçaqlar, həm kiyatlar,
Bundan çox varlandılar.
5670. Düşmənin sürüsünü,
At belində çaparaq,
Düz Qaraspana sürdük.
Düşmən gəlmədi yaxın,
Xuda köməyi oldu.
Məqsədinə çatdı o,
Üç gün, üç ay keçmişdi,
Qaraspanın ətəyində,
Azulı gölü* sahilində.
Toktar başda – köp qıpçaq
5680. Çadırların qurdular.
Alşaqır qovulan yerə,
Yenidən qayıtdılar.
Göldən qamış qırılıb,
Qalın qıpçaq el gedib,
Dayandı Qaraspanda.
Kafirdən pislik gördü,
Yaş tökən qalın qıpçaq,
İkiqat da varlandı.
Gəlib qondu köp qıpçaq,
5690. Azulı sahilinə.
Artıq doğulmuş Koblanın,
İşi gəldi yönünə.
Düşmən yaxın gəlmədi,
Kalmıklardan qənimət,
Gətirdi öz elinə.
Haqq yolda olan batır,
Yığıb çoxsaylı elin,
Qənimətin hamısını,

- Kasıblara payladı.
5700. Kasıblar bəy oldular,
Əcəb razı qaldılar.
Koblan qoçaq bir ərdi,
Həm də yenilməz nərdi.
Keçilərin içində,
Baş çəkən təkədirsə,
Qalın qıpçaq elində
Bu yer ağsaqqalıdır.
Qurtaraq hekayəti,
Çatdıraq mahiyyəti,
5710. Otuz gün toy etdilər,
Qəlbləri şad etdilər.
Toy düz qırx günə çatdı,
Batır Koblanla Qurtqa,
Arzuya yetişdilər.
Kəbin məclisi oldu,
Qəblər sevinclə doldu.
Batır Qurtqa önündə,
Doxsan iki gözəl qız,
Yal kəsib, yağ qoydular,
5720. Bir kasa bal qoydular.
Batırçün çalışdılar,
Qıpçaqda ağıllılar.
Qaməti sərvi ağacı,
Beli sanki qarşığa,
Doxsan iki gözəl qız,
Yal piyin bud üstündə,
Qəbul edib dedilər:
“Batırın gəlini olduq”.
Qaynadılar, daşdılar,
5730. Sevincdən söz açdılar.
Bəylə gəlini öydülər,
Ayğa məxmər sərdilər.

- Dedilər: “Çırağımız
Yoldan gəlib yorulub”.
Buna görə də onlar,
Batıra dincəlmək üçün
Yataq hazırladılar.
Bütün ipək yorğanı,
Yataq üstə qoydular,
5740. Həm qaydaya saldılar.
Qırmızı gün batanda,
Hamı yıxılıb yatanda,
Bu qızların hamısı
Koblanı apardılar,
Ağ çadırın yanına.
Qurtqa üçün qurulmuş,
Ağ çadıra saldılar.
Özləri də girdilər,
Nazik bədən ayüzlü
5750. Qurtqanı batıra verdilər...
Hekayəti burda kəsək,
Gəlin, düzünü deyək.
İzin verin danışım,
Qurtqa sonra necə oldu,
Koblançün gör nə etdi,
Qaraman səmtə getmədi.
Bilməyirdi neyləsin,
Ona necə söyləsin.
Qarlıqa çəkirdi həsrət,
5760. Yalqızlıqasa nifrət.
Halın bir soruşan yox,
Keçirirdi təlaş çox.
Koblana acığı tutdu,
Dağda zirvə başında,
Səkkiz payadan ibarət,
Qurdu böyük ağ çadır.

İstədi tək yaşasın,
Düşünüb buladı başın:
“Səninçün ayrı düşdüm,
5770. Mən obamdan, elimdən,
Söylə görüm əvəzin
Mənə necə qaytardın?”
Qoy yaşasın dağlarda,
Gözəl, qəşəng Qarlıqa,
Akmonşah atla çapır,
Bax, bu an Koblan batır.
Yaxınlarını yığıb,
O gözəl bir toy etdi.
Bacısı Qarlıqaşı,
5780. Oraq batıra verdi.
Oraq oldu yeznəsi,
Sevindirdi hər kəsi,
Bir-birinə can oldular.
Toktar qızı verdikdən
Sonra qayıtdı evə.
Otuz gün kef etdilər,
Qırx günlük toy etdilər,
Koblan öz bacısının,
Xəznəsin ata yüklədi.

Koblandıyla Qurtqanın toyu baş tutduqdan və eyni zamanda Koblandı bacısı Qarlıqaşı Oraqa ərə verəndən sonra Qaraman batır öz vətəninə qayıtmağı qərara alır və deyir: “Alşaqırın qız qardaşları Kanıkey və Tinikeylə evlənməliyəm, buna görə toy etməliyəm”. Toyuna Koblandıyla Qurtqanı dəvət eləyir. Koblandı ilə Qurtqa Qaramanın toyuna gedən zaman onlar yarı yolda Qarlıqa qurduğu çadıra rast gəlirlər.

5790. Bax, beləcə Qaraman,
Kömək etdi qıpçağa.

- Dağda biraz durmağa.
Könüllərini aldı,
Sevinclərini böldü,
Koblandıyla Qurtqaya,
Həm də gözəl söz dedi,
Sadiqliyin göstərdi.
Koblandı həmtayından,
Getməyə izin aldı.
5800. Pisin dili hiyləgər,
Əgər dostun yaxşısa,
Məqsədinə çatarsan.
Qaramanın dostu düşünür:
“Koblan ilə Qız Qurtqa,
Yanına ikiləri gəlsin.
Toyum bayram olacaq.
Kanıkey və Tinikey,
Həm də Koblandı gəlsin.
Kəbin şənliyi olsun,
5810. Onlar səhər gəlsinlər.
Qaraman getdi elinə,
Qaramanın dəvətindən
Koblan Qız Qurtqa ilə,
Arabarı qoşdular,
Üç yüz nəfər onları,
Birgə yola saldılar.
Elə birgə getdilər,
Hamını heyran etdilər.
Qaramanın toyuna,
5820. Üz tutub yol getdilər.
Qalın qıpçaq balasın,
Qaramanın elini,
Görməyi düşündülər.
Arkada böriqöz batır?
Görənlər unudarmı?

- Yolla getdikləri vaxt,
Qarlıqa yatan çadırı,
5830. Koblanla Qurtqa gördü.
Qarlıqa çıxdı qabağa,
Koblan üz tutdu Qurtqaya,
Bir-iki ağız söz atdı,
Akmonşah at altında,
Qəmşad börkü başında,
Atdığı oxu yaşıldı,
Görən gözü qıyıldı.
Koblan sultan əsildi:
“Bil ki, sənin dərdindən,
5840. Başıma heyf demədim mən.
Döyüşdə saçımı yığdım,
Dağda yalqız yaşadım,
Gözümdən qan-yaş axdı,
Söylə bu necə haqdı.
Əzaba saldın başımı,
Qoymadın daş üstə daşımı.
İndi qoy gəlib görsün,
Bacım mənim gücümü.
Koblandı, rica edirəm,
5850. Söylə nədir taqsırım?
Hara getsəm, söyləsəm,
Kimsə deyəcəkmi ki,
Sən bunu düz eylədin?”
Çox yalvardı – yaxardı,
“Gir içəri, sən bacım!”
Burda qalıb gecələ,
Koblanı yeznəm çağır.
Qarlıqanın ürəyi,
Hey alışıb yanırdı.
5860. Gözəl, gəşəng Qurtqa Qız,
Qarlıqanın ağladığın,

- Görüb, xahiş eylədi:
Gəl, bu gün qalaq burda!”
Arkada şam ağacı,
Xudam, necə qəddardı,
Qarlıqa çox yalvardı,
Koblan qulaq asmadı.
Qurtqanı özüylə apardı,
Qarlıqa hıçqırırdı,
5870. İçində dərdi vardı.
Ağ nizəyə söykənib,
Qarlıqa min zülmə,
Yetişdi çadırına.
Koblanla Qurtqa birgə
Gəldi Qaramanın toyuna.
Düz iki ay sərəsər,
Burda toyda oldular.
Qaraman həmtayıyla birgə,
İki qızla bir yerdə,
5880. Kəbin də kəsdirdilər.
Koblan bir də yenidən,
Elinə qayıdanda,
Bir neçə gün yol gəldi,
Koblan yenidən gördü,
Qız onu qarşıladı,
Aslan batıra dedi:
“Mən çay hazırlmışam,
Qızıl kasada yağ verrəm.
Gözəl Qarlıqa qızın,
5890. Sizə qulluq etməyə,
Hər şeyi hazır idi.
Niyə özün qurban verdi.
Qəddar Qız Qarlıqanın,
Qəlbi alovlanırdı.
Dayanın mənim yanımda,

- Mən dağlarda yalqızam.
Qaramnın toyuna,
Məni aparsan nə olardı?”
Çox yaş tökdü Qarlıqa,
5900. Heç nə kömək etmədi.
Arkada şam yetişir,
İgidin bəxti gətirməz,
Əgər zəhmət çəkməsə.
Koblan yenə heç cürə,
İnadından dönmədi.
Qurtqanı götürmədi.
Doğma elə dönərkən,
Elin salamat gördü.
Koblandıyla Qurtqanın,
5910. Vüsala yetdiyindən,
Keçmiş idi səkkiz ay.
Keçmişdi doqquz ay,
Keçmiş idi doqquz gün.
Vaxt – vədə yetişdi ki,
Qurtqa indi dünyaya
Gətirəcəkdi uşaq.
Gözəl qızda başladı,
Kəskin, çox pis ağrılar,
Bəlkə, doğulur batır,
5920. Bununçün ağrı bərkdir!
Yuxa getmədi gözünə,
El içində Qurtqanın.
Vədə yetişdi gəldi,
Dünyaya gözəl oğlan,
Təpəsi üstə dəydi.
Alnı gündə bərq vurdu,
Qurtqanı dövrəyə almış,
Qırx qadın hamısı birdən,
Uşağı qaldırdılar,

5930. Tez bələyə бүkdülər.
Tərpənən kimi uşaq,
Bələk oldu bir varaq.
Dedilər: “Şir doğuldu”,
İnsanlar sevindilər.
Hər yana yayıldı xəbər,
Carçılar əldə bayraq,
Düz doqquz gün sərasər,
Çağır b adamları,
Şənliyə gətirdilər.
5940. Koblandı şənlik qurdu,
Yelik gölün* yanında.
Yesimba* tərəfindən,
Buxarçay ətrafından,
Qalın qıpçaq, köp noğay,
Buraya yığıldılar.
Yurdun gözəl balasın,
Çağırdılar Bokenbay.
Səs saldı dağa-daşa,
Gələndə bir yaşına.
5950. Qayalara ox atdı.
Gəldi Boken ikiyə,
Öz həmyaşıdlarından,
Heç kəsə tay olmadı.
Nəfəsində istidən,
Sanki çörək bişərdi.
Boken çatdı üçünə,
Üçə keçən kiçik bala,
Qayaları yarırdı,
Daşı kənara atırdı.
5960. Bunu eşidən hər kəs,
Sevinirdi, gülürdü.
Gəldi Böken dördünə,
Dördə yetişəndə o,

- Dedi:”At çapam gərək,
Qızılbaşın kəndinə!”
Gəldi bala beşinə,
Beşə gələn balanın,
Gündüz-gecə qayğısı,
Oldu yalnız yağışı.
5970. Gəldi Boken altıya,
Altıya çatan balanın,
Artıq oldu faydası.
Bütün qıpçaq elində,
Altı yaşlı Bokenbay,
Oxşadı atasına.
Dağlar-daşlar yanırdı,
Zəhmindən Bokenbayın,
Qəzəbindən, gücündən.
Minib birdən atına,
5980. Xəznədən paltar geydi
“Bu elə bəsimdir mənim!”
Mindi səmənd atına,
Allah köməyi olsun,
Dağ silsiləsin aşdı,
Düzənlərdən çaparaq,
Atın sürdü dördnala.
Özü altı yaşında,
Dələ börkü başında.
Altında səmənd atı,
5990. Yanında yox yoldaşı.
Bölünməyən yuxuda,
Yırtılmayan məzarda.
Könlü getdi görməyə,
Dağ döşündə otlayan,
Yestemis baxan ilxıya.
Olduqca gənc Bokenbay
İlxıdan atı tapsın,

İlxıya o, çatanda,
Yestemislə doxsan qul,
6000. Batır hər nə etsə də,
Ondan razı qaldılar.
Qaraspanın başında,
Düşərgəsini qurdu.
Bu nəhəng şiri-nər gənc,
Nizəsin ələ aldı,
Üçyaşlı ata mindi.
Polad dəbilqə geydi,
Cana ümid yeri ydi,
Razıydı Koblan-batır.

XXII. Hələ ki, Bokenbay burda qalsın. İndi sizə Kobiktinin qardaşı oğlu Şoşay xandan deyim. Şoşay batır qırxminlik ordu ilə qıpçaqlardan əmisinin qisasını almaq fikri ilə onların üzərinə hücumə keçir.

6010. Bir neçə gün keçmişdi,
Dan yeri ağarmışdı,
Şolpan ulduz batmışdı,
Qırmızı gün çıxmışdı,
Koblan hələ yatmışdı.
Boken ilxıya gedəndə,
Qalın el yaylağında,
Madyan bağlanan yerdə,
Dağın lap ətəyində.
Dağdan qalxdı güclü toz,

6020. Darvaza səmtə getdi,
Ayaq səsi eşitdi,
Dedi: “Bax, yağı gəldi,
Yuxusundan oyatsam,
Sultanım şaşar” – dedi.
Qızılbaş hücum edər,
Nizəm başların deşər.

- Koblan yatan eşikdə*
 Ertə idi, axşam yox.
 Xudam uğur göndərdi,
 6030. Gözəl, göyçək Qız Qurtqa,
 Batırın başın tutdu,
 Dizi üstünə qoydu.
 Qıpqırmızı yaylıqla,
 Yelpiyirdi batırı.
 Kozı Körpeş! Bayandı!
 Ölüm haqdan ayandı.
 Yaylıq iyin hiss edib,
 Düşmən səsin eşidib,
 Koblan birdən oyandı,
 6040. Səsdən bədəni əsdi.
 Qəlbi yaman üşüdü.
 Sınaqdan keçmiş Koblan,
 Birdən yerdən sıçradı.
 Nə istəsə edər o,
 Papaq yox, başda fəsdı.
 Ev geyimi, köynəkdə,
 Şalvar da yox əynində,
 Evdəki nizəsinin,
 Yapışıb dəstəyindən,
 6050. Sanki birdən oyandı,
 Çaşdı, alışdı-yandı.
 Evdən çölə qaçdı o,
 Qəzəblə qışqırdı o,
 Birdən möhkəm hay saldı.
 Nədir bizim aula,
 Kimsən sən hücum çəkən?"
 Koblan batırın səsindən,
 Az qaldı yer yarılısın.
 Ertə vaxtı batırın,
 6060. Düz bir aylıq yoladək,

- Zəhmli səsi çatırdı,
 Nər kimi bağırırdı.
 Eşikdəki düşməni,
 Qorxutdu öz səsiylə.
 Nər qamışı əzən tək,
 Nizə düşmən gəzirdi.
 Evdən çıxıb bayıra,
 Batır əl açdı səmaya.
 Yeddi pirə - babaya,
 6070. Dedi: "Kim çatdırar Bokenə,
 İlxiyədəki batıra,
 Düşmən hücumu haqda.
 Nizəmdən keçirərəm,
 Qurd kimi gəmirərəm,
 Onların payın verrəm,
 Həm günahkar edəərəm!"
 Qurtqa tez evdən gəldi,
 Axurdakı Burılı,
 Ehməllə çıxardı,
 6080. Belinə tərlik saldı.
 Bazardan gələn qaşıqdı.
 Burılı bir az saxlayıb,
 Yəhərləməyə çalışdı.
 Şir-nər olan bu batır,
 Bilmədi nə hayqırır.
 Kafir qorxaq Qızılbaş,
 Batıra silah tuşladı.
 Gözəl, göyçək Qız Qurtqa,
 Yamanca tələsirdi.
 6090. Burıl ata minəndə,
 Silah-sursat geyəndə,
 Pirlər mədət verəndə,
 Batır döndü daşqına.
 Elə girən qızılbaşlar,

- Batır qəzəbindən qorxub,
Dağ dalına qaçdılar.
Bura gələn qızılbaş,
Piyçün gəldi –bud oldu.
Şəkər dedi - bal oldu.
6100. O da öz yurdunda nər.
Amma, demə içində,
Bir qisas yaşadırmış,
Qızılbaş deyilənlər –
Qazax deyillər – atəş.
Sifətlərdir buzlayıb,
Kipriklərdə buz donub.
Qızılbaşlar yurdunda.
Həmin xan Kobiktinin,
Qardaşı oğlu xan Şoşay,
6110. Əsgərləri çağırıb,
Qəhrəman tək hay salıb,
Şoşay xan onda dedi:
Yük götürən qara nər,
Koblan çılpaq yatanda,
Xatununun boynunda,
Öldürməyi etdim ar.
Gəlin bəri geyinsin,
Geyinib yola düşsün,
Əcdaddan kömək diləsin.
6120. Zəhmli üzümdən qorxsun,
Yalqız qalıb məhv olsun,
Qoy xan deyən tək olsun,
Qızılbaş əsgərləri,
Dağ ətəyində durdular.
Bir-birinə sipər olub,
Burda məskən qurdular.
Dedilər sayımız çox,
Hərə əlində kaman.

- Çəkib oxun atdılar,
6130. Koblan əsl şiri-nər,
Burıl atına mindi.
Zəhmli səs çıxardı,
Burıl atı oynadı,
Batır təbili vurdu,
Həm də bərkdən qışqırdı:
“Qızılbaş, çıx qabağa!”
Yaxınlaşdı yağıya.
Qızılbaş xanı Şoşay.
Sorğu etdi Koblana
6140. Dedi: “Xahiş edirəm,
Mənə üç gün möhlət ver”.
Koblan batırsa onun,
Xahişinə əməl etdi.
Dedi: “Qoy deməsin ki,
Məqsədimə çatardım.
Versəydi mənə möhlət”.
Burda sözü saxlayaq.
Bu arada uzaqda,
Toz göyə duman oldu.
6150. Düşmən gəlir görəndə,
Batırın səsin eşidib,
Ölmək yox, həyat şirindir.
Qəbrdə yatmaq çox pis,
Adamların gözəli,
Nitqi, sözü bal kimi,
Yeddi il qalmış dağlarda.
Orda yalqızlıq görmüş,
Koblandıdan əl üzmüş.
Gündüz-gecə qəm yemiş,
6160. Xoşbəxtlik nə - görməmiş.
Hamıdan şanlı olmuş,
Qarlıqa Akmonşahda,

- Yetirdi özünü atda
Qarlıqanın ardınca.
Tozu dumandır görüb,
Həm də səs-küy eşidib,
Bildi düşməndir gələn,
Batırın səsin eşidib,
Beş yaşlı ata minib,
6170. Akmonşahın qardaşı.
Dovşan kimi bərk qaçan,
Seil oğlu Qaraman,
O da gəldi ardınca.
O da batıra çatdı.
Onların gəlməsindən,
Batırın xəbəri yoxdu.
Qaramanın ardınca,
Sözə əməl edərək,
Həmən çapdı bu Oraq.
6180. Dağın axar bulağı,
Səhər erkən duraraq,
Səhraya o, çıxaraq,
Toz gördü, səs eşitdi,
Koblanın bacısı Qarlıqas,
Qardaş səsin eşitdi.
Dedi: “Bu səs kökəmin,
Görən, ona nə olub”.
Oraqa aman vermədi,
Müdrək bacı Qarlıqas.
6190. Cırağım – bu batırla,
Doğulubdular birgə.
Yaxın qalmaz kənarda.
“Tez ol sən get, batırım,
Kökəm, sənin yolunda
Özümü qurban verərəm!”
Kürən atı hazırlayıb,

- Belinə tərlək saldım.
Batırı ata mindirdim,
Həm də ki, yola saldım.
6200. Orağ da ora çapdı,
Qayış-baldır kürənlə.
Orağ igidin ardınca,
Bölünməyən yuxuda.
Yırtılmayan məzarda.
Batırın səsin eşidib,
Uzağı tozlu görüb,
Bilən də düşmən gəlib,
Özü altı yaşında,
Xəzdən börküy başında.
6210. Səmənd atsa altında.
Yestemis ərlə yanaşı,
Qaş-qabağın tökərək,
Ağ şahin şığayırdı.
Şir gücü oynayırdı.
Altı yaşlı Bokenbay,
O da gəldi ilxıdan,
Bokenbayın ardından,
Qız bircəkli atıyla.
6220. Kuruku* da əlində,
Ayağından başadək,
Silaha sarılmışdı.
Yestemis gəldi ardından.
Düşmən gələn o yolda
Hamısı yığışdılar,
Sayqak kimi çapdılar,
Bir məxrəcə gəldilər.
Besin vaxtı gələndə
“Yalqızam” deyən batır,
6230. Sərbəstcə nəfəs dərdi.
Arkada var böriqöz,

- Müdrükdəsə gözəl söz.
Bunu bütün görənlər,
Heç yaddan çıxarmazlar.
Kalmıkda fürsət bitdi,
Şoşay xan - Koblan üçün,
Döyüş saatı gəldi.
Döyüş vaxtı gələndə,
Bir-birin nizələrlə,
6240. Başladılar didməyə.
Az keçmişdi - onlara,
Yaxınlaşdı Qarlıqa.
Öz gücünü göstərdi,
Bildilər – hünərvərdi.
“Qisasa qisas olsun”,
Yəqin pis söyləməzlər.
“Bədə bədlük edəndə,
Səni lənətləməzlər.
Şoşay xanın yanında,
6250. Mən səndən aldım qisas.
Baxmayaraq doğuldum,
Mən gözəl qadın kimi!
Sən məni təhqir etdin”.
Koblan batırı Qarlıqa
Yandan nizəylə vurdu.
Vurub yerində durdu,
Qeyrəti lap duruldu.
Beləcə düşmən özündən
Adlı-sanlı Koblanı,
6260. Dartıb tez atdan saldı.
Heç kimdən çəkinmədən,
Qaraspanda qurduğu
O, çadıra yola aldı.
Yeddi il burda qaldı.
Batıra acığı tutdu,

- Heç kimə sirr açmadı.
Koblan atdan düşəndə,
Xoş gündən gen düşəndə,
Düşmənlər qələbə çalanda,
6270. Qızılbaşın atında,
Batır hər bir şey etdi,
Qeyrətini göstərdi.
Qızılbaş onu vurdu,
Vurub yerində durdu.
Başqa gələn qızılbaş,
Qoymadı onu çıxmağa,
Burıla əl atdılar,
Əsgərlər dövrəyə aldılar.
Burıl dostuna dedi:
6280. “Belimə minərsənmi?”
Koblanın başına dolandı,
Qurd tək üstünə düşdü,
Düşmənlər tərs-tərs baxdı.
Sən ey Ömər! Osman!
Qoşqar buynuzlu aypara,
Burıl özün ələ vermədi,
Dövrədə düşmənlərə,
Ölüm qorxusu gəldi,
Düşmənlər qarşısında,
6290. Səs-küylə səmaya uçdu.
Tayburılı görən tək,
Bildirdi atdan düşüb batır –
Seil oğlu Qaraman,
Əsgərlər içində girdi.
Burıl atı görən tək,
Nə olduğunu bilməkçün,
Qayıq baldır kəhər atda,
Oraq əsgərlərə çatdı.
Tayburılı görən tək,

6300. Bildi yıxılıb batır,
Altı yaşlı Bokenbay
Dələ papaq başında,
Oturub səmənd atında,
Töküb qaşqabağın da.
O, şahin tək şığıdı,
Əl-qolunu sıyırdı.
Şir doğulmuş Bokenbay,
Düşmən içinə getdi,
Daşları da toz etdi,
6310. Hamı ondan razı qaldı –
Bu onunçün yazıydı.
Bokenbay hamıdan öncə,
Düşmən sırasın yardı.
Atasının dadına
Bokenbay gəlib çatdı...
Bir yerdə dayanmadı.
Qızılbaşlar döyüşə,
Sinə gərə bilmədi.
Qaçdılar bu oğlandan,
6320. Tayburılı görən tək.
Bildi yıxılıb batır,
Kəhər yallı atıyla,
Yestemis çapdı oraya.
Əlindəki tunc kuruku,
Düz iki yerə böldü.
Şir kimi səs çıxarıb,
Ordunun içinə girdi.
Əl-qolun cırmaladı,
Yaxşıca hamarladı.
6330. O, çox məşhur qoçaqdı,
Qurd tək sürünü basdı.
Qızılbaşları qırdı,
Koblandıya yetişdi.

- Gördü batırı yaralı.
“Ya sultanım” – deyib Yestemis,
Koblan batırla yanaşı,
Sanki nər tək şığıdı.
Qurtqaya xəbər verdi,
Yenidən ata mindi,
6340. Nə danışdı, nə dindi.
Yaylıq saldı başına,
Yallı atı altına.
Atla Qurtqaya çapdı,
Yaxınlaşdı və dedi:
“Batır yaralanıbdı,
Burda nə oturmusan!
Yarasın sarımağa,
Ayı ödü məlhəmdi,
Götür get onun yanına.
6350. Alqan içindədirsə,
Tamam gücdən düşəcək”.
Yestemis Qurtqaya dedi:
“Tez ol sən bir min ata!
Sultanım yaralıdır,
Biz onu tez sağaldaq.
Qurtqa eşidən təki
Batırdan bu xəbəri,
Gözdən seltək yaş axdı.
Gözəllər gözəli Qurtqa
6360. Dedi gəlsin yorğa at.
Bizim qoca Yestemis,
Çığırdı: “Tez yığılın
Bir az cəld olun” - dedi:
Bədəni oddan yanırdı,
Yağışdan öncə görünən
Buluda bənzəyirdi.
“Koblandının üstündə

Tez çadır qurun” – dedi:
Koblan, mənim sultanım,

6370. Bu səfərin tutmadı.

XXI. Bunlar burada qalmaqda olsun. İndi sizə
Koblandıdan danışım.

Koblandı özündən gedir. Bir müddət keçdikdən sonra
özünə gəlib oğlunu yanına çağırır.

Bir az vaxt keçmişdi ki,
Uğursuz səfərindən,
Başı yaralı idi.
Üstünü toz örtürdü –
Gözünü açıb baxdı,
Bir azdan özünə gəldi.
Qızılbaşlar qaçırlar,
Yorğa səmənd atlarda.

Onun oğulu çapır,
6380. Öz gözlərilə gördü.
Tez yanına çağırırdı,
Koblan batır söylədi,
Söyləyəndə bunu dedi:
“Yel kimi ot Yelik gölün,
Orada Yesimbaydır,
Buxaryay qışlağıdır.
Səni göndərən Allaha
Tək mən özüm qurbanam!
Buna görə yalvardım.

6390. Yanıma kim gələrdi?
Sənsə çıxdın elindən,
Göy geyimdə bir qurd tək,
Qızılbaş xanı Şoşay,
Məndən doğulmusansa,
Bokenbay, onu izlə
Nizəmi taxmayınca,
Səni tapşırram pirlərə.

- Yerindən durub qışqırdı,
Ay Ömərim, Osmanım!
6400. Mənim yeddi pirlərim!
Bokenbayı qoruyun.
Xanlara baş əymədim,
Batırlara baş əymədim,
Yalnız qadın önündə,
Mən dizi üstə çökdüm...
Ölərəm – qənim getməz.
Bilməm niyə belə etdim.
Bilmədim kimdi düşmən?!
Əkənin sözün eşidib,
6410. Bokenbay yola düşdü
Dedi: “Şoşay, toxta sən.
Qaçma Şoşay, qaçma sən”.
Qaçma dedi şığıdı.
Arkada qulan taxtadı,
Sərrast silah oxdadı.
“Uşaq nə edər?” – deyib,
Şoşay qoşunun saxladı.
Gördü qarşıdakı uşaqdı,
Gördü – Şoşay qorxmadı.
6420. Yaik boyu qamışdı,
Qoruduğum namusdu.
Bokenbay ondan qorxmadı.
Şoşaya gil tək yapışdı.
Süngüsün irəli verdi.
Süngülər hərəkətə gəldi.
Bir-birini dəldilər.
Bokenbay atın mindi,
Tanrım üzünə güldü.
Tez yağıyla vuruşdu.
6430. Qeyrət alışdı, daşdı.
Besin zamanı gəldi,

- Qızılbaş xanı Şoşayı,
 Bokenbay atdan saldı.
 Şoşay xanın əsgərləri
 Meyitdən yan durdular.
 Sən ay doğma qardaşım,
 Deyib çox ağlaşdılar.
 Qaramanla Oraqa
 Bala qeyrətin göstərdi.
6440. XXVI. Qızılbaş atdan saldı,
 Oraqın yanına gəldi.
 Gəlib dedi Bokenbay:
 “Kökəmi* mən görmədim,
 Az, ya çoxdu yarası,
 Heç nə duya bilmədim,
 Mən kökəmə varacam.
 Yaxşısı, ya pismidir,
 Mən gəlincə ikiniz,
 Kalmığın əsgərinə,
6450. Yaxşıca dərs verərsiz.
 Bu sözü atıb Bokenbay,
 El tərəfə yönəldi.
 Yaradan özü deyir ki,
 Bəndəmə kömək edərdəm.
 Ey xeyirxah insanlar,
 Bokenbay haqda hekayətə
 Yaxşıca qulaq asın.
 Bokenbay batır çaparaq,
 Yurtaya yaxınlaşanda,
6460. Atdan enmək istərkən,
 Qurtqanı ordan gördü.
 Hərüklərlə öyündü.
 Qəlb sevinclə döyündü.
 Hərülmüş saçlarını,
 Yanda yırğalayaraq.

- İçəridən çıxdı Qurtqa.
Kökəmin vardım sözüylə,
Getdim düşmənin iziylə.
Canımı verərəm qurban,
6470. Aynalayın Bokenbay.
Özün bir də at üçün,
Getdi düşmən dalınca,
Namusunu qorudun.
Atanı xilas etdin,
Düşmən üstünə getdin,
Qarğaya oxşayanlar,
Qızılbaşlar əlindən
Tayburıla minəmmədik.
Belə nizə taxmadın,
6480. Kökəm heç qalxa bilmir.
Burıl at uçdu səmaya,
Düşməne əl vermədi.
Düşmən üstə gələndə,
Canımı qurban verərəm,
Aynalıyın, Bokenbay,
Kökəm, bax sənə görə.
Düynin görkü nərləkdi,
Çayınkısa sərt sahil.
Kökəm atdan düşəndə,
6490. Yurdum yaman qəmləndi.
Yaradan bir xudadır,
On səkkiz min aləmi,
O heç nədən yaratdı.
Xanlara baş əymədim.
Bir xatın məni ələ aldı,
Həyatım əlində qaldı.
Qarşısında diz çökdüm.
Yatır kökəm, dərd çəkir.
Atamın işi Allaha qalır,

6500. Baxmaz gözün yaşına,
O, qəzəbli olanda,
Kəsib atlar başını,
Qəzəblənib sultanım.
O nə yeyir, nə içir,
Yarasını bağlayıb,
Yanında oturram mən.
Qulaq as mənə, Bokencan!
Erkən dan atınca qalx,
Ram olmayan Burılı,
6510. Çıxararam qarşına.
Tez onun belinə qalx,
Altı qulac polad nizəni,
Gizlin gətirərəm mən,
Onu belinə bağla.
Uçurumlardan tez atıl,
Atı çap Boken-batır.
Düzənlərdən çaparaq,
Atını sən yorğa sür.
Köp düşmən arasında,
Kökəmi nizəylə didən.
6520. Dağa getmiş Qarlıqanı,
Əgər gücün çatarsa,
Düşürüb atdan salarsan.
Yalnız bundan sonra sən,
Kökəni görə bilərsən.
Yalan yox sözlərimdə,
Çırağım, mənə inan!
Var getginən, çırağım,
Sözlərim sənə budur.
Qulaq as sözlərimə,
6530. Sən ey Bokenbay batır.
Qurtqanın müdrik sözün,
Yaxşı-yaxşı dinləyib

- Ona dedi: “Burılı gətir,
Yolunda uğur olacaq”.
Bu qızgın Burıl ata,
Bokenbayı mindirdi.
Altı qulac ağ nizəni,
Belində qınına saldı.
Burıla minən kimi,
6540. Dağdan-daşdan çapdı o,
Həm yorğa, həm qaçaraq
Yarğandan ox tək keçdi,
Yıxılmadığın göstərdi.
Bokenbay ağılıdır.
At üstündə əyildi,
Yerdən daşı qaldırdı,
Kəramətin göstərdi.
Qurtqa könlü toxtadı,
İnandı ki, yıxılmır.
6550. Alp balasın* çağırıb,
Qurtqa bunu söylədi:
“Bazara pul göndərdim,
Rəngi ilə bez almağa,
İlxını otarırsan,
Arkada böriyəzdə.
Aynalıyın Bokenbay,
Bir qulaq sal sözümə!
Əgər qüvvən çatarsa,
Qarlıqa tək gözələ,
6560. Sən heç əziyyət də vermə.
Çox yaxşılıq edib o,
Məhz kökəmin özünə,
Tapşırığım belədir.
Birdən başqa cür etsən,
Acığım tutar özünə,
Ölləm- istəməm səni,

- Eşit mənim sözümü!”
Bokenbay batır o anda,
Qurtqanın sözün eşidib,
6570. Birdəfəlik düşündü:
O, yamanlıq etməsə,
Mən ona toxunaram?!
Atası kafir Qarlıqa,
Köp düşmənin içində,
Kökəmi nizəyə taxdı,
Atdan salıb kökəmi,
Qaraspan dağına qaçdı.
Akmonşah atı çaparaq,
Aşırımlar aşıbdı.
6580. Qarlıqa düşünmədi,
Görən niyə tələsdi?
Məgər indiyədək o,
Pis- yaxşı seçə bilmir?
Sənin sözün olmasaydı,
İlməyə salıb sürüyərdim.
Qabırğasın qıradım,
Doyunca ona gülərdim.
Bu sözlərini deyib,
Adlı-sanlı Bokenbay.
6590. Üç yaşlı dayçaya minib,
Bahalı paltar geyib,
Qarlıqanın izinə,
Bokenbay batır yönəldi.
Tayburıla “hə” dedi.
Ala at guruldadı,
Dabanı yerə dəymədi.
Qılıncdır cingildəyir,
Altın yüyən parlayır.
Döşüylə əsil altından,
6600. Altın döşdü cingildər.

- Burılın dabanı dəyən yer,
Az qalır ki, dağılır,
Toz göyə duman olur.
Boken batır hey çapır,
Qarlıqa gözəl qızsa,
Qətiyyən istəmir ki,
Gəlsin onun yanına,
Koblan batırın balası.
Baladır - qeyrətlidir.
6610. Demə, Qarlıqa görüb,
Onun qüvvəsini, gücünü,
O, xeyli vaxt dayanıb,
Ruhlara üz çevirdi.
Bokenbay gəlib görür,
Qaraspanın başında,
Akmonşah at belində,
Qarlıqa hey vurnuxur.
Bokenbayı görüb yandan,
Qarlıqanın qarasına,
6620. “Qaçma, Qarlıqa, qaçma.”
Batır ardınca gedir.
Qarlıqa səmtə qaçır,
Qaçır, həm dəki deyir:
“Qaçma, bala, şaşma sən”,
Bokenbay gəlib bu yandan
Qarlıqaya söylədi:
“Ay Qarlıqa, qaçmıram,
Gücümlə öyünmürəm,
Özümü itirmirəm,
6630. Mən düşməndən qorxmuram.
Qurtqanın sözünü anıram,
Öyüdə əməl edirəm,
Bu öyüdü pozmamam,
Yolumdan da sapmamam.

- Nə deyirsən, de gəlsin,
Qarlıqa səni deşməyəm.
Bokenbay sözün qurtardı,
Balaya qulaq asmadı.
Nər balası nər kimi,
6640. Yolundan dönməyərək.
Bu Qarlıqa düz getdi,
Üstünə Bokenbayın.
Nizəni işə saldı,
Bokeni təşvişə saldı,
Bokenbayın sözünə.
Qarlıqa qulaq asmadı,
Üstünə nizə endirdi.
Qəddarlığın bildirdi.
Bu qəddarlığı görəndə,
6650. Süngü canın dələndə,
Ağ süngüsün oynatdı,
Bokenbay onu atdı.
Qarlıqanın birbaşa,
Düz sinəsinə sancdı.
Nizəylə nişan aldı,
Dünya başına daraldı.
Dəbilqələr oynadı,
Odlu döyüş başladı.
Meydan yandı, qaynadı,
6660. Bokenbay bir anda yandı,
Qarlıqa tək gözəli,
Akmonşah atın sağrısında,
Yaxınlaşıb döndərdi,
Yəhərdən sağrıya mindirdi,
Nizəni də endirdi.
Atdan yıxılan anda,
Gözəl Qarlıqa söylədi,
Söyləyəndə bunu dedi:

- “Bazara pul göndərdim,
6670. Rəng ilə bez almağa,
İlxını otarırsan,
Arkada Böriğözdə.
Aynalayın, Bokenbay,
Bir qulaq as sözümə.
Yaşın uşaq olsa da,
Baş əyirəm özünə.
Əgər öldürəsən, çırağım,
Evdə yatan kökəmin,
Göstərib öldür gözümə.
6680. Mən sənin əlindəyəm,
Düyənin görkü - nərlilik,
Çay görkü – yalçın sahil,
Öz əkəm, el-yurdumla,
Ona görə qurtardım,
Kefcil atan önündə
Mənim təqsirim nədir?”
Bokenbay Qarlıqadan
Eşidib bu sözləri,
Nizəsin dartıb çıxardı.
6690. Akmonşah at üstünə
Qızı sahmanlı mindirdi.
“At qəfil qaçar”, – deyib,
Yüyənindən saxladı.
Yol ilə düz çaparaq,
Düşərgəyə gətirdi.
Gözəl, göyçək Qarlıqa,
Bokenbay tək balanı,
Tənqid də edə bilməz.
Qarlıqa axtarısa,
6700. Çıxdı dan atan vaxtı,
Geriyə Burılda çapdı,
Kuptanda el yatanda,

- Qarlıqanı gətirib,
Bokenbay elə gəldi.
İki atın ayaq səsin,
Bu Gözəl Qurtqa bildi.
Kuptan vaxtı keçməyib,
Qurtqa onları gözləyir.
Yüyürüb çıxdı yurtdan,
6710. Bokenbay batırı gördü.
“Qarlıqanı alıb gəldim”,
Qarlıqanı gətirdi,
Evə balası girdi.
Balasının həsrətin,
Çəkən Koblan hey baxdı.
Qalxaraq öz yerindən,
Bokenbayı öpdü o,
Qarlıqanı da gördü.
Yeddi il düzdə yaşadı,
6720. Qarlıqa həsrət çəkdi.
Ağlı başına gəldi.
Nizə ucu dəyən tək,
Qəzəbləndi – soyudu.
Könlünə aram çökdü,
Elin mollası harda,
Qarlıqa gözəl ilə,
Bizə nikah oxusun!”
Nər Koblandı batırın,
Qarlıqanı almasını,
6730. Qaraman kürdas* eşitdi,
Qaraman sonda söylədi:
Məndən doğulmuş oğlu,
Koblanın oğlu sanıram.
Koblanınsa oğlunu,
Doğma oğlum sanıram.
Balamın qənimətin

- Mənə vermək olmazmı?
Kəsərdim təkə, qoyun,
Həm də düyə soyardım,
6740. Yaxşıca toy qurardım.
Məgər bacarmazdımmı,
Koblanla Qarlıqanın
İkisini qovuşdurum?
Sən bu surəti tuncdan,
Yapmağı bacarmasanda,
Çapar hesab olunursan,
Məgər belə etməzdimi,
Dağda yeddi il yaşamış,
Gözəl, qəşəng Qarlıqa?
6750. Koblanla ikisi birgə,
Küsüdən əl çəkərlər.
Qaramanın bu sözün,
Koblan batır eşitdi,
Bokenbaya söylədi,
Söyləyəndə bunu dedi:
“Düyə görkəmli nər balam,
Çayınkı - yalçın şahil.
Əkəniz qəzəblənib,
Alıb gəldiyi ananı,
6760. Qaramana – öz əkənə,
Tezcə apar sən balam!”
Batırın sözün eşidib,
Gün çıxmamış ata minib,
Üç yaşlı öz atıyla,
Çıxıb getdi Bokenbay.
Əyninə paltar geyib,
Gələcək anası Qarlıqayla,
Akmonşah yedəyində,
Qaraman səmtə yönəldi.
6770. Qaramanla Oraq ikisi

- Qızılbaşları əzdi.
 Nizərlə deşərək,
 Düşmənləri qovaraq,
 Sürüdən qurd qovan tək,
 Boğazından yapışdı.
 Arxasına baxmadan,
 Qızılbaşlar qaçdılar.
 Nizələrə söykənib,
 İki batır durmuşdu.
6780. Qarlıqanın atını,
 Gəncin hər ikisi gördü.
 Qaraman Bokenbayla,
 Qarlıqanı götürdü.
 Bir də onların yanına,
 Qoşaraq Alp Oraqı,
 Bircə an ləngimədən,
 Elinə tez yön aldı,
 “Qonaq edərəm” – dedi.
 Elinə gəlib Qaraman,
6790. Düz altmış madyan soydu.
 Altı tayfadan bura,
 Çoxlu qonaq çağırdı.
 Yetmiş madyanı soydu.
 Yeddi tayfadan bura,
 Çoxlu qonaq çağırdı.
 Bütün el bir ağızdan,
 Qaraman tək batıra,
 Hamı “afərin” dedi.
 Uzun gölün başında,
6800. Çadırlarını qurdu.
 Koblandıyla Qurtqanı,
 “Toya” – deyib çağırdı.
 Əmr etdi axşama qədər,
 Yüz səksən kərəgədən*

- Böyük çadır qurmağı.
 Toy sona yetişəndə,
 Qızgın mərəkə bitəndə,
 Qıpçaqlardan çağrılmış,
 Koblana Qaraman dedi:
6810. Könlünüzdən kin getsin!”
 Qarlıqanı dostuyla,
 Birlikdə qoyub getdi.
 Heç kəsi buraxmadı
 Tək qulaq asdı Qaraman
 Qarlıqayla Koblanın,
 İçində kin qalmasın.
 Bir-birinə nahaqdan,
 Böhtan, yalan olmasın”.
 Qaraman sözün atanda,
 Qarlıqa da söylədi,
6820. Söyləyəndə bunu dedi:
 Düşərgədən kənar bel.
 “Beldən köçər el” – dedi,
 “Buz bağlayar göl” – dedi.
 Koblan batır deyim mən,
 Qaraman ortada oturub,
 “Mənə qulaq as” – dedi.
 Sənə mən aşiq oldum,
 Görüncə gurbəxt oldum.
 Dedim – “Mənim tayımsan,
6830. Mənim əsil yarımsan,
 Mən tək sənin eşqinə,
 Elimi, yurdu mu atdım,
 Qoydum, çıxdım, gəldim mən.
 Başqası biməsə də,
 Özü edən bilir nədir bu?
 Lap əvvəldən başlayan,
 Qaraman, sən də qulaq as,

- Fikirləşdi: Atam dua etdi”.
Dedi: “Nə olacaq çırağımla”,
6840. Atam özü bilirdi.
Mən hər şeyi düz etdim,
Baxmayaraq çoxları,
Onu çox qınadılar.
Qaramanla səni birgə,
İlgək altında sıxdım.
Sanki qamışlıqda ölmüş
Kobiktini Tərən atda
Qalaya alıb gəldi.
Əl, ayaqları bağlı,
6850. Zindanda yatdı onlar.
Qaraman, oturubsan,
Sizə dediklərimi,
Yaddan çıxardınmı sən?!
- Gətirib ata mindirdim,
Kobiktidən gizlincə,
Dəbilqə verdim sənə,
Nizə verdim döşünə,
Öz əkəm Kobiktini
Bicliklə dedim öldürmək,
6860. Koblan, bunu bildinmi?
Bunu kiminçün etdim?
Yalnız bircə səninçün!
Mən sənə aşiq oldum,
Sevgi fikriylə doldum,
Dedim: “Mənim tayımsan,
Sənsə dəyər vermədin.
Alsaqır elini alanda,
Qaraspan viran qalanda,
Özün yalqız qalanda,
6870. İçin kədərlə dolanda,
Sonda kim etdi kömək?

- Unutqanlıq - nə demək?
Bildin Koblan – de kimçün?
Bütün bunlar səninçün,
Alşaqır elini alanda,
Başın qəzada olanda,
Birşimbay yalqız qalanda,
Dördümüzə nizə salanda,
Can hayında olanda,
6880. Az qaldı canımız getsin,
İki qol əldən gedəndə,
Səndələyib düşəndə,
Mənlə birgə doğulmuş,
Ağ alnı qaşqalı qulunum,
Mənim onurğa beynim,
Bel hissəmdə kürəyim,
Mənim arxam, köməyim,
Sudan çıxan süləyim,sən,
Mənim cəld yüyürənim,
6890. Qardaşım Birşimbayı,
Özüm sancıb öldürdüm,
Bildin Koblan kiminçün?
Yalnız bircə səninçün.
Elə bildim mənimsən,
Bunu dərk etmədin sən,
Heç dəyər vermədin sən.
El gəlib yığışanda,
Sənin istədiyin oldu,
Sevgin başqası oldu.
6900. Qaraspan kimi dağa,
Sürünü sən qovanda,
Mən düşmədim yadına.
Qurtqayla qovuşanda,
Qəlbə qayğı dolanda,
Mən düşmədim yadına.

- Çadırın uçurum qırağında,
Özünə yoldaş götürüb,
Getdin Qaramanın toyuna.
Gün günorta olanda,
6910. Çadırıma gəldin sən,
Dayan, dincəl batır"- dedim,
Səndən çox xahiş etdim,
"Dayanaq, bir dincələk".
Sən almadın qulağa*,
Dönmədin mən sarıya.
Qışda yağan qar olur,
Niyə gəlmədin yanıma?
De, günahım nə idi?
Bundan sonra, Koblan, sən,
Getdin Qaramanın toyuna.
6920. Mən düşmədim yadıma,
Bu heç ədalətlidi?
Toy sona yetişəndə,
Sənsə evə dönəndə?
Yolda ağ çadır vardı,
Mənimsə xahişim vardı.
Sənin can-ciyərin Qurtqa,
O da sənə yalvardı.
Batır, sənsə dönmədin,
De, bir günahım vardı?!
6930. De, könlünə dəymişdim?
Mən Şoşayın yanında,
Qoydum səni üzüstə,
Köhnə qisasımı aldım,
Qarşında özüm tək – qaldım.
Könlündə varsa qisasın,
İndi döyüşmək istəsən,
Mən səndən qisas aldım.
Qaraman kürdas, bəs edər,

- Dinməyə məcbur etdin,
6940. Könlümün qəmin aldın?
Bu gün ölsəm – yanmaram,
Könlüm mənim təmizdi.
Qaramanın kürdası, qulaq as,
Ay Koblandı sultanım,
Qəm etmə, hər şeyi de.
Yalan yox, hamısın düz de,
Sonda Koblan söylədi,
Söyləyəndə bunu dedi:
“Yaxşı dedin Qarlıqa,
6950. Allah götür-qoy edir,
Aulun yanı bel idi,
Beldən köçən el idi,
Çox idi qızılbaşlar,
Bir yerdə ki el idi.
Atan doğru deyirdi,
Onu qınayan el idi.
Səni ipək geyindirdi.
Çırağım, qız necə – dedi.
Öluncə dua etdi.
6960. Öz əkən Kobiktini,
Necə gəldi öldürmək.
Əkədən yaxın sənə kimdi?
Qaraqıpçaq Koblandı,
Atandan yaxın idi?
Dediyin sözlər düzdümü?
Biz bir-birimizə tayıq –
İnanarlarmı insanlar?
Bu da az idi, Qarlıqa,
Sənlə bir doğulmuş qulunun,
6970. Arxasını söykəyim,
Sudan çıxan sülüyü,
Tək doğulmuş Birşimbayı,

- Özüm sancıb öldürdüm.
Ömrünü yaşamadı.
Doğmadan yaxın kim idi?!
Qaraqıpçaq Koblandı,
Qardaşdan yaxın idi?!
Əkəmlə qardaşıma
Çoxlu pislilik etdin sən,
6980. Sən kimə dost olarsan?
İnanar sənə qıpçaq?
Dehqan əkinin əkir,
Allah məhsulun verir,
Bu sözlərdən yenildi,
Koblan batırın ayağına,
Gözəl Qarlıqa düşdü.
Keçi sürüsündə təkə var,
Ağsaqqala uca yer,
Hekayəti qısaldıb,
6990. İndi birbaşa deyək.
Otuz gün şənləndilər,
Qırx gün də kef etdilər,
Qarlıqa tək gözəllə,
Koblandı batır birgə,
Onun kürdası Qaraman,
Nikah məclisi etdi.
Yeddi il dağda yaşamış,
Qarlıqa murada çatdı.
Əgər səbr eyləsən,
7000. Məqsədinə çatarsan,
Koblan, Qurtqa, Qarlıqa,
Göy rəngli arabada,
Düymələri bağlanmış,
Qarlıqa – gözəl bu qız,
Gördü həyatın şirinin,
Qarlıqa, Qurtqa birgə,

Qalın qıpçaq elinə,
Dostluğu sübut etdilər,
Məqsədlərə yetdilər.
7010. El onlardan danışdı,
Bunun hələ ardı var.
Qarlıqanın oğlu oldu,
Ad qoydular Kiikbay,
İstəklər dağlar qədər,
Kiikbay ata minəndə,
Köp qıpçağa gün doğar,
Qızılbaşçün gecələr,
Bu haqda ayrı hekayət,
7020. Kiikbay batır haqda,
Sona yetir hekayət.
Akın başlasa hekayət,
Çox şeydən deyər, əlbət.

Dastanda işlənmiş toponimlər, etnonimlər, hidronimlər və folklor-etnoqrafik terminlərin şərhı

1. **Ağa** – qazaxlarda qardaş mənasında işlənir.
2. **Aksay** – Qazaxıstanda, o cümlədən Dağıstanda, Şimali Qafqazın türklər yaşayan bir sıra ərazilərində tez-tez rast gəlinən yer adı.
3. **Aladağ** – folklorda və ədəbiyyatda rast gəlinən Qırğız silsiləsi.
4. **Alalı** – kəhər at.
5. **Aynagöl gölü** – Cənubi Qazaxıstanda bir neçə göllərin adı. Burada hadisələrin hər hansı konkret yerə aidliyi yoxdur.
6. **Almadın qulağa** – yəni qulaq asmadın, saya salmadın.
7. **Alp bala** – igid, qoçaq bala.
8. **Amanbəy** – dastanda yer adı.
9. **Arka** – Mərkəzi Qazaxıstanda geniş səhra adı.
10. **Apəkə** – bacı mənasında işlənmişdir.
11. **Arıs** – dastanda işlənmiş bu ənənəvi epik sətir söyləyici tərəfindən qafiyə axtarışı zamanı mətnə daxil edilmiş yer adıdır.
12. **Atasu** – Sarısu çayının sol qolu.
13. **Artıq** – burada hamıdan hörmətli mənasında işlənmişdir.
14. **Aynalayn** – əzizim, qadan alım.
15. **Ayrıqotu** – kolluqda bitən ot.
16. **Azulı** – Qazaxıstanda göl adı.
17. **Batır** – igid, pəhləvan.
18. **Besin** – günün ikinci namazı. Dastanda günorta mənasında işlənmişdir.
19. **Bədik** – qazax epik poeziyasında ənənəvi başlanğıc.

20. **Bəybişə** – qazaxlarda evin böyük arvadına, xanımına deyilir.

21. **Bibifatimə** – iki hissədən ibarət bu adın «Bibi» hissəsi xanıma müraciət formasında, «Fatimə» hissəsi Məhəmməd Peyğəmbərin birinci arvadı Xədicədən doğulmuş qızının adıdır. Dastanda müqəddəs hamilərdən biri kimi çıxış edir.

22. **Bikeş** – köhnə qazax adət-ənənəsinə görə qadın ərinin qohumlarını adı ilə çağırma bilməzdi. Buna görə də Qarlıqa Qurtqanı başqa adla çağırırmış.

23. **Bulqar kamanı – Buxara yayı** – ifadəsi söyləyici tərəfindən batırın silahının xüsusi keyfiyyətlərini qeyd etmək üçün işlənmişdir. Qədim dövrlərdə Bulqariyada məşhur kamanlar hazırlanırdı ki, belə kamanlar üçün Buxarada hazırlanan polad yay lazım gəlirdi.

24. **Borigöz** – qədim zamanlardan geniş tanınan müalicəvi ot.

25. **Canlar** – burada var-dövlət və insanlar nəzərdə tutulur.

26. **Cem** – çay adı.

27. **Cəbr** – burada ona əziyyət vermək mənasında işlənmişdir.

28. **Çətənə** – bitki.

29. **Dariqə** – əfsanəvi cəngavər qız. O, yalnız ona qalib gələ biləcək igidə ərə getməyə and içmişdir. Dariqəyə yalnız imam Əli qalib gələ bilmişdir. Dariqə dastanda güc və sədaqət rəmzi kimi çıxış edir.

30. **Davud** – dəmirçilərin hamisi, özü də mahir dəmirçi Davud peyğəmbər. Xalq rəvayətlərində onun qeyri-adi qılınc və dəbilqə düzəltdiyi söylənilir. Qılınca sarınan qazax igidləri Davud peyğəmbəri çağırmaqla döyüşə girərmişlər.

31. **Dop** – oyun zamanı oyunçuların əyri dəyənəklə qovduqları dəyirmi ağac parçası.

32. **Eşik** – burada yer mənasında işlənmişdir.

33. **El qopub** – burada Qaraspan dağında el yerləşib mənasında işlənmişdir.

34. **Əkə** – qazaxlarda böyük qardaşa, böyüyə müraciət formasıdır.

35. **Ələmət** – düşmənin başına oyun açma.

36. **Gök madyan** – at adı.

37. **Görümdik** – gəlini, yaxud təzəcə doğulmuş uşağı birinci göstərən şəxsə verilən hədiyyə.

38. **Gözdü göl** – dastanda göl adı.

39. **Göz saldı** – burada göz gəzdirdi mənasında işlənmişdir.

40. **Göz salmadın** – burada qayğı göstərmədin mənasında işlənmişdir.

41. **Həzrət** – 1.Əlahəzrət, cənab;2. Allahın və peyğəmbərlərin adının önündə duran ad. Dastanda Xızır kimi işlədilir. Guya yeraltı dünyada bulaq tapıb içdikdən sonra o, ölümsüzlük əldə etmişdir. Xızır peyğəmbər onu görənlərin hamısına xoşbəxtlik bəxş etmişdir. Onu yalnız sağ əlindəki baş barmağının sümüksüz olmasından tanımaq mümkün imiş. Allah Xızırı susuzluqdan yanan insanları xilas etməyə göndəribmiş.

42. **İrqa** – qızılgül ailəsinə daxil olan bitki.

43. **İxlas (İlyas)** – xalq rəvayətlərinə görə Orta Asiya və Qazaxıstanda dənizlərdə üzüb yolunu azan səyyahların köməkçisi İlyas peyğəmbər.

44. **Karşığa** – qırğı (quşları ovlayan quş).

45. **Kaskarlıq** – epik dağ adıdır.

46. **Kaus** – noyabr ayının qədim adı.

47. **Kebis** – qalın dəridən tikilmiş dabanlı qadın ayaqqabısı. Bahadırlara bu ayaqqabıları qızılı və gümüşü, əksər hallarda isə yaşıl saplarla tikirmişlər.

48. **Kərəgə** – ən iri böyük və geniş yurta.

49. **Kiyat** – qazaxların etnogenezinin formalaşmasında iştirak edən tayfalardan birinin adı.

50. **Kozı Korpeş və Bayan Slu** – eyniadlı qazax xalq lirik məhəbbət dastanının qəhrəmanlarıdır.

51. **Korasan** – qara çiçək qazaxlarda müqəddəs xəstəlik kimi qəbul olunurdu və onunla bağlı xalq heyvan qurbanı kəsirdi.

52. **Köke** – qazaxlarda doğmalara (əsasən kişilərə) müraciət forması.

53. **Köbləkə** – Koblandı adının nəvazişli və hörmət əlamətli forması.

54. **Kökpar** – qazax, qırğız və qaraqalpaqlarda milli oyun. Bu oyun zamanı çaparlar çapa-çapa keçə cəmdəyini bir-birinin əlindən almağa çalışırlar. Cəmdəyi hədəfə birinci yetirən qalib adını qazanırmış.

55. **Köp qoşun** - burada çoxsaylı qoşun nəzərdə tutulur.

56. **Kumay tazı** – əlindən heç bir vəhşi heyvan qaçıb qurtula bilməyən əfsanəvi tazı (it).

57. **Kuderi** – dastanda yer adı.

58. **Kumra** – **Kotan** – dastanda göl adı.

59. **Kuptan** – qazaxlarda gün ərzində qılınan sonuncu – beşinci namaz

60. **Kuruk** – minilməmiş atların tutulması üçün ucu qarmaqlı əyri ağac, əşya.

61. **Kürdascan** – həmyaşıd, həmtay deməkdir.

62. **Kürz** – qala bacasının yaşı.

63. **Kürdas** – qardaş mənasında işlənmişdir.

64. **Qali** (Əli) – dördüncü xəlif. Orta Asiya və qazax folklorunda zəiflərin əfsanəvi müdafiəçisi. Türkünstanda, Azərbaycan, Türkiyədə, ümumiyyətlə, islam dünyasında insanlar çətinliyə düşəndə onu çağırırlar.

65. **Qaradağ** – Qazaxıstanda yer adı.

66. **Qaraşa** – 1. Epik dağ adı; 2. Oktyabr ayının qədim adı.

67. **Qaradaban** – düşmən həmləsi altında doğma torpaqlarını qoyub qaçanlara deyilir.

68. **Qara-Bukan** – Mərkəzi Asiya və Sibirdə yaşayan türk-monqollarda qoyun belini odda yandırarkən sümüklərə görə gələcəyi qabaqcadan söyləyə bilən falçıları.

69. **Qaraşaş xanım** – qazax xalq əfsanələrində və rəvayətlərində adı çəkilən hazırcavab Jirenşe-şeşenin arvadı olmuşdur. O, öz müdrikliyi sayəsində xanların hücumundan xilas oluna bilmişdir.

70. **Qeys-Kövsər** – müsəlman inanclarındakı cənnət bağı nəzərdə tutulur.

71. **Qəmbər** - Türküstanda su ayini ilə bağlı qədim Allah adı. Eyni zamanda o, heyvanların da hamisi olmuşdur.

72. **Qırğız** – dastanda qazax mənasında işlənmişdir. Ümumiyyətlə, uzun əsrlər boyunca «qırğız» həm də «qazax» etnomini özündə ehtiva etmişdir.

73. **Qızdıgöl** – epik göl adı.

74. **Qoşqar buynuzlu** – sürünün başçısı olan ən iri və güclü cins qoyun. Dastanda güclü, başçı mənasında işlənmişdir.

75. **Quba** - epik göl adıdır.

76. **Mal** – burada mal-dövlət nəzərdə tutulur.

77. **Manaşi** – Sarısu çayının sol qolu.

78. **Mata** – əldə toxunmuş pambıq parça.

79. **Munlik və Zarlık** – xalq qəhrəmanlıq dastanı «Munlik və Zarlık»da qəddar və məkrli ögey ana tərəfindən qurban getmiş əkiz qardaş-bacının adı. Xalq təsəvvürlərində əzab simvolu kimi dəyərləndirilir.

80. **Mühəmbət** – Məhəmməd Peyğəmbərin adının qazax forması.

81. **Namazşam** – qazaxlarda axşam-tərəfi qılınan dördüncü namaz. Adətən hava tam qaralana qədər qılınır. Poemada sutkanın vaxtını müəyyənləşdirmək üçün işlədilmişdir.

82. **Namazdigər** – gün qürub etməzdən az öncə qılınan üçüncü namaz. Eposda günün vaxtını müəyyənləşdirən zaman göstəricisi.

83. **Padşahlar padşahı** – burada mifik Süleyman peyğəmbər nəzərdə tutulur ki, məhz rəvayətə görə o, on səkkiz min aləm üzərində hökmranlıq etmişdir.

84. **Pota** – dəvənin balası
85. **Sajın** – ölçü vahidi. Bir sajin 2, 134 metrə və ya üç arşına bərabərdir.
86. **Savsar** – məməlilər ailəsinə aid edilən xəzlik heyvan. Onun meşələrdə və səhralarda yaşayan növləri mövcuddur.
87. **Sarısı** – 1. Cənub-Şərqi Qazaxıstanda çay adı; 2. Qədim xalq inanclarına görə dəvələrin hamisi. Dastanda ikinci mənada işlənmişdir.
88. **Sırtına çıxma** – qalanın kənarına çıxma.
89. **Şegendi** - dastanda epik göl adı.
90. **Şəsti Əziz** – qazax folklorunun ənənəvi personajı. Səksən səkkiz müsəlman peyğəmbərlərindən biri, müqəddəs qoca. Eposda övladsızların hamisi mənasında işlənmişdir.
91. **Şolpan** – dan ulduzu, Zöhrə.
92. **Şu** – «hə» mənasında işlənmişdir.
93. **Temir** – çay adı.
94. **Təngə** – müxtəlif dəyerdə (1-dən – 20-yə qədər) olan Orta Asiya xanlıqlarında, müasir Qazaxıstanda işlənən pul vahidi.
95. **Tuğır** – ov edən quşlar üçün yurtanın qapısı ağzında sol tərəfdə qurulan süvül, ağac.
96. **Tüləmək** – tükünü tökmək.
97. **Tündik** – alaçığın, yurtanın üstündə kiçik pəncərə, yaxud bacaya oxşar dəlik
98. **Yasaul** – döyüş zamanı ordunun düzümünü yaxşı bilən şəxs. Dastanda kiçik süvari dəstələrinin başçısı mənasında işlənmişdir.
99. **Yelik** – göl adıdır. İndiki Aktübinsk vilayətindədir.
100. **Yemşəgi** – yelini, madyanın südünün çox olması nəzərdə tutulur.
101. **Yesimbay** – qıpçaq və noğayların dayandığı yer. Həm də tayfa başçısının adıdır.
102. **Yesil çayı** – Şimali Qazaxıstanda İrtiş çayına tökülən çayın adı.

Qazax xalq qəhrəmanlıq dastanı “Koblandı-batır”: yaranma tarixi, yayılma arealı, hadisələr, qəhrəmanlar, obrazlar, əsərin ümumi səciyyəsi

Qazax qəhrəmanlıq eposunun ən qədim qatı patriarxal-tayfa münasibətlərinin mövcud olduğu VIII-X əsrləri əhatə edir. Qəbilələrarası qapalılığın pozuqluğu, qəbilələrin etnik konsolidasiyası, qəbilələrarası müharibələr, köçlər, başçıların xarizmatikliyi ilə seçilmiş insanlarla bağlı yaranmış rəvayətlər dastanların əsasına qoyulmaqla, onların nüvəsini təşkil edirdi. Dastanların epik təhkiyə üslubunun formalaşması və inkişafı əsasən güclü qəhrəmanların adı ətrafında cıllanırdı. Belə epik nümunələrin bir sırasında digər məsələlərlə yanaşı, həm də qəhrəmanların mənşəyi haqqında məlumat verilir – Koblandı-qaraqıpçaq, Alpamış-kunqrat, Qəmbər-noğaylı tayfasından və s. olduqları göstərilir.

“Koblandı-batır” qazax xalqının ən populyar epik nümunələrdəndir. Bu xalqın zəngin örnəkləri sırasında “Alpamış”, “Yer-Tarqın”, “Qəmbər”, “Koblandı-batır” və digər epik dastanlarda öz doğma vətəninə yadelli düşmənlərdən müdafiə edən qəhrəmanların cəngavərliyi vəsf olunursa, “Kozı-Korpeş və Bayan-Slu”, “Qız-Jibek”, “Ayman-Şolpan” və s. kimi lירו-epik poemalarda gənclərin məhəbbəti, bir-birinə sadiqliyi və dostluğu tərənnüm olunur (6,7).

“Koblandı-batır” qazax xalq poeziyasının orijinal örnəyidir. Qəhrəmanlıq poemaları sırasında monumentallığı ilə seçilən bu dastanın müxtəlif variantlarda həcmi altı min sətirdən doqquz min sətirə qədərdir.

Qazax epik nəğmələrinin “jır” (müqayisə et “şeir”) ifaçıları hesab olunan jırau və akın nəğməkar-improvizatorlar qədim dövrlərdən indiyə qədər mövcud olmuş etnik-milli adət-ənənələri qoruyub saxlamış, jırau və akınlar nəğməkarlığı, şairliyi və eləcə də dastançı-improvizatorçuluğu özlərində üzvi şəkildə birləşdirmişlər.

İmprovizatorçuluq istedadından vaxtilə söhbət açan böyük qazax tədqiqatçısı və maarifçisi Çokan Valixanov onların belə əsərləri heç bir hazırlıq olmadan ifa etdiklərini qeyd etmişdir (10,190-194).

XV-XVIII əsrlərdə əfsanəvi epik nəğməkarlar xalq içində böyük nüfuza malik idilər. Onların sırasında Həsən Qayğılı, Kazıtuqan-jırau, Dosmambet-jırau, Şalkiiz-Aktamberdi-jırau, Jiembet-jırau, XVIII əsrdə Sıpıra jırau, Buxara-jırau, Umbetey-jırau, Marabay və Mergembay – jırau və başqaları ilə yanaşı, XIX və XX əsrlərdə yazıb yaratmış akınlar Cambul Cabayev, Nurpeyis Bayqaninin və başqalarının adlarını çəkmək olar.

Şifahi şəkildə olmasına baxmayaraq, uzun illər ərzində nəsilərdən-nəsilərə ötürülərək qədim jırlar və əfsanələr-impovizator, ifaçı və söyləcilərin yaddaşının köməyi ilə xalqın qədim əcdadlarının örnəkləri qorunub saxlanılmış, XX əsrdə isə yazıya alınmışdır. Onların bir qismi çöllüyün müxtəlif ərazilərində yaranmasına baxmayaraq, bir-birinə uyğun gəlir (11,210).

XIX əsrin lap sonlarında qazax epik poemalarının ilk dəfə olaraq yazıya alınması və nəşri baş vermişdir. Uzun əsrlər ərzində xalq nəğməkarlarının bacarığı sayəsində dastanlar qorunub saxlanılmaqla, yeni nəsilərə ötürülmüşdür.

Qazax folklorunun çoxəsrlik tarixi vardır. O kifayət qədər formalaşma və inkişaf yolu keçmişdir. Şifahi poetik ənənə qazaxların etnogenezində oğuzların, kunqatların, qıpçaqların, noğayların iştirak etmiş olduğunu və onların bütün folklor janrlarının eposa qədər formalaşmasında iştirak etdiyini qeyd etməyə imkan verir. Qazax nağıllarında, əfsanələrində, nəğmələrində, lətifələrində - əsrlərin lap ənginliklərinə gedən bu nümunələrində xalqın çoxəsrlik mədəniyyətinin, tarixinin, həyatının, məişətinin, dünyagörüşünün müxtəlif tərəfləri əksini tapmışdır. VII-X əsrlərdə qəbilə ittifaqları yaranana qədər qazax xalqının formalaşma prosesinin etnik nüvəsi ortaya çıxmış və bu, özünü müxtəlif mərasim və məişət nəğmələrində əks etdirmişdir. XIV-XVI əsrlərdə qəhrəmanlıq və lirik poemalar yaranmışdır.

ki, bunların məzmununda o dövrün müxtəlif tarixi xüsusiyyətləri özünü göstərmişdir. Əsrlər ərzində folklor janrları zənginləşmiş, rəngarəngləşmiş və sonrakı inkişaf mərhələsinə daxil olmaqla, növbəti inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Dövrümüzə müxtəlif qəhrəmanlıq dastanları, batırlıq eposu, qəhrəmanlar haqqında jırlar gəlib çatmışdı. Onların sırasında “Alpamış”, “Koblandı”, “Yer Sain”, “Yer Tarqın”, “Yer Kokşə”, “Yer Kosay”, “Qəmbər”, “Qırx batır” kimi dastanlar silsiləsi (“Qırx batır”), “Utegen”; lirik – epik jırlar – “Kozı Korpeş və Bayan Slu”, “Qız Jibek”, “Çülşə-qız”, “Ayman Şolpan”, “Seyfül Malik”, “Makpal-qız”; XVIII-XX əsrlərdə yaranmış tarixi nəğmələr, nağıllar, əfsanələr, lətifələr, müxtəlif mərasim, məişət poeziya nümunələri, lirik nəğmələr və digər ənənəvi kiçik formalı janrlar yer almaqdadır.

Qazax qəhrəmanlıq dastanlarının yaranmasını tədqiqatçılar, ümumiyyətlə, Qızıl Orda dövrünə aid etməklə qeyd edirlər ki, ayrı-ayrı epik poemalar XIV əsrin sonu XV-XVI əsrlərdə yaranmışdır. Onların qədim mənbələri Qərbi-Türk xaqanlığında yaşayan qəbilələrin (VI-VIII əsrlər) dastanlarında olmuş, qıpçaqların və oğuzların (VIII-X əsrlər) Ağ Orda və Noğay Ordasının və Özbək xanlığının (XIII-XVI əsrlər) qazax xalqını yaradan qəbilələrin payına düşmüşdür.

“Koblandı-batır” poeması lap qədimlərdən rəngarəng kompozisiyalı epizodlara malik əsər kimi igidin anadan olduğu andan onun Kobikti, Şoşay xan, Alşaqırla və başqaları ilə vuruşunu, Qarlıqa adlı igid qızla evlənmə və digər çoxsaylı epizodları əhatə edir.

Poemanın ilkin, həm də qeyri-mükəmməl şəkildə qeydə alınması XIX əsrin II yarısı XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu dövrdə dastanın bəzi yerləri qəzet və jurnallarda (“Dala uyalayarı” (1899); “Türkeştanskiye vedomosti” (1899); “Turqayskaya qazeta” (1901); “Orenburq elmi komissiyasının əsərləri” (1910) və s. mənbələrdə verilmiş və əsasən Koblandı haqqında əfsanənin süjetini əks etdirmişdir .

“Qaraqıpçaq Koblandı-batır”poemasının tam variantı Birjan Tolımbayev adlı akından XIX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Kustanay qəzasında yazıya alınmış və ərəb qrafikası ilə Mahmudsultan Tuyakbayev tərəfindən Kazanda 1914-cü ildə nəşr olunmuşdur. Bu, “Koblandı-batır” dastanının ilk nəşri sayılır.

Məzmun və kompozisiyasına görə Birjanın variantı tanınmış akın və folklor toplayıcısı Şapay Kalmaqambetovun variantına yaxındır. O, 1939-cu ildə qeyd etdiyimiz dövrdə poemanın ifa olunan variantını yazmış və əsər elə bu variantda da məhz Qazaxıstan Elmlər Akademiyasının Dil, Ədəbiyyat və Tarix İnstitutuna təqdim edilmişdir. Mətnin ön sözündə Şapay Kalmaqambetov nəşirlərə müraciət edərək göstərmişdir ki, buraya o, heç nə əlavə etməmiş, dəyişikliklər aparmamış, poemanı necə eşidib, necə yadında saxlayıbsa, eləcə də ifa etmişdir. Şapay Kalmaqambetov şəxsən Merqembay jırau ilə tanış olmuşdur. Bu epik nəğməni özündən əvvəl digər akınlardan olduğu kimi qəbul etmiş, öyrənmişdir. O, “Koblandı”nı, “Yer Tarqın”ı, “Qarabek”i, “Alpamıs”ı, “Qız Jibek”i, “Qubigül”ü və s. poemaları da məharətlə ifa etmişdir (4, 12).

Bu dastanın çoxsaylı ifaçılarının söylədiklərinə görə “Koblandı-batır” poeması onlardan əvvəl yaşayıb-yaratmış akınlardan qəbul edilmiş və XIX əsrdə tanınmış ifaçılardan eşidilmişdir.

Merqembay-jıraunu xalq yüksək bacarıqlı bir improvizator və ifaçı kimi tanıyırmış. O, təxminən 1831-ci ildə anadan olmuş, 1911-ci ildə Kustanay vilayətinin Komsomolski rayonunda dünyasını dəyişmişdir. 1936-cı ildə Şapay Kalmaqambetov Dosjan akından poemanın bir variantını yazmışdır ki, o da ona Merqembay jıranın variantını çatdırmışdır. Bu mətnin Şapay Kalmaqambetov tərəfindən 1939-cu ildə yazıya alınmış mətnini müqayisə etdikdə müəyyən olunur ki, əsərin ifasındakı ilkin epizodlar bir-birinə olduqca uyğundur. Bundan başqa burada igid atının doğulması, onun Qurtqa tərəfindən böyüdülməsi və s. məqamlarda da eyniliklər vardır.

Bundan xeyli əvvəlki yazıya alınma isə Marabay Kulbay – ulu (1841-1898) tərəfindən aparılmışdır. O, Uralsk vilayətinin Terektin rayonunda anadan olmuş və elə orada da yaşamışdır. Son dərəcə kasıb kəndli ailəsində doğulan Marabay uşaqlıqdan dombrada yaxşı ifa etmiş, artıq 18 yaşına çatdıqda tanınmış el nəğmələrinin ifaçısı olmaqla, həm də özü çoxlu nəğmələr qoşmuşdur. Marabay bütün Qazaxıstanı qarış-qarış gəzmiş, özündən yaşlı akınlarla görüşmüş, onlardan ustalığın bəzi sirlərini öyrənmiş, onlara şəyirdlik etmiş, ənənəvi poetik yarışmalarda, aytılarda iştirak etmiş, böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır.

“Koblandı-batır” poemasının bir hissəsinin, bəndinin yazıya alınması “Batırın Tayburıl atının çapılması” adlanır ki, bu, Marabayın ifasında XIX əsrin 70-ci illərində səsləndirilmişdir və həmin o illərdə böyük qazax maarifçisi İbray Altınsarin onu “Qırğız müntəxabatı” kitabına daxil etmişdir. Marabayın qələmə aldığı daha mükəmməl variant Koblandı ilə Qaramanın Qazan xanın üzərinə döyüşə getdiyi andan və qıpçaqların Alşaqırdan xilas olunduğu anı əhatə edir. Qazax akını Baymurat Uske-ulı Marabaydan eşitdiyi variantı 1894-cü ildə yenidən səsləndirmişdir. O, Qızıl Orda vilayətinin Ağməscid qəzasında yaşamışdır. Baymurat Uske-ulı poemanı yaxşı bilmiş və onu Marabaydan sözbəsöz əzbərləmişdir. O, özü mətni qələmə alır, tanınmış folklorşünas və folklor toplayıcısı Abubəkir Divayevə onun xahişinə görə göndərir. “Koblandı-batır” adı altında qələmə alınmış, akının özünə ithaf olunmuş bu nümunə Abubəkir Divayev tərəfindən “Batırlar” adlı qəhrəmanlıq poeması seriyasına daxil edilmiş, ərəb qrafikasında XX əsrin 20-ci illərində nəşr olunmuşdur. A.Divayev nəşr etdirdiyi Marabay variantı bir neçə dəfə Saken Seyfullun tərəfindən 1933-cü ildə, Sabit Mukanov tərəfindən isə 1939-cu ildə nəşr olunmaqla, bütün dərslik və müntəxabatlara daxil edilmişdir. Baymurat Uskeulının orijinalının yazısı isə indiyə qədər də tapılmamışdır.

Bundan başqa Marabay variantına uyğun olan əlyazması da mövcuddur ki, o, 1884-cü ilə aiddir və folklor toplayıcısı

Dövlətşah tərəfindən ortaya çıxarılmışdır. Burada əsərin harada qeyd alınması əks olunmasa da, bununla belə bütün əsərin özünün yazıya alınması variantı Marabayın yazısı olduğu qənaətini ortaya qoyur.

Əgər Marabay jiraunun yazıya alınmış nəşrini Şapay Kalmaqambetovun 1939-cu il yazısı ilə uyğunlaşdırmış olsaq, onda bu nəşrin əsasında aşağıdakıların dayandığını müəyyənləşdirmək olar. Şapayda və Marabay –jirauda bir neçə epizodlar – Koblandının Qaramanla birgə Qazan xan üzərinə yürüşü, igidin öz doğmaları ilə vidalaşib ayrılması, Tayburılı çapması, Qazan, Kobikti, Alşaqır ilə qəhrəmancasına vuruşu və eləcə də batırın Qarlıqa kimi igid qızla evlənməsinin son epizodu bir-birinə uyğundur. Bu isə bizə Marabay-jiraunun yaradıcı ənənəsinin uzun müddət ərzində qorunub saxlanılması, dövrümüzə improvizatorların ifasında gəlib çatmış olduğu ilə bağlı qənaət yaradır. Bununla əlaqədar Tuzemets adlı bir tədqiqatçının 1899-cu ildə nəşr olunmuş məqaləsi maraq doğrur. Orada poemanın XIX əsrin 80-ci illərindəki süjeti yenidən əks olunur ki, bu da əksər detalları ilə 1939-cu ildə yazıya alınma ilə üst-üstə düşür.

Koblandı adı ilə bağlı ilk əsərlər həm də digər türk xalqlarında – tatarlarda və qaraqalpaqlarda vardır. Məsələn, türk xalqları folklorunun və ədəbiyyatının görkəmli toplayıcısı akademik V.V.Radlov 10 cildlik “Türk qəbilələlərinin xalq ədəbiyyatı nümunələri” əsərinin 1872-ci ildə nəşr olunmuş cildində o, Koblandı haqqında ayrıca nəğmə təqdim etmişdir. Müəllifin qeyd etdiyinə görə, bu nəğməni o, Tobol tatarlarından yazıya almışdır. Həmin əsərin 1896-cı ildə nəşr olunmuş VII cildində isə Radlov yenə də Koblandı haqqında bir nağıl nümunə gətirir ki, burada qeyd etdiyinə görə onu o, Krım tatarlarından qələmə almışdır. Q.N.Potanin isə “Jivaya starina” jurnalının 1916-cı ildəki 2-3 buraxılışında Koblandı haqqında qaraqalpaq nağılını vermişdir. Qaraqalpaq nağılı “Koblan” isə Yesemurat Nurabıllayev tərəfindən qələmə alınmaqla, ilk dəfə 1941-ci ildə sonra isə 1959-cu il nəşr olunmuşdur.

“Koblandı” poemasına ilk dəfə diqqət yetirən tədqiqatçılardan biri qazax alimi və maarifçisi Çokan Çingisoviç Valixanovdur. Poema üzərində ayrı-ayrı müşahidələri biz həm də P.A.Falevin və yuxarıda adını çəkdiyimiz Tuzemetsin əsərlərində də tapa bilərik.

XX əsrdə “Koblandı-batır” eposunun hərtərəfli öyrənilməsi ilə akademik Muxtar Auezov, Sabit Mukanov, Saken Seyfullın, akademik A.S.Orlov, professor K.Jumaliyev, B.Kenjebaev, A.Marqulan, M.Qabdullin və başqaları məşğul olmuşlar.

Batır Koblandı ondan yaşca böyük digər bahadırlar (Yedige, Şora, Qəmbər, Tarqın) və özündən balacalar (Alpamıs, Yer Sain) kimi ilkin variantda heç də qazax adlandırılmamışdır. Bu onunla izah olunur ki, epik abidələrin mənbələrində bu qəhrəmanlarla bağlı olan məsələlər elə bir dövrü əks etdirir ki, o zaman qazaxların siyasi ittifaqı hələ də yaranmamış, mövcud olmamış, qazaxlar tayfa-qəbilə birliklərinə sahib olmamışlar. Onlar məhz bu etnik nüvədə qazax xalqının kimliyini əks etdirmiş və Qızıl Orda tərkibində noğaylı adı altında birləşmişlər. Qızıl Ordanın Qazaxıstan ərazisində tənəzzülündən sonra ilk böyük dövlət birliyi: Ağ Orda (o da iki yerə bölünməklə köçəri özbək – şeybanilərdən və qazaxlardan) və Noğay Ordasından ibarət idi. Faktik olaraq bu ərazilərdə eyni tayfa və qəbilələr yaşayırdılar. Lakin hakimiyyət burada müxtəlif hökmdar sülalələrinin əlində idi. Ona görə də hökmdar sülalədən asılı olaraq onları müxtəlif cür adlandırırdılar. Məsələn, qıpçaq tayfaları – gah noğaylar, gah özbəklər, gah da qazaxlar adlandırılırdı. Lakin əvvəlki dövrlərdə qıpçaq etnoniminin özü bütün bu üç adların üçünü də əhatə edir və şərq müəllifləri tərəfindən bu səhralarda yaşayanlar bugünkü Qazaxıstan ərazisində yaşayan əhalinin adını özündə əks etdirirdi.

Qazaxlara, qaraqalpaqlara, noğaylara, başqurlara, Krım və Barabın tatarlarına məlum olan Koblandı batır haqqında dastan qıpçaqların kalmık və qızılbaş xanlarına qarşı apardıqları mübarizəyə həsr olunmuşdur. Qazax poemasında qıpçaq-

ların döyüş qəhrəmanlıqları əks olunur. Qaraqıpçaq Koblandı kiyatlarla ittifaqda olduğundan heç kim tərəfindən məğlub edilməyən bir batır idi. O, özündə nəinki tək özünün, hətta kollektivin güc və imkanlarını əks etdirir və bu mənada o tayfa-qəbilə ittifaqının başçısı rolunu yerinə yetirirdi. Batır çoxsaylı düşmənlərinə qalib gəlir, doğma torpaqları bir-birinin ardınca azad edir, öz tayfa-qəbiləsini həm işğaldan, həm də bələdan qurtarırdı. Bununla belə, Koblandı heç zaman dağıdılmış, əldən salınmış qəbilələrin birləşdiricisi rolunda çıxış etmirdi. Bunu həm də poemada öz əksini tapmış lap uzaq keçmiş hadisələrinə də görürük. Bu dövrdə köçəri qəbilələr hələ də konsolidasiya olunmamış, qazaxlar bir xalq kimi təşəkkül tapmamışdılar. Lakin bu dövrdəki hərbi qarşıdurmalarda ayrı-ayrı uluslar xanlarla birlikdə torpaqların müdafiəsinə qalxaraq ümumi məqsəd altında birləşmişdilər.

Poemanın məzmununda köçəri maldarların patrialxal tayfa-qəbilə həyat tərzini tapmışdır. Qərib-Türk xaqanlığında (ilkin feodal dövləti XII əsrin sonlarında Cənubi və Cənub-Şərqi Qazaxıstan ərazisində yaranmış) əsrlər ərzində tayfa və tayfa birliyi kimi ağsaqqallar institutu mövcud olmuşdur ki, sonralar bu tayfa artıq qantayfa birliyində özünə yer almamışdır. Qəbilə və tayfaların başında bəylər dururdular. Bəylər çoxsaylı mal-qara sahibi idilər. Müharibələr əksər hallarda nəinki xanın istəyi, həm də köçəri mal-qara saxlayanların xətti ilə gedirdi. Köçərilərin başçıları ilbəlil gah bir yerdə, gah digər bir yerdə qışlamaq üçün dayanır və dayandıqları düşərgələrdə insanları, öz ailələrini təhlükədən qoruyurdular. Qış düşərgələrinə köçəri feodalların başçıları gəlirdilər. Yayda feodallar artıq yaylağa gedir və özlərinə sadıq köçərilərin yanında olurdular. Oturaq həyat tərzini keçirən əhali torpaqla məşğul olanlardan, onu əkib-becərənlərdən və sənətkarlardan ibarət idi ki, onlar da bəyləri və xanları ərzaq və digər məhsullarla təchiz edirdilər. Belə yaşayış məntəqələri – şəhərlər Semireçyedə (Cetisu-Yeddisy), Cənubi Qazaxıstanda VII-VIII əsrlərdən

mövcud olmuşdur. Müdafiə məqsədi ilə tikilmiş qalalarda oturaq həyat təzi keçirən əhali arasında köçərilər də vardır ki, onlar Orta Asiya şəhərləri ilə ticarət və mədəni əlaqələr qurmuşdular.

“Koblandı-batır” qəhrəmalıq poemasının digər başlıca mövzusu ilə yanaşı, diqqət mərkəzində həm də batır və könüllülər tərəfindən kənardan olan təsirlərin, yürüşlərin, müharibələrin qarşısını almaq mövzusu durur və bu da tayfalararası bir hekayətdir ki, məhz burada tayfalar və ailələr arasında olan kolliziyalar feodal həyatındakı çətinliklər öz əksini tapır, köçəri həyatının bəy-rəis hakimiyyətinin müxtəlif tərəfləri əks olunur.

Əsərin başlıca mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o ayrı-ayrı süjetə malik nəğmələrdən tərtib olunmuşdur. Bununla bağlı aşağıdakı müşahidə daha maraqlıdır. Gələcək poemanın əsas hissəsində batırın yürüşə, döyüşə istiqamətlənən öz yaxınları ilə vidalaşması mərasimi (“koştasu”) öz əksini tapır. Burada onun evlənməsi zamanı toy nəğmələri, (“joktau”) ağlayış nəğmələrinin xüsusiyyətləri, ölmüş batırın həyatı haqqında ağı və s. əks olunur. Beləliklə, buradan açıq aydın görünür ki, xalq arasında hər hansı bir populyar insan haqqında məişət nəğmələri mövcud olmuşdur ki, onlar “koştasu”dan ibarətdir. Bu nəğmələr əsasən hər hansı yürüşdən, döyüşdən sonra yazılmışdır. “Joktau”isə məhv edilmiş batır haqqında ağı-nəğmədir. Bu nəğmə kimliyi məlum olmayan akınlar tərəfindən əsərin süjet xəttinə daxil edilərək, poemanın ilkin variantını təşkil etmişdir. Onlar da sonra öz növbəsində digər akınlar tərəfindən daha da genişləndirilmişdir. Epik poemanın yaranmasının elə versiyası vardır ki, burada ən mükəmməl halda əksər poemalarda məişət nəğmələrinin mövcudluğu özünü daha yaxşı nümayiş etdirir. “Koblandı-batır”da biz Koblandıının öz ailə üzvləri ilə vidalaşdığı səhnəsini görür, onun döyüşə getmə səhnəsi ilə tanış oluruq. Daha sonra “joktau” ilə rastlaşırıq ki, bu da onun ata və anasının vəziyyətini, Alşaqırın onların üzərinə hücumu keçdiyi anları göz önündə canlandırır.

Koblandının batırlığını əks etdirən qəhrəmanlıq poemasının çoxtərkibli süjeti digər Orta Asiya xalqları eposu üçün də xarakterikdir. Bu, şübhəsiz ki, o dövrdə jiraular tərəfindən qoşulan zəfər nəğmələrinin süjetlərindən yaranmışdır. Bu nəğmələr əsasən batırların, igidlərin bu və ya digər yürüşlərindəki mübarizələr, müharibələr, onların qalibiyyəti, yaxud məğlubiyyəti ilə bağlıdır. Bununla belə həmin bu əsərlərdə yer almış şəirlərdə hadisələr, qəhrəmanların adları, onların cəsurluğu – hər nə varsa – “Koblandı batır” haqqında epopeyanın əsasını təşkil etməsi ilə yanaşı, həm də onların bir hissəsinin nağıllar, lətifələr və əfsanələrdə əksini tapdığını da söyləmək lazımdır.

Məsələn, batırlığa həsr olunmuş “Aleukə batır” nağılında qəhrəman düşmən kalmıqlara qarşı vuruşur, eyni ilə eposda olduğu kimi o, kalmık xanı Kobikti-batır tərəfindən məğlub edilir (eposda Kobikti – kalmıqların xanı, Koblandının düşməni kimi özünü göstərir). Onun yerinə belə olduqda Aleukə batırın oğlu Oraq mübarizəyə qatılır, və o, Kobiktini məğlub edir. Oraq – batır eposda Koblandının öz tayfadaşı kimi təqdim olunur. Məsələn, “Talaspay-Mergen” nağılında Koblandı və Qaraman epik qəhrəmanlar kimi göstərilir. Nağılda Qaramanın nəslinin məhvindən danışılır. Onun köməkçisi kimi “Talaspay-Mergen” çıxış edir. O da öz növbəsində batır olur. Bununla belə o, özü qaraqıpçaqları nə məğlub edə, nə də onlardan qisas ala bilmir. Çünki son nəticədə məlum olur ki, Koblandı onun dayısıdır. Koblandı ilə İr Gökşenin oğlu İr Kosay vuruşur və onu öldürür. Talaspay qıpçaqların xanı olur. “Qazax eposu, onun poetikasının inkişaf xüsusiyyətləri”ndə ”N.S.Smironovanın qeyd etdiyi kimi bu nağıl XIV-XVI əsrlərdə Qızıl Ordanın tənəzzül dövrünü əks etdirir ki, həmin dövr də məhz çoxsaylı mübarizələrlə, müharibələrlə xarakterizə olunur. Beləliklə, bu xətt epik qəhrəmanların tarixini əks etdirməklə başa çatır. Digər bir nağılda İr Gökse və onun oğlu İr Kosay bəzən Qəmbərin nəvəsi İr Gökşenin oğlu İr Kosay Koblandıya qarşı mübarizə aparır. İr Kosay qalib gəlir.

Poemaya daha yaxın lətifə başqa bir əsərdə “Ural vilayəti Bukeyev səhrasının və üst Uralın qədimliyi” ilə bağlı lətifədə göstərilir. Bu lətifədə hətta V.V.Karlson tərəfindən Koblandının qəbri yeri də göstərilir. Bu, 1906-cı ildə “Orenburq arxiv komissiyasının elmi əsərləri” məcmuəsinin XVI buraxılışında da öz əksini tapmışdır. Burada göstərilir ki, Koblandı stansiya-sının yanında kiçik bir təpəcik vardır ki, o kərpic qırıqları ilə örtülmüşdür. Bu, əhali tərəfindən dağıdılmış Koblandının qədim qəbirinin qalıqlarıdır. Sonra lətifənin özü verilir. Lətifədə bu xarabalıqların nə ilə bağlı olduğu qeyd olunur. Orada göstərilir ki, “Akşa xan qırğız (qazax) düzənliyində hazırkı Ural vilayətində olduqca varlı Toktar bəy yaşayırmış. Onun özü noğaylı qəbiləsindən olmaqla, arvadının adı Analıq imiş. Uzun müddət evli olsalar da, onların övladları yox imiş. Ahıl yaşlarında Allah onlara bir oğul payı vermişdir ki, onun da adını “Koblandı” qoymuşdular. 13 yaşına çatanda Koblandı “Qurtqa” adlı bir qızla evlənir. Lap yeniyetməlikdən o, gəzib dolaşmağa, veyil həyat tərzini sürməyə istiqamətlənmiş bir gənc imiş. Koblandı dostları ilə Qazana gedir və Qazan xanı ilə vuruşur. O, vətəni tərk etdiyi vaxtda kalmıqlar fürsətdən istifadə edərək, bura hücum çəkib, Koblandının qohum-əqrabalarını, ona rəğbətli olanları darmadağın edib öldürür, ölkəsini viran qoyurlar. Qazandan gələndən sonra Koblandı müharibə elan edib kalmıqların üzərinə hücumla keçib qələbə çalır. Onların ən güclü batırı və başçıları olan Kobikti batırı öldürür” (4, 12).

“Koblandı” adı altında eyni ilə bu poemanın süjetinə paralel digər bir rəvayətdə göstərilir ki, Koblandının xələfi Cirengül dövründə qələbə qazandıqdan sonra Koblandının şərəfinə abidə qoyulmuşdur. Bu abidə Xobdin nahiyəsinin hüdudlarındakı düzənlikdə indi də qalmaqdadır.

Lakin bununla belə bu əfsanədə Koblandı adının çəkilməsi, onun konkret qəbri ilə bu faktın verilməsi heç də onun tarixi prototipinin mövcudluğu haqqında təsəvvür yaratmır. Bu, hər şeydən əvvəl, başqa bir məqamla bağlıdır ki, dastanın

əfsanəvi qəhrəmanlarının adına, yaxud lətifələrdə verilən müqəddəs məzarlara insanlar daim baş əysinlər.

Epik süjet, yaxud onun ayrı-ayrı elementləri müxtəlif kiçik janr formalarında “Koblandı-batır”ın xalq qəhrəmanlıq dastanı kimi şöhrət qazanması onun populyarlığını sübut edir.

Koblandı adı ən monumental, yenilməz batır kimi kiçik batırlar silsiləsindəki poemalarda da yaşamaqdadır. Məsələn, “Yer Sain” poemasında Sain kalmıqların üzərinə Koblandı ilə birlikdə hücumə keçən zaman Koblandının 60 yaşı olmuşdur. Sain təcrübəli hərbiçi olan Koblandıya qulaq asmır, onun sözlərini eşitmir, mübarizəyə öz 40 əsgəri ilə birlikdə atılır və elə oradaca məhv olur. Və yaxud “Bozmonay” poemasında (onu həm də “tarixi nəğmə” adlandırırlar – N.T.) əsasən Sain batırın baş qəhrəman kimi bioqrafiyası, Koblandının anadan olması, uşaqlığı, gənclik dövrünün təsviri ilə olduqca oxşar məqamlara malikdir. Hekayət olunur ki, burada Bozmonayın oğlu noğaylı Sain – batır qəbiləsindəndir, o, öz tayfasını düşmənlərdən qorumağa çalışır. Qocalıb əldən düşmüş Koblandı onun haqqında eşitdikdən sonra Bozmonayın gücünü, qəhrəmanlığını yoxlamaq məqsədi və 40 əsgər ilə ona qarşı hücum çəkir. Sain belə bir hücumu qəbul edir və mübarizəyə atılır. Batırlar çox vuruşurlar və nəhayət Sain Koblandını atdan vurub yerə salır. Koblandı Sainin qəhrəmanlığına inandıqdan sonra öz gəlişinin məqsədini açıqlayır. Bununla da Sain qoca batırdan xeyir-dua aldıqdan sonra Koblandının qəhrəmanlığını davam etdirərək, düşmənlərin üzərində qələbə qazana bilir.

“Koblandı-batır” poemasının məzmununda əsasən real tarixi hadisələr və şəxsiyyətlər öz əksini tapmışdır. Burada nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, epos həm də poetikləşmiş tarixdir. Onun bu və ya digər cəhətlərini tarixdə axtarmaq üçün ən mühümü odur ki, poema uzaq dövrlərdən üzü bəri süjet strukturunu saxlamış və dövrün daha taleyüklü ictimai əhəmiyyətli hadisələrini əks etdirmişdir. Təbii ki, bütün bunların hamısı xalq yaddaşında yaşamış və xalqın uzunmüddətli qəhrəmanlıq

tarixini və azadlıq uğrunda mübarizəsini əks etdirmişdir. Muxtəlif dövrlərdə olan bu tarixi hadisə və proseslər, sonralar batırın adı ilə möhkəmlənmiş və onlar öz hərbi qəhrəmanlıqlarına görə xalq arasında daha böyük nüfuz qazanmışlar.

Batırın və onun dostlarının, dəstəsinin başlıca düşməni qızılbaşların başçısı Qazan xandır. Qazan xanı bəzən hulakilər dövlətinin başçısı Qazan xan(1295-1304) ilə qarışdırırlar. O, Çingizilərdən birincisi olmaqla, islamı qəbul etmiş və öz torpaqlarında islam dinini rəsmi din elan etmişdir. Lakin Qazan və Kazan adlarını Qızılbaş sözünə aid etmək bu eposda Qazan xan dövrünə tətbiqən işlətmək də düzgün olmazdı. “Qızılbaş” termini yalnız XVI əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Bu isə, məlum olduğu kimi, Şah İsmayıl Xətai dövrünə aiddir. O, Azərbaycanda Səfəvilər sülaləsinin başçısı olmaqla, onun əsasını qoymuş ordusunda qırmızı papaq geymiş türklərin vuruşduğu da məlumdur. Onlara “Qızılbaş”lar deyirdilər. XVI-XVII əsrlərdə Səfəvilər dövləti Orta Asiyada özbək xanları ilə mübarizələr zamanı Xorasanda türk qarnizonları yerləşdirmişdilər ki, onların da əksəriyyəti qızılbaşlar qəbiləsindən qacarlardan ibarət idi. Şərqi fars və türk mənbələrində “qızılbaş” sözü yarandığı vaxtdan səfəvilər ordusunun adında əksini tapmışdır. Qazan xan, hər şeydən əvvəl, epik qəhrəman olmaqla oğuz eli qəbiləsinin “Kitabi Dədə-Qorqud”da göstərildiyi kimi epik qəhrəmanla birbaşa əlaqədə olduğuna işarə edir. Bununla bağlı xeyli məlumatları biz həm də Əbülqazi Bahadır xanın “Şəcərei-tərkimə (Türkmənlərin soy kitabı)” kitabında tapırıq. Burada Salur Qazanın həyatının nə qədər dəqiq göstərildiyini söyləyə bilməsək də, onunla bağlı bu məlumat müəyyən dərəcədə maraq doğurur və Qorqud ata Salur Qazanı alp kimi öyür (3, 97-98). Prof. Xaliq Koroğlu qeyd etdiyi kimi, bu obraz, demək olar ki, (V-VI dastandan başqa II, IV, XI, XII- əsrlərdə) baş personaj kimi çıxış etməklə, bütün qalan dastanlarda öz əksini tapmışdır.

“Qızılbaş” sözü (kalmık sözü kimi) qazax eposunda daim mənfi mənada işlənir və bu özgə yerli və yadelli düşmən anla-

mına uyğun gəlib, Orta Asiya və digər xalqlara məxsus olmaqla onlar tərəfindən işlədilir. Onu da qeyd edək ki, tarixi mənbələrdə qazax qəbilələrinin qızılbaşlarla qarşı-qarşıya gəlməsi faktı haqqında da heç bir söhbət yoxdur. Bununla belə biz burada yalnız Nadir şah ordusunu oradan istisna edə bilərik. Nadir şah (1736-1747) məhz bu dövrdə kiçik Cuz hökmdarı Əbül Xayr xanla Xarəzmdə üz-üzə gəlmiş və vuruşmuşdur. Eləcə də qazax epik poemalarında “qızılbaş”, “kalmık” sözü həm də düşmən adını, ayrı dindən olanların adını göstərməklə sinonim kimi işlədilmişdir.

Batırların yürüşlərini, döyüşlərini təsvir edən bu poema tarixi kolliziyalarla, kalmıkların İtil (Volqa) üzərinə XVII əsrdə yürüşləri ilə bağlı olmaqla, qazax qəbilələrinin batırlar tərəfindən müdafiə olunmasını göstərir. Qazax batırları köçəri mal-qara saxlayanlar sırasından seçilmiş könüllülər olmaqla, daim düşmənlərə qarşı vuruşmuşlar. Kalmıkların bir hissəsini torqoutlar təşkil edirdilər. Onlar Oyrat İttifaqındakı qəbilələrdən ibarət olub Qazaxıstan ərazilərində yeni otlaqlar ələ keçirmək uğrunda vuruşur və irəliləyirdilər.

Rus mənbələrində kalmık tayşa torqoutların başçısı Xo-Urlyuk 1604-cü ildə Oyrat İttifaqından çıxıb, İrtışın orta axınları ərazilərinə köçmüş, xeyli dərəcədə cənuba irəliləmiş və 1608-ci ildə Emba çayı üzərində möhkəmlənmişdir. Burada onlar Ural və Yaik çayları sahillərindən köçmüş noğaylarla görüşmüşlər. Biçurinə (İakinfə), görə 1616-1621-ci illərdə Xo-Urlyuk İşim çayının qolları Tobol və Emba çayının yuxarı hissələrində və Sibirdə yerləşmişdilər. 1619-cu ildə kalmıklar bir neçə Kiçik Cuzdan ibarət olan qazax qəbilələrinin üzərinə hücum keçmişlər ki, onlar rus salnamələrində noğaylı adı altında Noğay İttifaqında öz əksini tapmışlar.

Kalmık dəstələri Qazaxıstan ərazisində İrtış sahillərindən taki Şimal-Qərb istiqamətlərinə qədər getmişlər. Kalmıklar bu rayonlarda uzun-uzadı qərar tutmadan (hazırda bu ərazilər Semipalatinsk və Pavlodar ərazilərini əhatə edir) Turqay düz-

lərinə, Ural vilayətinə gedib çıxmışlar. 1628-ci ildə Xo-Urlyuk Yaik və Embada məskunlaşmışdı. Salnamələrdə belə məlumatlar da vardır ki, Qazax Ordasının şahı İşim kalmıqların üzərinə hücumla keçir və onları darmadağın edir. Eyni zamanda digər kalmıq dəstələri tayşa Kuyşinin (yaxud Quşi) başçılığı altında Yesildən, Obdan, İlekdən keçərək noğay torpaqlarında Ural və İtil üzərində qərar tutmuşlar. 1630-cu ildə kalmıqlar noğayların üzərinə yenidən hücum çəkməklə, onların 21 min atını ələ keçirmişlər: Astraxan atıcıları onları Astraxandan iki gün ərzində qovmuş, mal-qaralarını ələ keçirmiş, xeyli sayda əsgərlərini əsir götürmüşlər. 1633-cü ildə Xo-Urlyuk Turqay düzlərinə gedərkən İşim və Tobol arasında olmuş, onun oğlu Dayçin isə bu zaman Yaikin yuxarı hissələrinə köçmüşdür. 1633-cü ildə Xo-Urlyuk yenidən Yaik üzərində görünməyə başlamışdır.

Bütün bu yerdəyişmələr heç də qansız-qadasız ötürməmişdir. Bununla belə, kalmıqlar yerli əhalinin böyük təzyiqi ilə qarşılışmışlar. Nəticədə kalmıqlar qazaxları, türkmənləri, qaraqalpaqları köçəri yaşadıqları torpaqlardan vurub kənara atmağa müvəffəq olmuşlar. Qaraqalpaqlar bu dövrdə Emba rayonu ərazisində Uraldan qərb tərəfdə Tobolsk yaxınlığında olan ərazilərdə yaşayırdılar. XVII əsrin 20-ci illərində onlar oradan artıq cənub tərəfə vurulub atılmışlar. Onların yerini dəqiqləşdirmiş Əbülqazi qeyd edir ki, bu zaman qaraqalpaqlar Sırdərya çayı və Aral dənizinin ətrafında idilər. Türkmənlərin bir hissəsi kalmıqların təsirinə məruz qalıb, Manqışlaqdan daha cənub rayonlara tərəf hərəkəti zamanı onlar kalmıq tayfalarının qazax köçəriləri üzərinə hücumları ilə rastlaşırlar. Bu hücumlarda kalmıqlar çoxsaylı mal-qara ələ keçirir, insanları əsir götürürlər.

“Koblandı-batır” poemasında yada salınan döyüşlər bəzən real rayonların adı və coğrafi adlar ilə üst-üstə düşür ki, burada kalmıq torqoutların Qazaxıstan ərazilərinə hərəkəti də eyni dövrü əks etdirir.

Qazaxlar üçün ən çətin dövrlər “Böyük bədbəxtlik” illəridir ki, qazaxlar onu “Aqtaban şubırındı” (XVIII əsr) ad-

landırırlar. Həmin bu dövrdə cunqar hücumu nəticəsində məhz Alatau, Qaratau poemada Qarataunun köhnə adı Qaraspan adlanır (2, 456) və o ələ keçirilir. Bundan sonra qazax tayfaları Embaya, Yaikə, Uyu və Oru ərazilərinə köçməyə məcbur olurlar. Yadellilərə qarşı mübarizədə qazax dəstələri işğalçılara güclü zərbələr endirir, bəzi hallarda tutarlı qələbələr əldə edirlər. Bu döyüşlərə rəhbərlik edən batırların adları akın nəğmələrində daim yada salınır, oxunurdu. 1726-cı ildə Sarısu çayından qərbə tərəf qanjiqalı tayfasından olan Bokenbay batır kalmıqlar üzərində böyük qələbə qazanır. Görünür, bu o qədər böyük bir hadisə olmuşdur ki, xalq yaddaşında, qəhrəmanlıq nəğməsi kimi qalmış və “Koblandı-batır”ın süjetində öz əksini tapmışdır. Onun epizodlarından birində Bokenbayın döyüş səhnəsi son dərəcə böyük ekspressivliklə təsvir olunur. O, Koblandıının oğludur və məhz o, kalmıqlar üzərində qələbə qazanmışdır. Poemada döyüşlərin getdiyi epik yer, ərazilər bir neçə dəfə göstərilir ki, bu məhz Sarısu çayı ərazisidir. Bundan başqa epik mətnə həm də yadellilərlə mübarizə öz əksini tapmışdır ki, onlar, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, eposda qızılbaşlar və kalmıqlar kimi adlanırlar. Qıpçaqlar, kiyatlar və noğaylar da bir yerə toplaşaraq məhz onlara qarşı mübarizə aparmışlar. Məsələn, kiyat tayfasından olan batır Qaraman “Koblandı batır”a çatdırır ki, noğay tayfaları Qazan xan tərəfindən ələ keçirilmişdir. Koblandı onlarla birlikdə düşmən üzərinə hücumu keçir. Qeyd edək ki, eposda kalmık və qızılbaş eyni – yadelli düşmən mənasını verdiyindən mətnə tez-tez eyni düşmən adı kimi çəkilməklə, onlar gah qızılbaşlar, gah da kalmık adlandırılırlar.

Poemada nəinki hərbi qəhrəmanlıq, həm də asudə həyat mənzərələri, zəngin təbiət panoramı epik səciyyədə öz əksini tapmışdır. Geniş təsvirlərdə feodal-patriarxal cəmiyyətinin ukladı, yaşam tərz, köçəri maldarların həyat realiyaları olduqca relyefli təqdim olunmuşdur. Burada ailələrarası, tayfalararası münasibətlər, qəhrəmanın öz yaxınları və düşmənləri ilə münasibətləri, tayfaların köçü, qışda qışlaqlara, yayda yaylaqlara,

çayların, göllərin kənarlarında qərar tutmaları, qışda küləkdən qorunduqları yerlər (Çözdi gölünün ətrafı, Qaraspan dağı) və eyni zamanda bəylərin, ordaların, heyvanların saxlandığı yer, yurtalar, tayfa başçıları, onların ailə üzvləri (məsələn, Toktarbəy, arvadı Analıq, oğlu Koblandı və arvadı Qurtqa, qızı Qarlıqas) çoxsaylı tört-tülik – daha doğrusu, saysız-hesabsız ilxılar – dəvələri, atları, iri buynuzlu mal-qarası, qoyunu, keçisi və s., tayfa başçısının saysız-hesabsız var-dövləti, otlaqlar, xanların qorunan, müdafiə olunan, qala – şəhərləri və s. hamısı olduqca maraqlı şəkildə əksini tapmışdır. “Koblandı-batır” da batırların paltarları, onların atlarının rəngi, xəz paltarları, məxmər paltarları, qızılla, gümüşlə bəzədilmiş paltarlar, məişət əşyaları, hərbi arabalar, dörd təkərli at arabaları, yurtaların detalları, sicimləri, ipləri, madyanlar, onların qulunları, mehtərlərin və ilxıçıların paltarları müxtəlif yüklə doldurulmuş karvanlar, milli yemək, köçərilərin uzun müddət ərzində istifadə etdikləri bütün nə varsa hamısı – yerli xalq təbabəti, dərmanları, atların yemi və s. göstərilmişdir. Bütün bu detalların hamısı köçəri həyatının və zəngin qazax torpağının təbiəti, mal-qaranın rəngarəngliyi, bitki aləmi, xüsusən köç vaxtı qanadlı atlarda batırların yarış təşkil etdiyi anlar, susuz çöllər, dağ aşırımları, qamışlarla örtülmüş göllər, bol sulu çaylar, ətrafdakı möcüzəli batır qəhrəmanlığı və s. özünəməxsus şəkildə realılıqla fantastikanın sintezini ortaya qoyur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, poemada patriarxal tayfa qəbiləsinin mənəviyyəti, həyatı, adət-ənənəsi, mənəvi-əxlaqi dəyərləri və s. əksini tapmışdır. Bunlar ilk növbədə əsərdəki ayrı-ayrı qəhrəmanlıq eposunun müxtəlif epizodlarında, motivlərində, mövzularında özünü göstərir. Məsələn, Koblandı bu dəstənin başçısı kimi öz yaxınları, qohumları ilə sıx bağlıdır. İlk növbədə onun həmyaşıdı Qaramanla (o, dostluğa sadıq olmayıb qorxaqlıq göstərməsinə baxmayaraq) çox yaxşı münasibətlərdə olub qədim adətə görə qardaş (kürdas) kimi yaxınlığı göstərir, Koblandı onu bağışlayır. Doğma torpağa patriarxal sevgi,

valideynlərə, böyüklərə hörmət, tayfa başçısının nüfuzu, tayfalar arasındakı həmrəylik, ələ keçirilmiş qəniməti birgə bölmək, məsələn, Koblandı qıpçaqlarla öz böyük qələbəsidən ələ keçirdiyi bütün qiymətli şeyləri bölür. Qızılbaş Kobikti qızı Qarlıqanı Qaramana verir. İctimai tədbirlərin, xalq bayramlarının, toy-büsatların qurulması, hər hansı bir hadisə ilə bağlı bayramların keçirilməsi, məsələn, yürüşdən qayıtma, tayfanın gələcək başçısının adının qoyulması ilə bağlı keçirilən bayramlar və mərasimlər, ənənəvi zuriyyətsizlik motivi və xana zuriyyət arzulanması – bütün bunların hamısı batırın doğulma tarixi, onun öz hakimiyyətini əldə saxlama ilə bağlı qayğısı ictimai xarakterli olub, patriarchal əxlaq mədəniyyətinin səviyyəsini əks etdirməklə, poemanın məzmununa orqanik şəkildə daxil edilmişdir.

Xalq həyatının özünəməxsus ensiklopediyası olan bu dastan əsrlər ərzində yaranmaqla onu yaradanların ideologiyasını ortaya qoyur və onun məzmununda, xüsusən bədii, obrazlı sistemində qədim dövrün inancları – avamlıq, mərasimlər, rituallar (məsələn, heyvan kultu - qurban kəşmə, ölüləri anma və s.) və eləcə də islamın sonrakı dövrlərdə təfəkkürə təsiri, köçəri həyatında, mənəviyyatında özünə çətinliklə də olsa yer alması və s. göstərir. Qazaxlarda iki inancın yarımşamançı və yarımislamçılığın izləri qəhrəmanların poetik müraciətlərində Allaha yox, ruhların, heyvanların gücünə söykənməsi, onların köməyə çağırılması, gah da Allahı, müsəlman peyğəmbərlərini və müqəddəslərini səsləmə və s. maraqlıdır. Poemada həm də Orta Asiya xalqlarının digər epik nümunələri üçün xarakterik olan müsəlman düşüncə tərzini öz əksini tapmışdır. Bundan başqa poemada həm də islamdan əvvəlki köçəri tayfalarını əhatə edən fakt və hadisələr yer almışdır ki, onların da folklora müsəlman əfsanələrinin təsiri ilə əlaqədar daxil ola biləcəyi təxmin edilir. Əsərdə Bibliya peyğəmbərinin və İslam müqəddəslərinin, övliyalарının adları çəkilir. İslamın köçəri düzlərdə və səhralarda yayılması dövrü XIX əsrə təsadüf edir ki, burada Süleyman peyğəmbər haqqında əfsanələr, Xızır peyğəmbərə

olan müraciətlərdə bu müqəddəslərin hamısı, hifzedici, müalicəedici, qoruyucu və xilasedici kimi çıxış edir. Onların adı poemada digər müqəddəslərlə, peyğəmbərlərlə yanaşı dayanmışdır. Onlarla birlikdə qəhrəmanların monoloqlarında qədim epik ənənəyə əsasən mifik qəhrəmanların adları çəkilir ki, bunlar da müsəlmanlığa qədər çoxallahlılıqla bağlı olan düşüncələrin əksi kimi qiymətləndirilməlidir.

Digər çoxsaylı epik poemalarda olduğu kimi “Koblandı-batır”dakı hadisələrin magistral süjeti qəhrəmanın şəxsi maraqları ilə yox, onun ictimai borcu ilə bağlıdır (8, 32).

Epik qəhrəman obrazında qazaxların ictimai şüurunun uzun zaman kəsiyində formalaşmış etik, mənəvi-əxlaqi normaları ifadə olunmuşdur. Batır doğma Vətəndə yalnız xeyirxahlıqlar etmək üçün dünyaya gəlmişdir. Koblandı obrazının başlıca mahiyyəti də məhz bundan ibarətdir. Dastanın süjet xətti, orada yer almış hadisələr qazax torpağının yadellilərdən müdafiəsi kimi ümumi, aparıcı ideya ətrafında qruplaşmaqla, epik təhkiyənin vahidliyi üçün münbit zəmin yaradır.

Bir daha qeyd edək ki, əsərin başlıca ideya istiqaməti batırın öz qəbilələrini yadelli işğalçılardan qoruyub hifz etməklə bağlı hərbi qəhrəmanlıq və cəsurluğun əks olunmasıdır. Poemanın əsas ideyası öz əksini ənənəvi epik mövzularda tapır. Qəhrəmanların başlıca vəzifəsi öz tayfasını, qəbiləsini qorumaqdan ibarətdir. Bu mövzu kifayət qədər xəlqidir. Təsadüfi deyildir ki, etnik-milli əxlaqa uyğun olaraq poemanın bütün variantlarında yadellilərin bütün yürüşləri pislənir. Koblandı yalnız bircə dəfə məğlub olur. Onun tərəfdarlarını düşmən o, Qaramanla kalmık xanı Kobiktinin üzərinə hücumla keçən zaman yaxalayır. Poemanın başlıca ideyası epik qəhrəmanlığı ön plana çıxarmaqdan ibarətdir. Bu isə məhz əsərin başlıca pafosunu müəyyənləşdirir. Epik təhkiyənin mərkəzində qalib batır dayanır. O, bütün mümükünsüz çətinlikləri dəf edir və hətta ölüm təhlükəsinə də qalib gələ bilir. Batır öz doğmalarından kənarda olsa da, o, daim öz dostları, öz qıpçaqları ilə

birlikdədir. Hadisələr isə qəhrəman batırın ətrafında inkişaf etməklə, onun vətənpərvərliyini əks etdirir. Qəhrəmanlığın belə etalonu xalq epopeyasının ruhuna tamamilə uyğundur.

Məlum olduğu kimi, xalq epopeyasının başlıca əlaməti qəhrəmanlıqdır. Bu faktlar əsərin kompozisiyasına, obrazlarına, bədii təsvir vasitələrinə və s. yetərinə təsir edir. Bu, “Koblandı-batır” üçün də xarakterikdir. Bu da daha mükəmməl şəkildə əsərin nəşrində öz əksini tapır.

Poemanın məzmunu üçün əsasən mifoloji elementlərin yoxluğu xarakterikdir. Burada nağıl elementlərindən istifadə qəhrəmanların idealizasiyasını gücləndirməyə xidmət edir. Hərbi cəngavərliyin təsviri isə batır obrazının romantikləşdirilməsi məqsədini güdür. Qəhrəmanın geneologiyası, tayfası, batırın doğulması, onun tərbiyə alması, sevdiyi qız uğrunda mübarizəsi və s. iştirakı, baş qəhrəmanların taleyi haqqında söhbətlər və s. burada mühüm yer tutur.

Poemanın süjeti xətti, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ayrı-ayrı tamamlanmış epizodlardan ibarətdir. Bu isə onların təhkiyənin vahid həlqlər üzərində qurulmasını şərtləndirir.

Poema batırın doğulmasına qədərki tarixdən başlayır. Belə başlanğıc qəhrəmanlıq eposunun epik ənənələrində mövcuddur və eyni zamanda bu türk xalqlarının batırlıq nağılları üçün də xarakterikdir. Qaraqıpçaq tayfasından olan Toktarbəy artıq qocalıb, Allahdan, övliyalardan, pirlərdən özünə davamçı, müdafiəçi arzulayır. Bu məqsədlə o, müqəddəs yerləri ziyarət edir. Allahın, müqəddəslərin şəninə qurbanlar kəsir, nəhayət, onun arvadı bəybişə Analığın əkizi - oğlu Koblandı, qızı Qarlıqaş doğulur. Koblandıının uşaqlığı ənənəvi olaraq batırlıq ənənələri ilə bağlıdır. Oğlan çox tez böyüyür. Altı yaşında artıq o, atasının ilxısına gedir və orada baş ilxıçı Yestimisə hərbi, köçəri həyat ruhunda tərbiyə alır.

Qəhrəmanlıq eposu ənənələrində batırın uzaqda yaşayan gözəl qızla evlənməsi və eləcə də batır atlarının böyüdüüb saxlanması da öz əksini tapır.

Qız uğrunda mübarizədə iştirak batırın qəhrəmanlığının birinci mərhələsidir. Burada Koblandı gənc oğlanların sırasında ən cavanı kimi qızın atasının şərtlərini yerinə yetirməklə bir ox ilə qızıl sikkəni vurur. Yarışda qalib gəlməklə, o gözəl Qurtqanı öz doğma köçəri torpaqlarına aparır. Batırın evlənməsi onun qəhrəmanlıq bioqrafiyasının ən mühüm mərhələlərindən birini təşkil edir. Koblandı çox güclü və döyüşkən batır atı əldə edir. Burada, təbii ki, ən mühüm rolu müdrik Qurtqa oynayır. O, əvvəlcədən özü üçün ilxıdan seçdiyi madyandan doğulmuş qulunu qəbul edir, onu böyüdür, öyrədir, ərinə batır sursatı hazırlayır. Koblandı Yestimislə birlikdə öz atasının ilxısını otarmaqda davam edir, ov ovlamaqla məşğul olur, at çapmağı öyrənir və i. a. və s.

Batırın qəhrəmanlığı bir neçə seriyadan ibarət yürüşlərdə və döyüşlərdə yadellilərə, qızılbaşlara, kalmıqlara qarşı mübarizələrdə öz əksini tapır. Batırın ilk qalibiyyət yürüşü qızılbaşlar xanı Qazana qarşıdır. O, qıpçaqlardan çox-çox kənarda olan noğayların köçəri torpaqları üzərinə yürüş edir. Artıq Koblandı burada qəhrəmanlıq göstərməklə öz batır keyfiyyətlərini nümayiş etdirir. Öz yaşıdı Qaramanın xahişi ilə kiyat tayfasından olan Seili və daha beş kiyat batırını götürməklə, geyinib-kecinib, yaraqlanıb-yasaqlanıb yürüşə çıxır və Qazan xanı onun möhkəmləndiyi qala – şəhərdən, noğay şəhərləri Qırlıqala və Sirliqaladan kənara atır. Əgər Koblandı müdrik Qurtqanın qıpçaqların möhkəmləndiyi yerdən düşmənlərin üzərinə getmiş olsa uduza bilər. Yenə də Koblandı atası, anası, bacısı, arvadı və bütün yaxınları ilə vidalaşır. Qurtqanın böyüdüb yetişdirdiyi Tayburıl ata minib tezliklə kiyatlar ordusunun yanına çatır ki, elə bu anda onlar Qazan xana qarşı vuruşmağı planlaşdırır. Koblandı tək başına Qazan tərəfindən tutulmuş atları qovur, sonra isə öz atına minib Qarlıqayla qızılbaşların ordusunun başçısı Qazan xana qarşı birgə döyüşə girir. Koblandı uzun müddətli qanlı-qadalı təkbaşına döyüşdə Qazanı onun öz oxu

ilə vurub öldürür və atdan yerə sərir. Bundan sonra min süvari qızılbaş ordusunu yerlə-yeksan edir.

Koblandının ikinci yürüşü, onun artıq bir sıra hərbi bacarıq və vərdişlər əldə etməsinə baxmayaraq, müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnir. Batır və Qaraman birgə əsir düşürlər. Məğlubiyyətin əsas səbəbi Koblandının Qaramana qulaq asması ilə bağlıdır. Bu zaman Qaraman düşmənlərin tutduğu yeri azad etmək məqsədi ilə oraya yürüş edir. Məqsəd ilxını ordan kənarlaşdırmaq, Kobikti xanın şəhərini darmadığın etməkdən ibarət idi. Əsərdə dağıdıcılıq yürüşləri ifşa edilir. Bununla belə onlar yola tələsərkən daim möcüzəli köməkçilər olan pirlərə dua etməyi yaddan çıxarmışlar. Çünki qədim türklərin epik ənənələrinə uyğun olaraq pirlər və övliyələr belə vəziyyətdə batırlara kömək edirlər. Belə olduqda Qurtqanın əvvəlcədən dediyi öz yerini alır. Kobikti xanın kəhər atı ilxıdan kənarda qalsa da, öz sahibinin üstünə gəlir. Koblandı isə öz Tayburıl atında ona çata bilməyib geri dönür. Çünki, o, bundan sonra hələ qırx üç gün yetişdirildiyi yerdə qalmalı idi. Kobikti xan Tərılan atını çaparaq ilxıya çatır. Koblandı burada yatdığı zaman Kobikti əlindəki toru onun üzərinə atır və onu Qaramanla birlikdə öz ordusuna aparır.

Batırların əsir alındığı epizoddan sonra bu janr üçün zəruri hesab edilən sevgi epizodları gəlir. Burada sevgi intriqası Kobiktinin qızı Qarlıqanın əsir düşmüş batırla görüşüdür. İlk görüşdən o, Koblandıya vurulur. Kobiktinin lap uzaq yürüşlərindən biri zamanı qızılbaşlar tərəfindən tutulmuş müsəlman doğulmuş Qarlıqa rəhmətə getmiş anasının vəsiyyətini yerinə yetirmək məqsədi ilə özüne uyğun bir müsəlman qıpçağa ərə getməsi haqqında düşünür.

Təhkiyənin davamında Koblandı ilə onun Qarlıqa arasındakı qarşılıqlı münasibətləri aydınlaşır, bu da onun sevgisi uğrunda öz doğmalarına qarşı satqıncılıq etməsi ilə bağlıdır. Mahiyyət etibarilə batırın qəhrəmanlıq bioqrafiyasının ikinci hissəsi onun batırlığının ikinci evliliyi ilə başa çatmasıdır.

Kolliziyanın əsasında əksər xalqların batır nağılları və eposları üçün xarakterik olan qədim motiv dayanır. Burada batırın öz gələcək arvadı ilə təkbətək vuruşu baş verməlidir. Yalnız öz qüvvəsində olan qıza qalib gəldikdən sonra batır onunla evlənmək hüququna malik ola bilərdi. Poemada bu ənənəvi motiv özünəməxsus izahını sonrakı dövrlərdə qədim süjetin kontaminasiyasında tapır. Qarlıqa ilə döyüşdə qələbini batır yox, onun oğlu Bokenbay qazanır. O, da altı yaşında ikən batır adına layiq görülmüşdür. Yalnız bundan sonra Koblandı əvvəl Qarlıqadan kənarlaşmaq istədiyi halda, arzu-istəyinin əksinə gedərək, onunla evlənməyə razı olur. Üstəlik batırın evlənməsinə onun Qarlıqa üzərində mənəvi qələbəsi də kömək edir. Epizodlar bir-birinin ardınca Qarlıqanın öz sevgilisinə çatması uğrunda mübarizəsini də dərinlən açıır.

Qarlıqa Koblandı və Qaramanı əsirlikdən azad etməmişdən öncə onlara qaçmaqda kömək edir. Qızın əsir qəhrəmana köməyi qədim epik ənənə üçün xarakterikdir. Bu tipli və buna oxşar hallarla biz “Kitabi Dədə-Qorqud”da, “Alpamış”da, “Yusif və Əhməd”də, “Koroğlu”da da qarşılaşırıq. Belə epizodlar psixologizmlərlə səciyyəvidir. Qarlıqa nəyin bahasına olursa olsun sevdiyi batırı azad etmək istəyir. Koblandı Qaramanı da, Qarlıqanı da ona qaçmağa kömək etdiyinə görə pisləyir. Onda Qarlıqa bicliyə əl atır. Onun məsləhəti ilə Qaraman xəlvəti olaraq Kobikti xan tərəfindən ələ keçirilmiş Tayburıl batır atını ona yaxınlaşdırır. Onlar atın ayağını iplə bağlayırlar. Tayburıl kişnəməyə başlayır. Koblandı zindanı dağıdıb ordan çıxır və öz atının köməyinə tələsir. Belə olduğu halda Qarlıqa batırı öz silah-sursatı ilə yaraqalayır. O, Qaramanla birgə düzənliyə çapır. Kobiktinin ilxısını da öz ardınca aparır. Atasının diqqətini yayındıran Qarlıqa özünün Akmonşah atını minib ata evini birdəfəlik tərk edib, batırların ardınca çapır.

Qarlıqa ikinci dəfə öz sevgi hissinin yüksəkliyini və batıra bağlılığını doğma atasına xəyanət etməklə nümayiş etdirmişdir. O, atasının dəbilqəsində batıra zəif yeri bildir-

dikdən sonra Koblandı oxdan atəş açmaqla, Kobiktini vura bilmişdi.

Qarlıqa batıra onun qəhrəmanlığının digər bir məqamında da kömək edir. Bu, Alşaqır xan və digər düşmən batırlarla birlikdə gedən döyüşdən qalib çıxan zaman ona Qarlıqanın kömək etməsi ilə bağlıdır. Düzənlikdə geridə qalmış kiyat ordusunu axtarib tapan Koblandının atı birdən axsamağa başlayır. Qarlıqa ona kömək etməyə gəlməyi vəd edir. O, atını çapıb batırları Koblandıya köməyə çağırır. Düşmənlərlə döyüşə hazırlaşarkən Koblandı Qarlıqanı gözləyir. Öz vədinə əməl edən Qarlıqa lazımı vaxta və lazımı yerə Qaraman batır və Oraqla birgə gəlir. Döyüşdə Koblandı Alşaqırı öldürür. Bu arada qaladan çıxmış kalmık batırları Ağanas və Toğanas Koblandını mühasirəyə alırlar. Qarlıqa elə o andaca köməyə çatır və Ağanası mübarizədən o an kənarlaşdırır ki, Koblandı artıq bu zaman düşmən oxu ilə vurulmuş halda yerə sərilməkdə idi. Bundan sonra Qarlıqa və Koblandı təkbətək döyüşdə də qalib gəlirlər.

Lakin döyüşün əsas hissəsini yenə də elə Qarlıqa həll edir. Koblandı və digər qıpçaq batırları əldən düşmüş vəziyyətdə qızılbaşların Birşimbay kimi güclü batırları ilə döyüşdükdə (o, Qarlıqanın doğma qardaşı idi) öz sevgilisini xilas etmək naminə Qarlıqa yenidən xəyanətə əl atır. Bicliyə əl atmaqla, Qarlıqa öz oxu ilə qardaşına sarsıdıcı zərbə endirir. Burada da Koblandının salamat qalmasına görə onu sevən qıza minnətdar olması fikri ortaya gəlir.

Bütün bunlardan sonra Qarlıqa inanır ki, o, Koblandının məhəbbətini qazanmağa layiqdir. O, bütün fəaliyyəti ilə Koblandıya sadıqlığını nümayiş etdirdiyindən, nəhayət Koblandı onunla evlənir. Burada batırın evlənməsinə xeyli bir-biri ilə əlaqəli zəncirvari hadisələr də yardımçı olur. Beləliklə, əsərdəki ən müxtəlif psixoloji nüanslar qəhrəmanın hərəkət və davranışının motivirovkasını əks etdirir.

Koblandı Qarlıqanın arzusuna qarşı çıxmaq istəyir. Bu zaman qıpçaplar Alşaqırı darmadağın edib ələ doyunca qəni-

mət keçirdikdən sonra öz doğma torpaqlarına qayıdıb Qaraspan dağının ətəyində şad, xürrəm yaşayırlar. Hamı tərəfindən yaddan çıxarılmış Qarlıqa kədərə, qəmə-qüssəyə batıb, sevdiyi batır haqqında düşünür. Yalnız müdrik Qurtqanın Qarlıqaya yazdığı gəlir və o, ərindən təvəqqe edir ki, ona diqqət və sevgi göstərsin. O, bütün həyatı ilə Qarlıqaya borclu olduğunu dərk edir. Koblandısa Qarlıqaya əyilmir.

Əsərdə konflikt kulminasiya nöqtəsinə Koblandı ilə Şoşayın döyüşü epizodunda çatır. Qarlıqa sevgilisi tərəfindən doğru dərk edilmədiyindən üzüntülü hisslər keçirir və bunu Koblandıya bağışlamaq istəmir. Rəqibinin gözləri qarşısında ona oxla yandan, böyüründən bir zərbə endirir. Bu zərbədən sonra Qarlıqa Qaraspan dağının başındakı alaçığına çəkilir. Qıpçaq batırları, başda Koblandının oğlu olmaqla, qızılbaşları qovaraq, Koblandını öz alaçığına aparırlar. Qurtqa buraya onun yarasını müalicə etmək üçün gəlir. Bokenbay isə atasının xahişini yerinə yetirməklə Şoşayı addımbaaddım izləyərək onu öldürür.

Epizodun sonuncu hissələrində poemanın romantik xətti sona yetir. Batırın Qarlıqanı öz arvadı etməmək istəyi və eləcə də birdən birə onunla evlənməsinin səbəbi açıqlanır. Qurtqa öz ərinin yarasını müalicə edə-edə Qarlıqadan incik düşür. Koblandı qadın əli ilə yaralandığından barışıq batırın yalnız bu qız üzərində qələbə çala bilməsində görür. Qurtqa Bokenbaya Qarlıqanı atasının yanına gətirməyi tapşırır. O, öz Tayburıl atında hündür dağ zirvəsinə qalxır. Orada təkbətək döyüş başlayır və bu zaman Bokenbay öz oxu ilə Qarlıqanı atdan saldıqdan sonra, yanına gətirir. Məğlub olmuş Qarlıqanı görmüş batır onunla evlənməyə razı olduğunu bildirir. Lakin onların nikah bağlaması qarşılıqlı umu-küsülər aydınlaşmadan mümkün deyildir. Qarmanla arasında olan münasibətlərdəki mürəkkəblik müəyyənləşir. Qarlıqanın uzun müddətli tənhalığının səbəbi aydınlaşır.

Qarlıqa Koblandıya müraciət edərək nə əzablar çəkdiyini onun yadına salır və ona görə doğma torpağını, doğma vətənini

atdığını, atasına, qardaşına qarşı xəyanət etdiyini bildirir, bunların nəticəsində isə Koblandıdan müsbət münasibət və hisslər görmədiyini bildirir. Qız Koblandıdan onun qarşısında nəyə görə günahkar olduğunu soruşur. Qarlıqaya cavab verən Koblandı ona olan sadıq sevgisini bildirməklə, həm də, öz sevgisinə görə atasına və qardaşına xəyanət etdiyinə və qıpçaqların yanına gəldiyinə görə onu məzəmmət edir.

Beləliklə, burada biz batırın öz dilindən eyni bir tayfa, qəbilə ittifaqında öz doğma valideynlərinə qarşı xəyanət edənlərin əxlaqı ilə tanış oluruq. Fəciə burada onunla sona yetir ki, batır Qarlıqa ilə nikah bağlayıb onu öz Ordasına aparır. Beləliklə, Qurtqa Qarlıqa ilə bütün qıpçaqlara əsil dostluğun nə olduğunu nümayiş etdirir.

Əsərdə iki – qəhrəmanlıq və sevgi xətlərinin bir-birini tamamlaması bu poemanın süjet quruluşunun özünəməxsusluğunu sübut edir. Qəhrəman batır nəinki zahiri konfliktli vəziyyətləri dəf edir, həm də döyüşlərdə çoxsaylı düşmənlərinə qalib gəlir. Onun mənəvi gücü daxili konfliktə həll etməkdə, öz şəxsi taleyində, daha doğrusu, əsərdəki qəhrəmanların xarakterlərinin psixoloji xüsusiyyətlərinin dramatizmliyinin güclənməsində özünü göstərir.

Qəhrəmanların xarakteri əsərdə epik qaydalara uyğun olaraq açılır. Qəhrəmanlıq eposunun ənənələrinə görə obrazlar müsbətlərə (batır, onun öz ailəsinin dairəsi; onun yaxın silahdaşları) və mənfilərə (batırın düşmənləri) bölünür. Poemada bunların hamısı son dərəcə dərin psixologizmlərlə işlənmişdir. Tədqiqatçılar qeyd etdikləri kimi, poema qeyri-adi rəngarəng xarakterlər və obrazlıqla seçilir (1, 173). Burada daha bütöv şəkildə Koblandı obrazı, onun döyüş atı Tayburıl, batırın iki arvadı Qarlıqa və Qurtqa, Qaraman batır və onun tayfasından olan digər batırların surəti və eləcə də Qazan xan, Kobikti, Aışaqr, Bırşimbay, Şoşay xüsusi bədii boyalarla təsvir olunmuşlar.

Koblandı obrazının xarakteristikası epik qəhrəmanın əsas aparıcı funksiyasına tabe edilmişdir. Bəti buradı ümumxalq marağı uğrunda mübarizə aparır və özündə qəhrəman xalq idealını əsil cəsür, mənəviyyatlı, müsəbət, ədalətli, yenilməz azadlıq carçısı obrazını təcəssüm etdirir.

Obrazın xarakteristikasında bətin başqalarından üstünlüyü göstərilir. Digər qəhrəmanlıq abidələrində olduğı kimi Koblandı uşaq yaşında böyük qüvvəyə malik olmaqla hərə sirlərinə yiyələnəkdə daha üstün olub, bütün bətilərə qız uğrunda mübarizədə qalib gəlir. Poemada ənənəvi olaraq təkbəşinə vuruşan bəti əsgərin obrazı verilir. Bütün təhkiyə boyu bir neçə dəfə həm qəhrəman, həm personajlar onun atasının tək oğlu olduğunu qeyd etməklə uzaq səfərlərlərdə döyüşdüyünü qeyd edirlər. Koblandının nə böyük, nə də kiçik qardaşı yoxdur. Onun heç kimə bel bağlamağa ümidi də yoxdur, o heç kimdən kömək də gözləmir. Bəzən o, təkbəşinə çoxminli düşmən ordusuna bətilrlərlə birlikdə qalib gəlir.

Bətin üstünlüyü buradı metaforaların köməyi ilə yüksək şəkildə təqdim edilir. Bəti bir neçə dəfə onu əhatə edənlərin yanında deyir ki, onun atı ilxıda yeganə rəngə malik olub, hamının atından seçilməklə, yalı da, tükü də son dərəcə fərqlidir. Belə obrazlı paralel onu göstərir ki, bəti öz gücü, qüvvəsi, qəhrəmanlığı, cəsurluğı ilə digər insanlardan seçilir, onun özü digərlərindən seçildiyi kimi, atı da digər atlardan fərqlənməlidir.

Xalqın vətənpərvərlik ruhunu əks etdirən bəti doğma el-obası, torpağı, doğma ailəsi ilə daim sıx əlaqədədir. Düşmənlər üzərində qalibiyyətdən sonra o, öz tayfa, qəbiləsinə qayıdır, öz evində qərar tutur.

Bətin böyüklüyü hiperbolalarla qəhrəmanlıq eposunun ənənəvi priyomlarının köməyi ilə verilir. Döyüşə gedən Koblandı özü ilə dəmir silah-sursat götürür. Onun qaşları qarla, kiprikləri buzla örtülür, bu işə qəzəbin son dərəcə özünəməxsus formulasıdır. Bətin özü qızmış dəmirə bənzədilir, nəre çəkir

və bəzən qudurğan dalğalar kimi şahə qalxır. Batır üçün qırx minlik qızılbaş ordusu qırx döyüşçü kimi görünür. Onun tərəfindən atılmış güllələrsə elə qəzəbli olur ki, düşmən batırlarının gözündən dəyir. Onun səmindən torpağın, yerin özü də titrəyir. Batırın silahı, onun qəhrəmanlıq xüsusiyyətləri ona digər personajların müraciətində əks olunur. Belə ənənəvi xarakterik obrazlılıq, demək olar ki, əsərin bir neçə yerində özünü göstərir. Batırlığı təsdiq edən troplar digər türk xalqlarının qəhrəmanlıq eposu üçün də ənənəvidir. Onların sırasında qədim obrazlar, batırı vəhşi heyvanlar və quşlara bənzədən qədim obrazlar qrupu vardır. Koblandı şirə bənzədilir. O, sanki şir, pələng, canavar kimi doğulmuşdur, yaxud da ki, “şahindir”. Burada digərlərindən batırın fərqliliyini ifadə edən antitezalar – sən – şahinsən, biz qarğalar – şəkliyə verilir. Bu sırada heyvandar köçərilərin dünya haqqında təsəvvürləri öz əksini tapmışdır. Batır dözümlü və cəsur nə, erkək dəvəylə müqayisə olunur. Belə obrazlılıq gənc batırda həm də onun ənənəvi müraciətlərində özünü göstərir. Bir sıra troplar ətraf aləmin batırın üzərinə keçirildiyini əks etdirir: - o quşdur, yüksəkdə uçan quşdur; o – göldən uçan qazdır, suda qamışın köküdür.

Poemada xalq dini təsəvvürləri olan obrazları xüsusilə fərqləndirmək olar: ata-ana üçün onlar yeganə və ən əziz oğludurlar, onlar övlətlərinin məzarı üzərində yandırılan çırağa bənzədilir, onlar möcüzəli dualarla yenidən doğmuş ulduzlardır.

Əsərdə batırın mahiyyətini təşkil edən çoxsaylı epitetlərdən də geniş istifadə edilir. Koblandı dünyada xeyirxah doğulmuşlardan ən yaxşı insandır. O, xalq hökmdarıdır. Beləliklə, batırın xarakteristikasında müqayisələrdən, troplardan geniş istifadə edilir ki, bu da ənənəvi türk eposunun çərçivələrindən kənara çıxmır. Məsələn, batır güclü bir nəhəng kimi göstərilir. O, sanki canavar qoyunu məhv edən kimi at çapıb düşmənləri tikə-tikə edir. Döyüşdən qabaq o, nə dəvə kimi nərildəyir. Onu belə görə düşmənlərdən hər biri pələng qulanların üstünə düşən kimi ondan qaçırırlar.

Poemada batırın qəsbkarlarla mübarizə və döyüşləri kifa-yət qədər poetikləşdirilmiş və romantikləşdirilmişdir. İlk baxış-da zahiri görünüşünə, fəaliyyət və gücünə görə Koblandı və onun dəstəsinə uduzmayan qızılbaşların qırxminlik süvarisi bu qıpçaq oğlunun gücü qarşısında aciz görünür. Düşmənlər qə-zəbli, qəddar, alçaq hissləri və mənfur niyyətləri ilə seçilsə də, xaqı gücünü, qüvvəsini, düşüncəsini və müstəqillik ideallarını özündə təcəssüm etdirənlər qarşısında tablaya bilmirlər. Buna görə də qızılbaş batırları ilə üz-üzə dayanıb söz atışmaları və hərbi-zorba səhnələrində Koblandının baş qəhrəman kimi hadisələrin dramatikləşməsinə təsiri nəzərəcarpacaq dərəcədə hiss olunur.

“Koblandı-batır”da batırın şərti, eyni zamanda ümumiləş-dirilmiş obrazı təqdim olunmuşdur. Onun ənənəvi silahı sıra-sında batırın bulqar oxu, almaz kimi iti bulat oxu, qızılla bəzədilmiş silahı, qırx arşınlıq kamanı və s. vardır ki, bunları da guya Davudun özü döyüb hazırlamışdır.

Koblandının döyüş görkəmi digər türk xalqlarının batır epik dastanlarındakı portretinə uyğun şəkildə göstərilir ki, o da yürüşdən qabaq müxtəlif təsvirlərdə öz əksini tapır. O, ağ dəbilqəni geyib, öz noğay şaşqasını belinə taxır, atını yəhərləyib, oxunu götürüb gedir.

“Epik qaydaya”uyğun olaraq batır heç də öz döyüş atın-dan kənarda təsvir olunmur. O, bütün döyüşlərdə və yürüşlərdə məhz onun inanılmış dostu və dostun köməkçisi kimi çıxış edir. Məsələn, Tayburıl batırın arvadı tərəfindən böyüdülmə, yedizdirilib, saxlanılmışdır. Onun əsərdə digər mühüm xüsusiyyətləri də əks olunur. Bu xüsusiyyətlər batır tulparına – döyüş atına xasdır. O digər mühüm, üstün, əfsanəvi keyfiyyətlərlə fərqlənir. O qanadlıdır, cəld ayaqlıdır, gözəldir, dözümlü-dür, yorulmazdır, çapanda quş kimi uçuş, ən çətin məqamlarda öz sahibi ilə danışa bilir, onun bütün tapşırıqlarını yerinə yetirir. Atın belə xarakteristikası mənəvi xüsusiyyətlərdən irəli gəlir, onun böyüdülməsi, həm də öyrədilməsinin təsviri ilə

olduqca sıx əlaqədədir. Yalnız uzun müddətdən sonra xüsusi yemlə yedizdirilir, ondan sonra o qeyri-adi şəraitdə yaşayır. O qızıl alaıqda günəş şüasından, gün işığından və küləkdən qorunur. Burada “Koroğlu”nun Qıratı yada düşür. Atın öyrədilməsi, əhliləşdirilməsi prosesi gedir və Tayburıl burada bütün digər fərqli keyfiyyətlərinə görə əsil batır atı kimi göstərilir.

At öz sahibinə yaxındır, ona bağlıdır və onu böyüdən Qurtqanı öz anası hesab edir. Onun bütün harayına, səsinə həy verir, ona yaxınlaşır, hətta onun səsi lap uzaqlardan gəlmiş olsa belə, onu axtarıb tapır və ondan ayrılan məqamda dizini yerə atıb ana kimi dodaqlarını uzadaraq onun sinəsinə sıxılır.

Atın təsvirində xüsusən batırın at çapdığı səhnələrdə hiperbolizasiya daha yaxşı görünür. Tayburıl hara ayaq basırsa, orada az qala yer titrəyir, daşlar ayağı altından göylərə sıçrayır. Ən güclü at çapan batır Koblandı isə bütün silahlarla yaraqlanıb-yasaqlananda adi fəsdən də yüngül görünür və atın belində sanki quş kimi səkir. Belə xarakterik hiperbolizə edilmiş təsvirlər əsərin bir neçə yerində dəfələrlə təkrar olunur.

Ənənəvi müqayisələr və epitetlər, həm də qəhrəmanın atının yüksək keyfiyyətlərini və gözəlliyini əks etdirir. Məsələn, atın alnı ay kimi yanır, qulaqları qamış kimi uzanır, özü ceyran kimi bərk qaçır; o sanki bal kimi şirindir; qaçarkən sanki məftil tək əyilir, irəliyə qayıq kimi dartılır; düşmənin üzərinə canavar kimi şığıyır və s. Batırın atı müxtəlif tipli müqayisələr kontekstində daha güclü görünür. Məsələn, o yazda göydən tökülən yağış damcılarına bənzədilir.

Əsərdə batır atının adı ilə bağlı epitet və metaforalar olduqca səciyyəvidir. At burada sadıq dost olmaqla, gözəl səsi, kişnərtisi ilə seçilir. O, çox gözəl heyvandır. Poemadakı yığcam metaforalarda Orta Asiya xalqlarının qəhrəmanlıq eposu üçün xarakterik xüsusiyyətlər öz əksini tapır:

*Burıl – xeyirxah heyvan,
O – qanadlı bir şahin.*

Atın belə möcüzəli görünüşü sanki onun aşağıdakı detallarının sadalanması ilə qeyd olunur (onun qızıldan yəhər-yüyəni, qızıldan nalları var), eyni zamanda dastanda biz onun ənənəvi olaraq batır atı üçün xarakterik olan müraciətlərini də görürük.

Burada qəhrəmanın taleyində başlıca rolu onun sevgilisi və silahdaşları, batır dostları oynayırlar:

*Quyruğu sıx, yumşaq yal,
Sözümə mənim qulaq sal,
Altın, gümüş sıx yalın,
Sanki altındur sənin.*

Tədqiqatçılar “Koblandı batır” dastanında aşağıdakıların mövcudluğunu qeyd edirlər. “Qazax poeması çoxsaylı kişi obrazlarıyla olduğu kimi, həm də qadın obrazları ilə zəngindir. Bundan başqa burada bir sıra digər maraqlı personajlar Koblandının bacısı, onun anası Analıq, Alşaqır xanın anası və başqaları vardır ki, onlar da məhz qəhrəmanı sevən qadınların obrazının bədii cəhətdən mükəmməl işlənildiyini göstərir. Əgər Qurtqa – Koblandının arvadı – öz dostuna sevgi və sədaqətdə müdriklilik simvoludursa, o, daim öz ərinin müxtəlif çətinliklər və bədbəxtliklər zamanı qoruyursa, Qarlıqasa batıra sonsuz sevgisini əks etdirir” (1, 173). Burada onun qarşısında heç bir sədd çəkilə bilməz. Bu sevgiyə görə də o, öz atası, doğmaları və vətəni ilə vidalaşır və nəhayət özünü də qurban verir. Qarlıqanı Koblandıya yaxın edən onun digər keyfiyyətləri də vardır. O, doğrudan da döyüşkən dostdur, güclü batırın inanılmış sırdaşıdır. İki qadın xarakterinin belə mahiyyəti öz əksini burada istifadə edilən obrazlı vasitələrdə tapır. Üstəlik burada obrazların fərdiləşdirilməsinə canatma da özünü aydın göstərir. Qurtqa obrazının mükəmməliyini qeyd etmək üçün poemada xeyli kompleks, ənənəvi epitet və müqayisələrdən də istifadə olunur. Onun xeyirxahlığı, gözəlliyi, müdrikliyi, bütün

qadınlardan yüksəkdə durması, öz həyat yoldaşı üçün əvəzsiz bir qadın olmasını biz bu müdrik qadın obrazının mahiyyətində necə əks olunduğunu görürük.

Heyvanlar aləmi və təbiətlə əldə edilmiş ənənəvi müqayisələr qəhrəmanın gözəlliyini olduqca yüksək şəkildə əks etdirir və onlardan bu qadının ümumiləşdirilmiş portretinin verilməsində uğurla istifadə olunmuşdur. Üstəlik biz burada batır simasının təsvirində verilmiş portretin milli geyimlərdə real detallarının necə təzahür etməsini də yaxşı görürük.

Digər bir qadın obrazı Qarlıqa da batıra heç də qəhrəmanlıq və sücaətdə uduzmur. Belə özünəməxsus və koloritli obraz poemada onun xarakteristikasının ikitərəfliliyi ilə müəyyənləşir və bu, məhz obrazın ziddiyyətliliyindən irəli gəlir. Buna bariz nümunə qəhrəman qadının təsvirinə cəlb edilmiş obrazlı vasitələrdir.

Batırın sevgilisinə xas olan adi xüsusiyyətlərlə zənginləşən epik gözəllik və onun şərti portreti epik standartlar hədlərində yazıya alınmışdır. Qurtqa kimi o da tam mükəmməl gözəlliyə malikdir. Qarlıqaya xas olan qadınlıq mahiyyəti, eləcə də digər onun mühüm daimi epitetləri ilə, məsələn, gözəlliyi, xeyirxahlığı və digər dəyərli cəhətləri ilə qeyd olunur.

Qadın obrazının sima və xarakterlərinin yapılmasında istifadə edilən müqayisələr Qarlıqanın obrazından fərqli olaraq incə Qurtqa obrazında xüsusi şəkildə təqdim olunmuşdur. Məsələn, onun məğrurluğu, müstəqilliyi, gücü heç kəs qarşısında əyilməzliyi də müqayisələrlə verilmişdir. Dastanda biz bu müqayisələrlə güclü heyvanların və quşların timsalında rastlaşırıq. Məsələn, o, sanki bir yaşına çatmış şahin idi. Maraqlıdır ki, başqa bir müqayisə kontekstində biz Qarlıqanın müstəqil olaraq həddindən artıq çevik qərar qəbul edib döyüşə atılması və batırın oğlu Bokenbay qarşısında sücaət nümayiş etdirdiyi məqamlarla da rastlaşırıq.

Burada gözəlin portretinin yapılmasında istifadə və tətbiq olunan ənənəvi müqayisələr kompleksində batırın arvadı Qurt-

qanın onun əri batıra, batır simasına xas olan detallarla zənginləşdirildiyinin də şahidi oluruq.

Koblandı ilə birlikdə döyüşə gedən Qarlıqanın simasının təsviri şərti olaraq batırın özünün portretini ilk iki sətrində təkrarlayır:

*Düz burun, qonur gözlü,
Xoş sözlü, bəyaz üzlü,
Qarlıqa adlı qızı,
Qarlıqanı çağırıdı.*

Bir neçə hallarda Qarlıqanın məxsusi keyfiyyətləri onun döyüş silah-sursatının detallarının sadalanması ilə qeyd olunur. Bu da Koblandı batırın özünün portretinin yaradılması üçün də səciyyəvidir:

*Akmonşah ata mindi,
Belinə nizə aldı,
Dəbilqəni geyindi
Saçların küt bağladı,
Noğay börkünü geyindi.*

Əsərdə döyüşə gedərkən altı yaşlı Bokenbayın xəz bөрkünü başına qoyub getməsi dəfələrlə yada salınır.

Qəhrəman qadınların obrazları bir sıra hallarda həm də əsərin özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirir. Burada qədim türk eposunun əksəriyyətində olduğu kimi onlar qadınların ideal xüsusiyyətlərini müxtəlif yönərdən təcəssüm etdirirlər. Məhz belə qadınların simasında batır arvadlarının isməti, sədaqəti, onların batırların köməkçisi, məsləhətçisi olduğu göstərilir.

Batırın silahdaşlarının xüsusiyyətləri epik ənənə ruhunda açılır, onlar ümumiləşdirilmiş və batırın özünə xas olan qəhrəmanlığı təcəssüm etdirirlər. Onların içərisində daha geniş

şəkildə iki obrazın – Batırın oğlu Bokenbayın və Koblandının həmyaşıdı Qaramanın xarakteristikası verilir.

Bokenbay obrazı mahiyyət etibarilə böyük batır və onun atasının obrazını təkrar edir. Belə ki, artıq altı yaşlı Bokenbay batırla bağlı metaforalardan istifadə olunur; o güclü, cavan şirdir. Onun batır xarakteristikasının mahiyyəti ənənəvi sətir-lərdə özünəməxsus epik klişelərdə öz əksini tapır ki, əsərdə onlardan Koblandı obrazına tətbiq olunan məqamlarda da geniş istifadə olunmuşdur:

*Özü altı yaşında,
Dəri börkü başında,
Altında səmənd atı,
Yanında yox yoldaşı.*

Atası kimi Bokenbay da artıq gənc yaşında ilxılara gedir və Yestemis tərəfindən hərbi-köçəri həyatı ruhunda tərbiyə olunur. Uşaq ikən o, düşmən batırlar üzərinə yürüşlər etmiş, onların ən güclülərinə qalib gəlmiş, təkbaşına çoxsaylı düşmən ordusunu məğlubiyyətə uğratmışdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, ona daim atasının Tayburıl adlı döyüş atı xidmət edir, o da onunla birlikdə Şoşay xanı izləyərək atasını yaraladığına görə ondan qisas alır. Bu döyüşdə Bokenbay məğlubedilməz batır kimi təsvir olunur. Onun siması mənəvi epitetlərin batıra tətbiq olunan müqayisələrin köməyindən istifadə edilməklə formalaşır. Batırın at çapdığı məqamların təsvirində poemada hiperbolalardan daha geniş istifadə olunmuşdur.

Bokenbayın simasının yaradılmasında müqayisə və epitetlərdən Koblandının özünə nisbətən daha xəsisliklə istifadə olunur. Onun batır obrazı hiperbolalardan istifadənin köməyi ilə mükəmməl görünür. Bu isə türk qəhrəmanlıq eposu üçün səciyyəvi xüsusiyyətdir. Yenicə doğulmuş Bokenbayı qırx qadın bə-ləyə bilmir. Bokenbayın cəmi bir yaşı olanda o, dağlara, daşlara ox tuşlayır, üç yaşında isə olduqca böyük daşları sındıra bilir:

*Altı yaşlı Bokenbay,
Oxşardı atasına.
Dağlar, daşlar yanırdı,
Bokenbayın zəhmindən,
Gücündən, qəzəbindən.*

Əgər Bokenbay obrazı böyük batır Koblandının obrazını zənginləşdirirsə, yaşadı Qaraman onunla ziddiyyət təşkil etməklə, həm də qəhrəmanın kişiliyini, cəsurluğunu, xeyirxahlığını sübut edir. Qaraman adi insanlardandır. Bununla belə onun adi insanlara xas olan cəhətləri ilə yanaşı, xoşagəlməz xüsusiyyəti ondadır ki, onun obrazı həm də baş qəhrəman obrazının əksidir. Qəhrəmanın davranış və hərəkətləri digər batırların davranış və hərəkətlərinə ziddir. O, cəsurluğu əsasən sözdə ortaya qoyur və nümayiş etdirir. Digər batırların qarşısında öz şöhrətindən danışır, özünü öyür, lovğalanır. Koblandını qərar qəbul edə bilməməkdə qınayır, onun növbəti yürüşlərdə ehtiyatlı olmasını söyləyir. Bəzən onu qadın da adlandırır. Birbaşa döyüşə gəldikdə isə, Qaraman daha güclü rəqiblə döyüşdən kənarlaşır. Çətinliyə düşdükdə Koblandıdan kömək istəyir. Köməyə gəlib, düşmən Qazan xanın qalasını ələ keçirmə ilə bağlı ona müraciət edir. Batır da bundan incimədən onun köməyinə çatır. Koblandıdan fərqli olaraq Qaramana məğrurluq, öz şəxsiyyətini qorumaq yaddır. O, əsirlikdə olanda qəhrəmanın qarşısında özünü alçaldır, ondan onu azad etməyə, ona kömək etməyə çağırır. Belə olduqda Koblandı ona açıqlanır və onu qovur. Koblandı təkbətək döyüşdə Kobikti xanla döyüşdüyü zaman Qaraman öz dostunu səhrada atıb, axsaq atla aradan çıxır və Koblandının əldə etdiyi qəniməti özü ələ keçirərək özünü qalib hesab edib, digərlərindən ona qalib kimi müraciət etməyi tələb edir. Qaramanın alçaqlığı eposda son dərəcə geniş şəkildə təsvir olunur. O, hətta tayfanın adi qanunlarından belə sui-istifadə edir. Tayfada belə bir qayda hökm sürürdü ki, əgər batır hər hansı bir düşməndən qənimət ələ

keçirmiş olsaydı, onu birgə bölməli idi. O, Qarlıqanı sevən batırdan onu azad etməyi xahiş edir, pul aldıqdan sonra qızı buraxmağa razılıq verir, əvəzində isə Alşaqır xanın iki bacılarını ələ keçirir. Qarlıqa əvəzində pul verdiyinə görə Qaramanı ifşa edir və hamıya söyləyir ki, o, yığdığı bütün var-dövləti, mal-qaranı əsil ər döyüşçü, batır kimi yox, özgələrdən qənimət kimi ələ keçirmişdir.

Qaraman bir sıra qalibiyyətli görüşlərdə iştirak etməsinə baxmayaraq, o, xüsusi qəhrəmanlıq nümayiş etdirmir. Ona yalnız birçə dəfə batır döyüşü zamanı əsil batırlığını sübut etmək üçün ənənəvi epik formula tətbiq edilir. Məsələn, döyüşdən qabaq o, Koblandıya Alşaqırla köməyə gedəndə Qaramanın qaşlarında qar donur, kiprikləri buzla örtülmüş kimi təsvir olunur. Buradaca onun portretini xarakterizə edən qonur göz, çil sifət yeganə detal kimi verilir.

Batır Koblandı ilə bağlı təhkiyədə Qaramana qarşı ənənəvi epitetdə müqayisələr tətbiq edilməsi təsadüfi deyildir. Onun obrazının mahiyyəti mənfi paralelizmin köməyi ilə açılır və bu, məhz Qarlıqaya müraciətdə özünü daha aydın göstərir. Batırın köməkçilərinin obrazlarının fərdi xarakteristikası ümumiləşdirilmiş şəkildə verilir. Məsələn, Koblandının kürəkəni Oraq, ilxının başçısı Yestemis məhz belələrindəndir.

Yestemis obrazı qəhrəmanın xalq arasından çıxması, xanın nökrü və kiçik yaşlı batırın tərbiyələnməsi, bir müddət atasını əvəz etməsi kimi türk dastanları üçün ənənəvi xarakterik xüsusiyyətə malikdir. Yestemis uzun müddət Koblandını öyrədir. Ona məsləhətlər verir və ona qızın ələ keçirilməsində yarışlarda necə qalib gəlməyi öyrədir, sonra isə onun oğlunu batır ruhunda tərbiyə edir. O, yaralanmış batırı tapır, onun xilasında və müalicə olunmasında böyük rol oynayır.

Yestemisın zahiri simasının təsviri batıra bərabər şəkildə tutulmaqla, ənənəvi obrazlı vasitələr çərçivəsindən kənara çıxmır. Yestemis döyüşə gedir.

Döyüşə girərkən o, düşmənləri sağdan-soldan qırıb tökür, əsil batırlıq göstərir. Batırın çoxsaylı rəqibləri – düşmən batırları epik qaydaya uyğun olaraq böyük qüvvəyə malik olmaları ilə fərqlənilir. Guya onların dəbilqəsini güllə deşmir, özlərini isə oxlar, nizələr dəlib keçmir. Məsələn, onlardan bəziləri – Alşaqırın yaxınları 45 arşınlıq nəhəng Qızılərin – Ağanas və Toğanas adlı oğulların xarakterləri qroteksklə verilir. Onlar nəhəngdirlər, az qala Qaraspan dağı boydadırlar. Koblandı Qazan xana döyüşdən qabaq müraciət edərkən onu yüksək dağ aşırımı adlandırır və onun nəhəng cüssəsini xan əsilli-nəsilli olması ilə bağlayır. Koblandının düşmənlərinin xarakteristikasında oxşarlıq və ümumilik olmasına baxmayaraq, onun düşmənləri Qazan, Alşaqır, Kobikti və başqalarından hər birinin fərdi simaları vardır. Burada onların fərdi xarakteristikası nəinki silahlarının bir-bir sadalanması ilə müəyyənləşir, həm də obrazlı paralellərin, türk xalqlarının qəhrəmanlıq eposunda ənənəvi obrazlı paralellərdən istifadəsi ilə göstərilir və onlar batırın öz simasının təsvirində tətbiq olunur. Bununla belə əsərdə batıra qarşı dayanan xarakterlərin, fiqurların mühümlüyü qeyd olunur. Onlar nə qüvvəsinə, nə əsgəri bacarığına görə batıra uduzmurlar. Lakin bununla belə onun tərəfindən məğlub edirlər.

Batırın başlıca düşməni Qazan xan isə cəsur batır epiteti ilə fərqləndirilir. Onun siması akın dili ilə daha relyefli verilir. Qazan obrazını onun digər çoxsaylı dostları zənginləşdirirlər. Qazanla birlikdə döyüşə yasavullar silah, qoltuqlarında qara şahin, döşlərində medallarla gedən bacarıqlı gənclərdir.

Batırın digər rəqibi Kobikti də adlı-sanlı batırdır, dəbilqəsi doqquz qatdan ibarət olduğundan onu güllə dələ bilmir. Kobikti batırın digər bir rəqibi Alşaqır xanı yadımıza salaq. Alşaqır eposda nəhəng fil kimi təsvir olunur. Onun simasının təsviri sabit epik formulaya uyğundur ki, bundan batır Kobiktinin də obrazında istifadə olunmuşdur

Kobiktinin oğlu Birşimbay obrazı da koloritlidir. O, Qarlıqanın doğma qardaşı, Alşaqırın kürəkəni olmuşdur. O, batır kimi anadan güclü doğulduğundan onu, demək olar, heç bir düşmən batırı məğlub edə bilməmişdir.

Batır düşmənlərinin xarakteri Qızılbaş xanı Şoşay tərəfindən sona çatdırılır, ümumiləşdirilir. Burada da özünəməxsus batır obrazından, realist cığılərdən istifadə olunmuşdur. Məsələn, o, boz paltar geyinmiş qızılbaş idi.

Beləliklə, biz baş qəhrəman obrazlarının xarakteristikasında nəinki ardıcıl olaraq, həm də onların son dərəcə fərqli cəhətlərini görürük. Burada həm də öz əksini tapan digər hadisələr, aparıcı personajların siması, obrazların poetizasiyası və s. mövcuddur.

Dastanın məzmunu xalq qəhrəmanlıq poemaları üçün xarakterik olan ənənəvi mövzulara söykənmişdir.

Dastanda arxaik mövzular qorunub saxlanılır, görünür, elə bu da epik nəğmənin əsasını təşkil edir. Bu, batırın Qızılər adlı nəhənglə mübarizədə onu məğlub etməsi, qadının kişisinə və öz valideynlərinə qarşı zidiyyətlərində, məsələn, Qarlıqanın atasını atıb Koblandı ilə getməsində, ona kömək etməsində və atasını öldürməsində yaxşı görünür. Qarlıqa nəhəng Ağanasın zərbələrini dəf edib, Koblandını xilas edir, düşmən qızının qəhrəman batıra kömək etməsi kimi baxışlar epik şəkildə IX-X əsrlərdə oğuz qəbilələrində formalaşmış ilkin feodal dövlətlərinin düşüncəsi üçün xarakterikdir. Noğaylı-qıpçaq silsiləsində VIII-IX əsrlər qədim epik motivlərinə gedib çıxan tədqiqatçılar həm də arvad əldə olunmasını, tayfanı sonra idarə edəcək uşağın doğulması və s. aid edirlər (9, 242). Burada həm də Koblandının doğuluşundan əvvəlki şamançılıq və sonrakı müsəlman təsəvvürləri öz əksini tapır. Batır müsəlman müqəddəslərinin təsiri ilə atasının Allaha etdiyi dualarından sonra doğulur. Əsərdəki arxaik mövzu və motivlər çoxtərkibli süjeti və çoxmövzulu epik nəğməsi olan süjetə daxil edilmişdir.

Dastanın kompozisiyası, təsvir vasitələri sistemi və şeirin təşkili qəhrəmanlıq poemaları üçün müəyyənlanmış ənənə çərçivəsində gedir. Dastanın kompozisiyasının başlıca xüsusiyyəti bir neçə bitmiş epizodlardan ibarətdir. Belə xronoloji ardıcılığa əsasən epizodlar sanki ayrı-ayrı həlqələr, vahid zəncirə bağlı təhkiyə əmələ gətirir. Kompozisiyanın belə xüsusiyyəti əsərin bütün məlum variantlarında özünü əks etdirir. Bu, dastanı ifa edən akına imkan verir ki, ya təhkiyəni uzatsın, ya da onu müxtəsləşdirdsin. Belə olduqda akın buraya gah ayrı-ayrı epizodlar əlavə edir, gah da azad, sərbəst improvizasiyada poemanın bəzi yerlərini buraxır. Əsərdə çoxsaylı hadisələr, təhkiyənin son dərəcə uzun-uzadı getməsi belə bir təəssürat yaradır. Belə xüsusiyyət həm də, onu qeyd edək ki, digər türk xalqlarının ənənəvi qəhrəmanlıq poemaları üçün xarakterikdir. Bu onunla izah olunur ki, onlar akınların dilində şifahi şəkildə gedir. Lakin belə uzunçuluqlu təkrarlar kompozisiya özünə-məxsusluğunu pozmur və bu təkrarlar əsərin ifa olunmasına xüsusi dinamizm gətirir, hadisələrin inkişafı, kulminasiyası, razvyazkası – bütün nə varsa – hamısı epik ənənə daxilində gedir.

Təkrarlar eyni tipli süjet vəziyyətlərinin təsvirlərində tez-tez özünü göstərir ki, onları biz əsərdəki ümumi yerlər kimi daha çox görə bilirik. Məsələn, qəhrəmanın döyüşə getməsi, onun əzizləri ilə vidalaşması, batır atı çapması və s. təkrarlar həm də burada bədii obrazlı formulların çoxsaylı ifadəsi ilə yaranır ki, nəticədə onlar mühüm əhval-ruhiyyə yaradır. Döyüşün başlamasına qədər adətən rəqiblərin bir-birlərinə qarşı sözlə atışmaları onların müraciətlərində özünü göstərir. Dialoqlarda strateji müraciətlər, çağırışlar, hədə-qorxular, hərbə-zorbalar, batırların lovğalanması, özünü öyməsi və s. daha tez-tez nəzərə çarpır. Dastandakı belə məqamlar obrazlılıq və ekspressiya ilə fərqlənir. Məsələn, Koblandı həm düşməni Alşaqıra, həm də sonra digər düşmən batırlarına döyüşə girməklə bağlı xüsusi çağırış- müraciətlər edir:

*Alşaqır ay, Alşaqır!
Mənə qulaq as, Şaqır!
Mənim adım Koblandı
Kişisənsə gəl tək çıx.
Belə istəmirsənsə,
Kimlərin var - birgə çıx.
Sonra heyfslənərsən,
Qara qaşqa atla çıx.*

Əsərdə daimi tiradaların təkrarlarının köməyi ilə analogi situasiyaların təsvirində təhkiyənin ekspressiyası yüksələn xətlə gedir. Bu batır döyüşlərinin təsviri üçün xüsusilə xarakterikdir və bir neçə gün ərzində davam gedir. Məsələn, Koblandının Kobikti, sonra isə məkrli Alşaqırla döyüşlərində biz məhz belə söhbətlərlə rastlaşırıq.

Bəzən Koblandının döyüşlərinin təsviri onun düşmən batırları ilə ekspressiyanın təkrarı vasitəsi ilə yox, yalnız müxtəlif tipli tiradalar daxilində gedən eyni sətirlərin təkrarında özünün əks etdirir. Koblandının Alşaqır xanla döyüşü epizodunda görürük ki, bir qəhrəmanın hərəkəti digər qəhrəmanların hərəkəti ilə doldurulur, bununla da aparıcı batırın hərəkəti sona çatır. Koblandı və onun batırlarının döyüşü səhnəsində olduqca güclü Birişimbayla rastlaşırıq ki, burada stereotip frazalarda döyüşün son nöqtəyə yaxınlaşdığını görmək olur. Burada batırların qanadlı atla uzun-uzadı yolları necə keçib getdiklərinin təsviri xüsusi ekspressiya ilə müşayiət olunur. Bəzi hallarda poemada klişelərdən istifadə olunur, başqa bir halda isə müxtəlif tipli tiradaların daxilində stabil sətirlər təkrar olunur. Batır döyüşlərinin razvyaskası daimi batırın, yaxud onun qəbiləsinin və eləcə də digər batır qəbilədaşlarının qələbəsi ilə başa çatır və əsərdə bu daimi formula kimi verilir.

Döyüş əksər hallarda, əksər epizodlarda daimi obraz tərəfindən yerinə yetirilir, yaxud da təkrarlanan formul sətirlərin köməyi ilə gedir. Digər təkrarlanan epik formullarda qəhrəma-

nın daxili vəziyyəti, onun hissləri, əhval-ruhiyyəsi ilk planda batırın cəsurluğu, qoçaqlığı əks olunur. Məsələn, həm Koblandı, həm onun oğlun Bokenbay hələ uşaq yaşlarında möhtəşəm güc, qüvvə nümayiş etdirirlər. Onlar xəz dəridən papaq geyinib, əllərində qırğı dağlara işıq və səs salır, daşları yandırirlər. Daimi formullar daxilində həm də elə stereotip sətirilər vardır ki, onlar batırın cəldliyini, çevikliyini əks etdirir. Bəzi hallarda öz qüvvəsinə bel bağlayan batır həyəcan içində olur ki, onu digər güclü batır və çoxminlik əsgərlər əlindən ölüm gözləyir. Adətən bu, stabil formullarla daha geniş planda verilir.

Batırın əsir düşdüyü məqamlar, yaxud Alşaqır qıpçaqları ələ keçirdiyi səhnələr, onun özünün müvəqqəti uğursuzluğu monoloqda verilən sətirilərin köməyi ilə oxucuya çatdırılır.

Dastanda xüsusi ekspressiyalarla daimi ekspressiv təsviri məqamlar qəhrəmanın göz yaşları vasitəsilə verilir. Poemada rast gəlinən koştasu və joktau vida nəğmələrində eposun süjeti ilə bağlı ənənəvi məqamlara rast gəlik ki, onlar məzmunu xüsusi kolorit verir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, koştasu qəhrəmanlar öz doğma yurd-yuvası ilə vidalaşdıqda, yürüşdən qabaq, doğma el-oba kənarda olduqları zaman ifa olunur. Vida nəğmələri doğma el-oba ilə dost-sirdaş, silahdaş və yaxınlarla ayrılığın son dərəcə ağır olduğunu əks etdirir. Koştasuda qəhrəmanın doğulub boya-başa çatdığı elin-obanın geniş düzləri, çölləri, gölləri, onların çoxsaylı ilxıları, sürüləri və s. görünür. Belə vida nəğmələrinin sonları adətən “xoş”, “əlvida”, “aman bol”- “sağ ol” kimi özünəməxsus motivə malik olmaqla, ayrılıq leytmotivini göstərir. Koştasu üçün dini obrazlar xarakterikdir ki, onlar ötən əsrlərdə məişət nəğmələrində daha geniş yer almış və əsasən ölüm motivi ilə əlaqələnirdi ki, bu da xalqın dini-fəlsəfi dünya görüşü ilə əlaqədardır. “Koblandı-batır” dastanında vida nəğmələri ənənəvi obrazlılıq və janr əlamətlərini saxlamaqla, qəhrəmanların monoloqlarına daxil edilərkən stabil təkrarlara malikdir. Onlar qəhrəmanın qüsbəsini, kədərini, qəmini, daxili halını əks etdirməklə, paralelizm obrazlılıq əsasında qurulmuşdur.

Bəzən eyni tipli frazanın təkrarları tirada refren şəklində özünü göstərir.

Analoji emosional yükü həm də monoloqlara daxil edilmiş qəhrəmanların ənənəvi nəğmə, ağlayışları şəklində olan təkrarlar daşıyır. Onların üslubunda koştasu, digər şifahi-poetik və dini ifadələrin xüsusi şəkildə birləşməsi görünür. Bir tərəfdən, qazax folkloru üçün ənənəvi olan müqayisələrin, epitetlərin, hiperbolaların, simvolların, rəmzi ifadələrin düzülüşü, digər tərəfdən isə burada müsəlman-dini kitablarının perifrazları əks olunur. Dini anlayış və obrazlarla, nidalarla Allaha, müqəddəslərə, pirlərə, övliyalara müraciətlərdə, anaların göz yaşlarında, ataların, bacıların, batırların arvadlarının ağlayışlarında və s. məqamlarda rastlaşırıq. Onlar şərq əfsanələrinin və əxlaq hekayələrinin obrazlılığı ilə uyğunlaşır (“O Munlıq! O Zarlıq” O Kozı-Korpeş! O Bayan” və s.). Onlar qazax dastan dinləyicilərinə yaxşı tanışdır. Onlar bu qəhrəmanlar haqqında dastanlardan daha yaxşı görünür və əzab-əziyyətin poetik simvolu kimi səciyyələndirilir.

Təkrarlar bəzən nəsihət xarakteri daşıyır. Onlardan bəzilərində obrazlı paralelizmlərdən istifadə olunur ki, bu, qazax xalq poeziyasında, xüsusən müxtəsər nəsihət şeiri “terme”də daha çox istifadə olunmaqdadır. Poemada təkrarlar sentensiya xarakterli olmaqla, burada xalq hikmətindən geniş faydalanılır. Onların sırasında xeyliləri ümümləşdirmə dərəcəsinə və lakonikliyinə görə zərbi məsəllərə yaxındır. Bəzi sentensiyalarda əsərin poetik dilinə gətirilmiş müsəlman anlayışları və obrazların əksi görünür ki, bu da xalq arasında islam qaydalarının geniş yayılmasından xəbər verir.

Qəhrəmanların poetik nitqi üçün ənənəvi nidalar xarakterikdir. Məsələn, “Əvvəl Allahı çağırıram! Həqiqətin yaradıcısı – Allahı!”, “Hər şey taledən gəlir!”, “Ay Allah! Mənə kömək ol!”, “Ay Ömər peyğəmbər, Osman peyğəmbər!”, “Allah məni saxlasın!”, “Allah onun köməyi olsun!” və s. Lakin bununla belə nidaların əksər hissəsini xeyli türk xalqları üçün ümumi

olan qədim oğuz eposunda rast gəldiyimiz müraciətlər təşkil edir: Məsələn, “Sözlərimə qulaq as!”, “Sənin qurbanın olum!”, “Başım sənə qurbandır!”, “Sənə fəda olum!” və s. Bunlara həm də ikisətirlilik stabil formulalı nidalar aiddir. Dialoglarda olduğu kimi monoloqlara da əsərin kompozisiyasında xeyli yer verilir.

Monoloqların başlanğıcı əksər hallarda ənənəvi frazeoloji sabit birləşmələrlə gedir. Onların mənacə növbəti poetik sətirlərlə bağlı olması da müəyyən psixoloji əhval-ruhiyyə yaradır. Bu tipli başlanğıclarda təbiət mənzərəsinin səciyyəsi qədim köçəri məişət adət-ənənələrinin xüsusiyyətləri və təkrarlar əksini tapır ki, onlarda epik hekayət bir qədər aramlı tərzdə aparılır və bütün bunlar təsvir olunanlara özünəməxsusluq gətirir. Əsərdə yer alan dördsətirli, üçsətirli və ikisətirli başlanğıc məqamlar batırların monoloqlarında və digər personajların nitqində bunu yaxşı sübut edir.

Bir sıra hallarda stereotip frazeoloji birləşmələr vardır ki, onlar qarışıq sətirlərlə əlaqəsizdir, lakin improvizasiya zamanı onlar da öz qafiyəsini axtarıb tapır. Yeni epizodun şərhinə keçid isə bəzən stereotip tipli frazalardan başlayır.

Təhkiyənin həcmi xeyli digər hissələrin təkrarları genişləndirir ki, onlar müxtəlif situasiyalarda açılır. Məsələn, o qədər də uğurlu olmayan yürüşdən sonra Qurtqanın əvvəlcədən Alşaqıra dediyi sözlər təkrar edilir. Əsərdə bəzən batır atının öyrədilməsi sözbəsöz təkrarlanır. Alşaqır düşmənin əsirliyində olduqda Qurtqa Tayburılı ona köməyə çağırır.

“Koblandı-batır” dastanının kompozisiyası üçün həm də hekayətinin müraciəti xarakterikdir ki, bu da dünya xalqlarının eposu üçün səciyyəvidir. Belə müraciətlər poemada zəngin obrazlılıqla fərqlənir, bəzən onlar sabit, stabil forma qazanır və təhkiyə zamanı xeyli müddət ərzində təkrarlana bilər.

Digər qazax epik nümunələrində olduğu kimi bu poemada da obrazlılıq özünəməxsusluğu və rəngarəngliyi ilə seçilir. Məsələn, “Koblandı-batır”ın simvolikasında təbiətə xalq

baxışı, qazax qəbilələrinin keçmişi, əsrlər boyu həyat xüsusiyyətləri, həyat həqiqətləri xalqın bədii qavrayışı, xalq akınlarının həyat müşahidələri, köçəri maldarların estetikası əks olunur. Məsələn, söyüd nərmənaziklik, irqay və şam möhkəmlik, vəhşi heyvanlar və quşlar, şir, pələng, şahin batırın çəsurluq rəmzləri kimi təqdim olunur. Tozun göyə duman olması atın bərk qaçmasının, çayın aşib-daşması sevincin göstəricisidir. Dastanda ümumtürk simvolikası ilə bərabər, həm də milli özünəməxsus obrazlılığına da rast gəlinir. Qaraspan dağı öz-özlüyündə bərəkət və var-dövlət simvolunu əks etdirir; qəşəng qızlar berkuta bənzədilir.

Xalqın tarixi təcrübəsinin özünəməxsusluğu və həyat şəraiti nəinki “Koblandı-batır” eposunun ideya-məzmununu şərtləndirir, həm onun bədii strukturunun özəlliyini, həm də poetik baxımdan səslənməsinin orijinallığını göstərir. Qazax eposunun sona qədər formalaşması və təsdiqi daha gec tarixi dövrə aid olduğundan, burada bədii təfəkkür və təhkiyənin arxaik forması – məsələn, qəhrəmanın möcüzəli, sirli-sehrli qüvvələr ilə fantastik tipli mübarizə süjetləri yox, həyat hadisələrinin realist təsvirinə daha çox canatma özünü əks etdirməkdir. Dastanda hər şey sanki real gerçəklik fonunda keçməklə, həyatda açıq səma altında gedir. Uczus-bucaqsız gen səhraların əsrarəngiz gözəlliyi, gecələr səmanı öz ağuşuna alan saysız-hesabsız ulduzlar, yaz günəşinin bərq vuran şüaları, gömgöy çəmənliklərin yaratdığı bənzərsiz mənzərələr, gözyaşı kimi dumduru buz bulaqlar, quşların cəhcəhi, güllə kimi saçan atlar, ağ alaçıqlar və s. qazax eposundan gələn poetik gözəllik və qaynar patetika kimi dinləyicini və oxucunu ovsunlamaqdadır.

Dastanın təsvir vasitələrində ənənəvi troplar mühüm yer tutur. Onlar ümumi, estetik dəyəərə malik olmaqla, əşya və predmetlərin, hadisələrin mühüm cəhətlərini əks etdirir. Bununla belə əsərdəki dəyər xarakteristikasında müstəsnalıq kateqoriyası mühüm yer tutur. Məsələn, qəhrəmanların sifəti, əli daim ağıdır, döyüş silah-sursatları, yəhər qızıl epiteti ilə verilir.

Qəhrəmanın və onun arvadının təsviri, dəbilqənin müxtəlif şəkildə təkrarlanması, batırın qırğı, yaxud ağ şahin kimi verilməsi onların ən yaxşı və gözəl olduğunu bildirir. “Ağ” epiteti burada o qədər geniş ümumiləşdirilmiş şəkildə istifadə olunmuşdur ki, bu qəhrəmanlıq eposu üslubunun qədim elementlərindən olan xoşbəxtliyi, şadyanalığı əks etdirir. Burada türk eposu üçün xarakterik olan “qara” epitetinin daim istifadə olunması da məqsədəuyğundur. A.N.Kononov qeyd edir ki, “qara” epiteti türk dillərində qara rəngi ilə yanaşı, həm də pisliliyi, solğunluğu, bədbəxtliyi və s. əks etdirir (5, 259). Dastanda həm də “çıraq” sözündən geniş istifadə olunur ki, bu da batıra müraciətdə əziz, dogma, yaxınım, gözümün işığı mənasında işlədilir. Onun müsəlmançılığa qədər dini ayinlər, rituallarla əlaqədar olduğu konkret göstərilir. Yağdan qidalanan və yundan olan çırağı qazaxlar vaxtı ilə dualar oxuya-oxuya müqəddəslərin məzarları üstündə yandırırtdılar. Bu, həm də köçəri düzlərə islam gəldiyi ilk dövrlərdə də özünü göstərir. Yuxarıda biz batırların, ümumilikdə türklərin həm də pələnglər, şirlər, şahinlər və qırğılarla ümumi şəkildə eyniləşdirilməsini demişdik. Onlar məğrurluq və ruhun gücü kimi dəyərləndirilir. Batır düşməni sürüyə soxulmuş canavar kimi, qulanları sürüsünə dadanmış pələng kimi qovur, düşməni qamış bağı kimi sıxır, batırın atı döşünü nər döşü kimi irəli verir (xalq poeziyasında nər güclü dəvə - dözmülük simvoludur – N.T). Batırın düşməndən elini azad edib dogma torpaqlarına qayıtması, heyvanların mələşməsi, atların kişnərtisi ilə müşayiət olunur. Dastanda ifadəli metaforalar ənənəvi obrazlılığa söykənilərək verilir. Bu da köçəri həyat tərzini keçirən insanların ətraf mühitlə, ətraf təbiətin zənginliyi ilə bağlılığını göstərir.

Qazax epik nəğmələrini – jırlarını jıraular və akınlar rəqətilə deyir və dombra musiqi alətinin müşayiəti ilə oxuyurdular. Bu günün özündə də akınların sənətə belə münasibəti öz aktuallığını itirməmişdir. Ənənəvi dastanları ifa edən akınlar epik nəğmələri yeni mövzuda səsləndirməklə, çoxəsrlik ənənə-

ləri ifa etməklə yayırlar. Jırau və akınlar əsil söz ustadı, söz sərrafı və qazax xalqının mənəvi həyatının inkişafında mühüm rol oynamaqla yanaşı, əksər hallarda xalq folklorunun rəngarəngliyini qoruyub saxlaya bilmişdilər.

Əkizlər – batır və onun bacısı – birgə otlayan ördəyə bənzədilir. Bu, yaxınlıq, doğmalığ simvoludur. Əsərdə bacı özünü qardaşına görə əcdadların məzarı üstündə qurban verməyə hazır olduğunu bildirir. Digər təsvirlərdə isə o, dağ yamaclarında bitmiş göy ota bənzədilir. Başqa bir məqamda batırın atası ahıl vaxtı nəhayət ki, gələcək ümid yerini, köməyini əldə edir.

Poemadakı şeiriyyət xüsusiyyətləri ilə bağlı ümumi təsəvvürlərə malik olmaq üçün bəzi tədqiqatçıların müşahidələrinə nəzər salaq. Akad. M.Auezov qeyd edir ki, Koblandı haqqında dastan formal cəhətdən qazax poemaları üçün xarakterikdir. O, yeddi və səkkizlik jır – heca ilə verilmişdir ki, burada onlar adicə formal əlamətə görə bir-biri ilə uzlaşır, tirada da isə sətirlərin sayı dördlə on dörd arasında olmaqla, tiradanın məntiqi mənası ilə bağlanır. Tiradanın daxilində qafiyə isə daimi mövqeyə malik deyil və burada fərq instrumentavkası vardır ki, o da alliterasiyalara, assonanslara və təkrarlara söykənərək təkrirlər üzərində qurulmuşdur. Qazax eposunda şeir quruluşu mükəmməl texnika ilə fərqlənir, sətirlərin eyni şəkilli başlanğıcı epitet və metaforaların səs uyğunluğuna görə seçilir və başdan ayağa qədər özünəməxsus şəkildə səslənən sətir dastan-poema şeiriyyətinə uyğun aparılır.

Bundan başqa jır xüsusən hadisələrlə yükləndiyi yerlərdə zidiyyətlər olan təsvirlərdə “jeldirmə”yə keçir, daha doğrusu, nəğməli deklamasiya ritmi jıra qarşı dayanır və ehmalca tərzdə gedir.

Koblandı qəhrəmanlıq poemasını şifahi improvizasiya jırı kimi xarakterizə edən M.Auezov təhkiyənin hekayət manerasında, tərzində getdiyini nəğmə-deklamasiya ifasının dombra və rəçitativin akkompanamentinə hesablandığını söyləmişdir.

Qazax epik poeziyasının tanınmış tədqiqatçısı Z.A.Axmetov M.Auzevovun qəhrəmanlıq eposunun şeir quruluşunun spesifikasiyası ilə bağlı qeyd etdiklərini məqsədəuyğun hesab etməklə, həm də bu alimin özünün qəhrəmanlıq eposunun ənənəvi şeirşünaslıq spesifikasiyasını zənginləşdirə bildiyini söyləmişdir. Epik poeziyada aparıcı mövqedə dayanan və yeddi-səkkiz jırlıq belə şeir texnikası bütün türk xalqlarının poeziyasında sillabik hecanın şeir vəznində ənənəvi olduğunu göstərir.

Z.Axmetov hesab edir ki, jır rəcətivə oxumaq, nəğmə-deklamasiya demək şeiridir. Çevikliyənə görə şeirin ritmik quruluşu, eləcə də şeirin tiradada sərbəst birləşməsi digər ölçülərdən fərqli olaraq ifadə intonasiyasına malikdir. Jır şeirin ən mükəmməl formalarından biridir.

Əgər bu ölçüdə tətbiq olunan iki şeir götürmüş olub, onu ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirsək, onda görürük ki, 4+3, 3+2+3 strukturludur. Bu sadəlik struktur aydınlığına görə son dərəcə asan qəbul edilir. Jırın şeiri daim üç hecalı qrup ilə bitir ki, o da onun ritmik quruluşunun sabitliyini xarakterizə edir. Əgər şeirin başlanğıc hissəsi rəcətivə ifası ilə tez aparılırsa, gah sürətli, gah da yavaş, onda şeirin sonu bərabər hecalarla sonuclanır və daim böyük, yaxud kiçik hissələrə bölünür.

Jırın özünəməxsus ölçüsü qazax şeirinin digər növləri kimi heca prinsipinə əsaslanır və müxtəlif ölçülü yeddi, səkkiz hecalı şeirin bir-biri ilə birləşməsinə göstərir. Məsələn, yeddi hecalı sətirlər həm geniş, həm də son dərəcə təntənəli səslənir. Jır strofik baxımdan təşkili olmayan şeirdir. Jırda poetik nitq bir neçə şeir qrupuna bölünür ki, o da ümumi tiradanın müxtəlif həcmi təşkil edir. Tirada sətirlər qrupudur ki, təxminən dördədən, beşədən, iyirmi beşə və daha artıq qədər gəlib çıxıb bilər. Onlar birlikdə qafiyə bütövlüyü, intonasiya bütövlüyü və qafiyələrlə birləşir. Jırda tirada bir neçə sadə cümlələrdən təşkil olunmaqla, son dərəcə mürəkkəb intonasiyon sintaktik birləşmə əmələ gətirir. Müxtəlif nitq dövrəsinin, birləşməsinin daha geniş şəkildə tirada ilə qarşılaşması jırda lakonik, strofik quru-

luş formasına malikdir ki, o, sintaktik paralelizmlərdən, təkrarlardan əmələ gəlir. Tirada böyük bir cümləni əhatə edə bilər ki, orada sintaktik quruluş müxtəlif tabeli mürəkkəb formalardan – bir, iki, üç cümlə və feli bağlamalardan ibarət ola bilər. Baş cümlə axıncı bir fikri sona yetirir və feli bağlama birləşməsinin geniş zəncirini bağlayır, emosional gərginlik isə yalnız sonda öz həllini tapır. Jırda əsas və köməkçi iki növü şeirlər müxtəlif sətirlər qrupları altında birləşdikdə, onlarda vahid birbaşa gedən qafiyədən istifadə edilməsi də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Yenidən yaranan bir neçə şeir sətirləri nitq axınının fasiləsizliyi haqqında təsəvvür yaradır və bu, bəzən poetik nitqin intonasiya gərginliyini göstərir. Köməkçi qafiyə isə yalnız bir neçə yanaşı dayanmış şeir sətirlərini əhatə edir ki, onlar da təkrarlanır.

İndi də “Koblandı-batır”ın not melodiyalarının yazıya alınması ilə bağlı fikir söyləyək. Qazax eposunun ifası musiqi yaradıcılığının – vokal və instrumental növlərini birləşdirir. Bununla belə, XX əsrdə qorunub saxlanmış epik dastanların ənənəvi təhkiyə forması sinkretik xarakterlidir. Jırçı, yaxud jirau ifa zamanı vokal istedadı və instrumental dramatik ifaçı bacarığını, həm də hekayətçi imkanları ilə üzvü surətdə birləşdirir.

XX əsrin əvvəllərində sinkretik növdən başqa eposun musiqi təəcəssümünün daha üç növü – nəğmə-reçitativ, musiqili-illüstrativ (fragmentar) və musiqili-mükəmməl (proqramlı) növləri yayılmağa başladı. Nəğmə-reçitativ növ özündə sinkretik ifanın başlıca xüsusiyyətlərini birləşdirir. Adətən, jırçı öz ifasını dombra, yaxud qopuzun köməyi ilə həyata keçirdiyi halda, bəzən elə jırçılar da olurdu ki, onlar ifanı hər hansı musiqi alətinin köməyi olmadan edirdilər.

İkinci növ – musiqili-illüstrativ (fragmentar) reçitativ – oxuma forması məzmunun sırf deklamasiyası ilə əvəzlənir. Belə olduğu halda musiqili təəcəssüm aydın vokal, yaxud instrumental melodik formalarla verilir. Instrumental fragmentlər illüstrativ xarakter daşıyır.

Üçüncü növ – musiqili mükəmməl (proqramlı) instrumental əsərin bütün proqram məzmununu əhatə edir. Jırçı, yaxud küyçü (instrumentalçı) ifadan öncə eposun əsas məzmununu ortaya qoyduqdan sonra çıxışını aşağıdakı sözlərlə yekunlaşdırır: “İndi isə dinləyin, görün bu barədə dombra nə deyir”, bununla da musiqi vasitələrinin köməyi ilə hekayət olunanları yenidən yaradır. Eposun bu tipli ifa növündə əsas etibarlı ilə instrumental sənət ustadlarının hekayətçi ustalığı birləşir.

“Koblandı-batır” eposunun ilk musiqili nəğmə-reçitativ təcəssümü Təliqə Bekxojinadan yazılmışdır. İlk yazıyaalma üç parçadan ibarət olmaqla, 1962-ci ildə Qaraqalpaqstan Respublikasının Kunqrat rayonunda jırau Erejep Amanjolovdan alınmışdır. Eposun ikinci yazıyaalması yenə də nəğməli-reçitativ formada 1970-ci ildə Alma-Atada Təliqə Bekxojinadan yazılmışdır ki, o, onu gənc jırçı Kuşeney Üristembekovdan götürmüşdür.

Bununla belə “Koblandı-batır”ın musiqili təcəssümünün musiqili-illüstrativ formada fraqmentinin fiksasiyasını ilk dəfə A.V.Zatayeviç etmişdir. O, bu fraqmenti XX əsrin 20-ci illərində Orenburqda nəşr etdirdiyi “Qazax xalqının 1000 nəğməsi” kitabında vermişdir.

“Koblandı-batır”ın proqramlı epik küyünü isə 1939-cu ildə B.Q.Yerzakoviç Pavlodar vilayətinin İrtiş rayonunda dombraçı Sunqat Kalibayevdən nota köçürmüşdür. “Koblandı-batır” eposunun təqdim olunmuş nümunələrdəki müstəqil təcəssümündə xalqın musiqi dilinin çoxsaylı xarakterik xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır (12, 426).

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, digər türk xalq dastanlarının not yazıları da məlumdur. Məsələn, bu sırada mühüm yer tutmuş “Koroğlu” eposunun çoxsaylı yerləri ilhamlı nəğməkar aşılıqlar tərəfindən ifa olunmuş və onlar da nota alınmışdır. Belə ki, Koroğlunun igidliyini əks etdirən “Koroğlu”, “Atlı Koroğlu”, “Piyada Koroğlu”, “Koroğlu cəngisi”, “Qaytarma Koroğlu”, “Koroğlunun zil qaytağısı”, “Döşəmə Koroğlu”,

“Koroğlunun sürütməsi”, “Koroğlunun Çənlibeli” və başqa havalarda, Koroğlu haqqında tam bir silsilə təşkil edən qəhrəmanlıq mahnılarında da onun özü ilə bərabər sevgilisi Nigarın, mübariz yoldaşlarının – Koroğlunun dəlilərinin məişəti və mübarizəsi, onun əfsanəvi atının – Qıratın vəfa və sədaqəti əks olunur.

Koroğlu adı ilə bağlı olan bütün havalarda melodiya mayenin kiçik septimasından kəskin, gərgin avazla başlanır və ritmik cəhətdən xüsusilə nəzərə çarpır. Təsadüfi deyil ki, sazın bu pərdəsi Koroğlu pərdəsi adlandırılmışdır. Coşğun ritmik başlanğıc, mətin intonasiyalar, aşıq melosu üçün nadir olan, yuxarıya doğru tersiya və kvarta sıçrayışları, böyük diapazonun üstünlüyü havanın quruluşunda kvadratlıq əsasən qəhrəmanlıq havacatına xasdır.

“Koroğlu” dastanı əsasında yazılan havalər şifahi ənənəli Azərbaycan xalq musiqisinin mühüm hissəsini təşkil etməklə, Koroğlu havaları kimi Azərbaycan xalq musiqisində öz yerini tutur. Bunu da söyləməyə ehtiyac vardır ki, digər türk epik nümunələrinin not yazılarından fərqli olaraq “Koroğlu”nun not nümunələri hələ XIX əsrin 1842-ci ilindən başlayaraq folklorşünaslara məlum olmuşdur (7, 445, 449).

“Koblandı-batır” poemasının nəzərdən keçirdiyimiz xüsusiyyətləri, üslubu və kompozisiyası onu qazax xalqının bədii irsində qəhrəmanlıq epopeyasının klassik nümunəsi kimi dəyərləndirməyə imkan verir. Nəğməkarlar və söyləyicilər tərəfindən əsrlərlə qorunulub saxlanılmış və bizim dövrümüə ötürülmüş “Koblandı-batır” dastanı bədii dəyərini bu gün də itirməmişdir.

Beləliklə, “Koblandı-batır” qəhrəmanlıq eposu, yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün xüsusiyyətlərinə görə, qazax xalqının möhtəşəm mənəvi abidəsi olmaqla, şifahi söz sənəti inciləri kimi dünya xalqlarının qəhrəmanlıq dastanları sırasında özünə layiqli yer tutmaqdadır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ауэзов М.И. Соболев Л.О. Эпос и фольклор казахского народа. «Литературный критик», М., 1940, №1.
2. Ауэзов М.О. Проблемы изучения казахской литературы. // Ауэзов М. Мысли разных лет. Алма-Ата, 1975.
3. Əbülqazi Bahadır xan. Şəcərei – Tərakimə (Türklərin soy kitabı). Rus dilindən tərcümə edən, ön söz, göstəricilərin müəllifi və bibliografiyasının tərtibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı, “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 2002.
4. Кидайш – Покровская Н.В., Нурмагамбетова О.А. Героическая поэма «Кобланды-батыр». // Кобланды-батыр. Казахский героический эпос. М., Главная редакция восточной литературы «Наука», 1975.
5. «Книга моего деда Коркута. Огузский героический эпос». Пер. акад. В.В.Бартольда. М., - Л., 1962.
6. Мамедов Н. Методическое пособие по курсу Казахская литература. Баку, 1993.
7. Məmmədova H. Azərbaycan “Köroğlu” havaları. “Köroğlu” Dastanı Esasında. // 21. Yüzyılda Köroğlu və Bolu Araştırmaları. Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü sempozyumu bildirileri. 17-18 ekim 2009. Bolu, Dörtdivan / Türkiye. Bolu Halk Kültürünü Araştırma və Uygulama Mərkəzi. Bolu, 2011.
8. Сатпаева Ш.К., Адибаев Х.А. Народное поэтическое творчество. // Сатпаева Ш.К., Адибаев Х.А. Казахская литература. Алма-Ата, «Мектеп», 1985.
9. Смирнова Н.С. Особенности развития казахского эпоса // История казахской литературы. В 3-х т., Т. 2. Алма-Ата, Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1968.

10. Валиханов Ч.Ч. Записка № 1. Сочинения. СПб., 1904, Т. XXIX.

11. Валиханов Ч.Ч. Киргизское родословие. Собр.соч. В 5-ти т., Т.1. Алма-Ата, 1961.

12. Ерзакович Б.Г. Нотные записи мелодий из эпоса «Кобланды-батыр» // Кобланды-батыр. Казахский героический эпос. М., Главная редакция восточной литературы «Наука», 1975.

“Koblandı-batır” dastanının Azərbaycan dilinə tərcüməsində milli özünəməxsusluğun saxlanması

Türk xalqlarının epik abidələri, əsasən, yazıya alındıqdan sonra digər xalqların ixtiyarına verilmişdir. Başqa xalqların türklərin epik abidələri ilə tanışlığı yalnız onların bu və ya digər dillərə tərcümə olunmasından sonra mümkün olmuşdur.

Təbii ki, hər bir epik abidə çoxsaylı söyləyicilərdən qələmə alındıqdan sonra ona münasibət daha da ciddiləşmişdir. Epik əsərlərin əsaslı nəşri bütün hallarda daha mükəmməl variantı seçib ortaya qoymaqla reallaşır.

Türk xalqlarının epik abidələrinin Azərbaycan türkcəsinə elmi və bədii tərcüməsi praktikası heç də zəngin deyildir. Bu günə qədər belə tərcümə işinin nəzəri, tarixi və praktik aspektləri də işlənib hazırlanmamışdır. Bu isə, məlum olduğu kimi, türklərin epik yaradıcılığının bir xalqın dilindən digərinə tərcümə işini, xeyli dərəcədə çətinləşdirir. Bəri başdan qeyd edək ki, əgər rus epik abidələri, bılinaları, tarixi nəğmələri və s. şifahi ədəbiyyat nümunələri Azərbaycan türkcəsinə və Azərbaycan dastanları, xalqımızın digər yaradıcılıq nümunələri rus dilinə bir neçə dəfə tərcümə olunmuşsa, türk xalqlarının zəngin mədəni-mənəvi sərvəti olan abidələr türklərin, o cümlədən Azərbaycan türklərinin dillərinə tərcümə edilmiş, nə də uyğunlaşdırılmamışdır. Bunun əsasən, türklərin özlərinin mental keçmişlərinə müəyyən mənada, həm də onların diqqətsizliyi ilə əlaqələndirilməsi daha məntiqə uyğun görünməkdədir. Eyni zamanda zəngin və qədim monumental abidələri ilə dünya xalqları yaradıcılığında aparıcı mövqedə duran türk epik dastanları – “Manas”, “Alpamış”, “Koroğlu”, “Koblandı-batır”, “Yer Tarqın”, “Yer Zıuar”, “Qırx qız”, “Canıl Mirzə”, “Ural Batır”, “Maaday Qara”, “İdukay və Muradım”, “Olonxo”, “Nurgun Bootuur” və s. folklorşünasların yekdil fikrinə görə, bəşər övladının əvəzsiz örnəklərindəndir. Belə olduğu halda, nə üçün bu nümunələri türk xalqlarının özləri öz aralarında tərcümə

cümə, yaxud uyğunlaşdırma yolu ilə bir-birinə çatdırılmamalı idi?! Elə bu ehtiyac üzündən də biz qazax xalq qəhrəmanlıq eposu “Koblandı-batır”a müraciət etdik.

Qeyd edək ki, “Koblandı-batır” dastanı ilə yaxın tanışlığımız hələ səksəninci illərdən başlamışdır. Məhz o dövrlərdən bu sətirlərin müəllifi indiki Bakı Slavyan Universitetinin (o vaxtkı M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutu) Rus sovet ədəbiyyatı kafedrasında çalışarkən SSRİ xalqları ədəbiyyatı fənnini aparırdı və bu kursda əsasən Orta Asiya və Qazax ədəbiyyatları tədris olunurdu. “Manas”, “Alpamış”, “Qırx qız”la yanaşı, həm də diqqətimizi “Koblandı batır”dakı monumentallıq, məzmun özünəməxsusluğu, kompozisiya spesifikliyi cəlb etmişdi. Təxminən həmin dövrlərdən də bu dastanın bəzi yerlərinin Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılmasına başlamışdıq. Sonralar biz neçə dəfə Azərbaycan radiosu ilə türk xalq dastanları, o cümlədən, “Koblandı-batır” eposunun bu və ya digər keyfiyyətləri haqqında dinləyicilərə məlumat vermişdik. Qeyd etdiklərimizlə yanaşı, həm də türk etnoslarına olan rəğbət “Koblandı-batır” dastanının tərcüməsinin reallaşmasına xeyli dərəcədə kömək etdi. Məhz belə xüsusi hazırlıq dövründən sonra biz “Koblandı-batır”ın Azərbaycan tərcüməsi üzərində diqqəti cəmləşdirməli olduq. Digər bir mühüm məqamı da nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Belə ki, iyirmi ildən artıq bir zaman kəsiyində qaraqalpaq xalqının etnogenezini, folklorunu, psixologiyasını, həyata baxışlarını, dünyagörüşünü, tətbiqi sənətini, mərasim adətlərini, klassik və müasir ədəbiyyatını paralel olaraq öyrənməkdə, məqalələr çap etdirməkdə, kitablar yazmaqdayıq. Qaraqalpaqların folkloruna vurğunluq, “Qırx qız” qəhrəmanlıq dastanının spesifik xüsusiyyətlərini dərinlən öyrənmə bu xalqın nağıllarının Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi ilə nəticələndi və biz 2006-cı ildə “Qaraqalpaq xalq nağılları”nı tələbkar oxucularımızın ixtiyarına verdik. “Qaraqalpaq xalq nağılları” oxucu ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qarşılandı və bu, qaraqalpaqlar haqqında xal-

qımızın təsəvvürlərini nəzərəcərpacaq dərəcədə genişləndirdi. “Nağıllar”ın ardınca isə biz “Qaraqalpaq ədəbiyyatı” kitabını oxuculara təqdim etdik. Qaraqalpaqların həyatı, folkloru, epik abidələri üzərində iş bizi qazaxların mədəni-mənəvi aləminə daha da yaxınlaşdırdı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, həm qazaxlar, həm qaraqalpaqlar qıpçaq türkləridir, hər ikisinin çoxsaylı etnogenetik, etnopsixoloji, etnomədəni yaxınlıqları mövcuddur. Uzun zaman kəsiyində qazaxlar və qaraqalpaqlar Noğay Ordası və Qızıl Orda tərkibində olmuş, yadelli düşmənlərə qarşı birgə müqavimət göstərmiş, adət-ənənələri bir-birindən qaynaq almış, inkişaf etmişdir. Bəzən eyniadlı qəhrəmanlıq dastanları, məhəbbət poemaları, tarixi nəğmələr həm qazaxların, həm qaraqalpaqların milli-mədəni sərvəti kimi dəyərləndirilmiş və bu gün də dəyərləndirilməkdədir. Bütün bunlar nəzər diqqətimizin “Koblandı batır” üzərinə yönəlməsini daha da aktuallaşdırdı və biz “Koblandı batır”ın sistemli tərcüməsinə başladıq.

Mənbə olaraq 1975-ci ildə Moskvada Şərq Ədəbiyyatı Baş Redaksiyasının təklifi ilə “Nauka” nəşriyyatında SSRİ Elmlər Akademiyasının M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı və Qazaxıstan SSR Elmlər Akademiyasının M.Auezov adına Ədəbiyyat və İncəsənət İnstitutunun birgə hazırladığı “Koblandı-batır” qazax xalqının batırlıq eposu” kitabında qazax və rus dillərində oxuculara təqdim olunmuş mənbəyə istinad edərək altı min dörd yüz doxsan sətirdən ibarət mətni götürüb həm qazax, həm də rus dilində dəfələrlə oxuduq. Yer adları, obrazlar, idiomatik ifadələr, spesifik, sırf qazax leksik-semantik çevrəsində işlənən hallarda zəruri hesab etdikdə rus dilində elə həmin bu kitabda təqdim olunmuş sətri tərcüməylə tutuşdurduq, hansı söz, məna və ifadənin konkret çevrədə daha dolğun səslənməsini və yerinə düşməsini yəqin etdikdən sonra onlardan çevirmədə istifadə etdik.

Qeyd edək ki, “Koblandı-batır” qəhrəmanlıq dastanı N.V.Kidayş-Pokrovskaya və O.A.Nurmaqambetova tərəfindən

nəşrə hazırlanmışdır. Dastanın həm qazax, həm də qeyri-türk xalqları üçün əsaslı şəkildə qavranılması ilə bağlı tədqiqatçılar kitaba “Koblandı-batır” qəhrəmanlıq poeması” adlı geniş şərh də yazmışlar. Bu şərhdə “Koblandı-batır”ın yaranma tarixi, onun qazax xalq şifahi yaradıcılığında və epik təfəkkür tərzində yeri, əsərdə qazaxların dünyagörüşünün əksi, baş qəhrəmanlar, əsas obrazlar haqqında məlumatlar, kontaminasiyalar, islam düşüncə tərzinin, müsəlmanlığın dastan poetikasına təsiri, yadelli işğalçılara qarşı mübarizə, batırlıq ənənələri və s. məsələlərə diqqət yetirilmiş, bir sözlə, “Koblandı-batır”ın poetikası ilə bağlı dəyərli fikirlər irəli sürülmüşdür.

“Koblandı-batır” qazax xalqının epik poeziyasının möhtəşəm nümunəsidir. Qəhrəmanlıq poemaları sırasında öz irihəcmliyi ilə seçilən bu əsər bəzi variantlarda altı mindən doqquz min sətirə qədərdir.

“Koblandı-batır”ın dövrümüzə çatmasında söyləyici-improvizatorların, jirau və akınların rolu danılmazdır. Böyük qazax etnoqrafı və folklorşünası G.G.Valixanov hələ XIX əsrin ortalarında bu əsəri jirauların heç bir hazırlıq olmadan söyləyərkən yüksək ustalıq nümayiş etdirdiklərini qeyd etmişdir.

“Koblandı-batır”ın Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi zamanı biz hər şeydən əvvəl tərcümənin orijinalın xarakterik xüsusiyyətlərini saxlamağa, orijinal mətnin “üslubi açar”ının təbiiliyini qorumağa çalışmışıq. Təbii ki, “Koblandı-batır”ın səciyyəvi xüsusiyyətlərini yalnız tərcümə praktikası ilə tanış olmaqla həyata keçirmək olmazdı. Burada ilk növbədə karımıza gələn yaradıcı təsəvvürlərlə tədqiqatçılıq bacarığını üzvi şəkildə birləşdirmək oldu. Daha doğrusu, tərcümənin tarixinin, nəzəriyyəsinin və praktikasının əsaslarını yetərinə mənimsəmə, milli özünəməxsusluq və onun tərcümə zamanı saxlanılmasının nəyin köməyi ilə yaranması probleminə dürüst cavab axtarmağımız bu tərcümənin orijinal səslənməsi üçün şərait yaratdı.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, rus tərcüməşünası L.L.Nel-yubin tərcümənin otuzdan yuxarı müddəaları əks etdirdiyini

müəyyənləşdirmişdi. Bu müddəalardan hər biri müxtəlif müstəvilərdə məqbul sayılsa da, bir müddəə, zənnimizcə, tərcümədə daha əsaslıdır: bu, əslin elə tam şəkildə verilməsidir ki, orada hər hansı kənarlaşmaya yol vermədən dolğun əvəzlənmə aparılmalıdır (5, 140). Eyni zamanda bu da yaddan çıxarılmamalıdır ki, tərcümə-orijinalın izahıdır. Çünki elə etmək lazımdır ki, tərcümədə hər şey oxucuya aydın olsun. Buna görə də bədii sözün digər dildə verilməsindən söhbət getdikdə türk xalqlarının epik yaradıcılığında çoxmənalılıq, metaforiklik və digər bədii təsvir vasitələrindən yerli-yerində istifadəni də nəzərdən qaçıрмаq məsələyə münasibətdə diletantlıq kimi görünərdi. Bununla belə əslin dürüst çatdırılması heç də yalnız gərəkli dil vasitələrinin axtarılıb tapılması, orijinalın obrazlı sözlərini çevirməklə məhdudlaşmır. Belə monumental əsərlərin tərcüməsində mütərcimin, həm də folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq çərçivələrindən kənara çıxmasını ortaya gətirir ki, burada mütəxəssisdən tərcümə etdiyi xalqın mədəniyyətini, baxışlarını, tarixini, etnoqrafiyasını, epik düşüncəsini bilməsi və s. tələb olunur. Tərcüməşünaslardan birinin dediyi kimi, tərcüməçi bu gün konkret mədəniyyətin nümayəndəsi deyildir. Burada, o, əsil ölkəşünas, tarixçi və sənətkar olmalıdır” (4, 256). Elə buna görə də N.V.Kidayş-Pokrovskaya bildirir ki, məhz bunlar ənənəvi xarakterli poetik ifadələrin, arxaizmlərin, realilərin, anlayış və adların, atalar sözünün, spesifik obrazlılığın tam şəkildə başa düşülməsinə və tərcümə dilində verilməsinə şərait yaradır (2, 120.). Doğrudan da, bunları bilmədən tərcümə mətninin milli-xarakterik mahiyyətini nə duymaq, nə də onu tərcümə edərkən itkilərdən kənarlaşmaq mümkün omaz.

“Koblandı-batır”ın Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsinə belə bir mövqedən yanaşma, elə zənn edirik ki, iş prosesində bizə daha çox yardımçı oldu. Poemanın tərcüməsi zamanı biz doğru-dürüst tərcüməyə (hərfi tərcüməyə yox) üstünlük verdik. Çalışdıq ki, qazax dilinin və qazax xalq şeirinin yüksək mənə dəqiqliyini saxlamaqla, bu qədim abidənin ümumi ideya-bədii

məzmununu öz müasirlərimizə mümkün qədər itkisiz çatdırmaq. Bu isə, təbii ki, o deməkdir ki, tərcümədə biz heç də sözləri saxlamağa üstünlük vermək yox, mənanı və orijinalın bədii-ifadə strukturunu çatdırmağa meyilli olduq. Bilərək ki, hərfi (həm də sətri) tərcümə orijinala münasibətdə heç də səmərəli üsul hesab edilə bilməz və sərbəst tərcümə zamanı mətn düzgün tərcümə olunmadıqda ona ciddi ziyan dəyə bilər, buna görə də bu yoldan da kənarlaşmağa üstünlük verdik. Elə etdik ki, tərcümədə təbiiliyi əldə etməklə, onun orijinal paralelliyinə, adekvatlığına nail olaq. Bunun canlı illüstrasiyası üçün orijinala və tərcüməyə müraciət edək:

*Кешегі өткен заманда
Каракыпшақ Кобланды
Атасы мунын Токтарбай
Халыктан аскан болды бай.
Байлығында есеп жок,
Айдалып багып жайылды
Торт тулік малдын бәрі сай.
Жаз жайлагы Көзді көл,
Көзді, көлі жайлаган
Калын кыпшақ жағалай. (3, 65)*

Xalq dastanlarının başlanğıcının dürüst tərcüməsi vacib olduğundan biz bu sətirləri mümkün qədər orijinala uyğun olmaqla, dilimizin leksik-semantik imkanlarından geniş istifadə etməklə ortaya qoyduq:

*Keçmiş, ötmüş zamanda,
Qaraqıpçaq elində
Bir Koblandı varıydı,
Atası bunun Toktarbəy,
Xalqa yaxşı tanış bəy,*

*Qədərsiz idi varı,
Çoxluca qoyunları.
Gözdi gölü yaylağı,
Gözdi gölü oylağı.
Qalın qıpçaq elinə,
Bəsdi dövləti, varı.*

İndi sətri tərcüməyə müraciət edək:

*Lap keçmiş zamanlarda,
Qaraqıpçaq Koblandı vardı.
Atasının adı Toktarbəy,
Xalqdan asılı olmayan bəy.
Bəyliyində əsəb yox idi.
Varının sayı-hesabı yox idi,
Sürüsü otlaqlarda otlayırdı.
Yaz yaylağı Gözdi göl,
Gözdi göldü yaylağı.
Qalın qıpçaq yaylağına gedirdi.*

Sətri tərcüməni orijinala və bizim tərcümə ilə tutuşdurduqda onunla orijinal və tərcümə əsasında xeyli fərqlərin meydana çıxdığını görürük. Digər göstəricilər bir yana, prozaiklik mətnin oxunuşunu çətinləşdirir, oxucunun mətnə münasibətini ciddi şəkildə soyudur.

Epik mətnlərin tərcüməsi türk xalqlarının bu tipli bədii nümunələrinin adekvat səsləndirilməsi tərcümə edilən materialın bütün aspektlərini, yəni dil və qeyri-dil aspektlərini, daha doğrusu, onun oxucuya emosional bədii təsirini nəzərdə tutmalıdır. Çünki tərcümədə əsərin emosional - ekspressiv, yaxud estetik funksiyasının saxlanılması oxucunun orijinal mətnin dilini bilmədiyindən hiss etməsi ilə bağlı olmamalıdır, əksinə tərcümə mətni xalq dastanının milli-emosional xüsusiyyətlərini oxucuya dürüst çatdırmağa borcludur.

Tərcümə zamanı nəzərə aldıq ki, milli abidələrin, xüsusən nəzm şəklində olanların əksər xüsusiyyətlərini Azərbaycan oxucusuna çatdırmaq üçün sətri tərcümə yolu ilə getmək “Koblandı-batır” kimi sırf milli qazax ənənəsindən qaynaqlanmış bir əsərin özünəməxsusluğunun saxlanması ilə bağlı klassiklərin – V.Belinskinin, A.Puşkinin, N.Qoqolun, M.Qorkinin; tərcümə nəzəriyyəçiləri A.Fyodorovun, K.Çukovskinin, V.Rosselsin, N.Lyubimovun, P.Skosirevin mülahizələrini qulağımızda sırğa etmişdik. Yəni tərcümədə milliliyi şamp kimi yox, əsərin danışılmaz keyfiyyət göstəricisi kimi əks etdirməyə çalışdıq. Yüksək milli özünəməxsusluğu ilə seçilən əsərlər müəllifi N.Qoqol yazırdı: “Əsil millilik heç də sarafanın təsviri deyil, xalqın ruhunun nümayişidir. Şair o zaman da milli ola bilər ki, nə zaman o, ... təsvir olunanlara öz milli stixiyasının, xalqının gözü ilə baxır, elə danışır, elə hisslər keçirir ki, onun həmvətənlərinə elə gəlir ki, sanki oradakı onların hissləri, onların danışığıdır ” (1, 51).

Düzdür, opponentlər deyə bilərlər ki, həm qazaxlar, həm də azərbaycanlılar türkdürlər. Onlardan biri qıpçaclara, digəri oğuzlara aid olsalar da, aralarında xeyli ümumi cəhətlər vardır. Biz də bunu inkar etmirik. Lakin bu da faktıdır ki, bu xalqların etnogenezi, tarixi, mədəni-mənəvi ənənələri nə qədər ümumi olsa da, onları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətləri də görməliyik və elə şəkildə bir-birinə uğunlaşdırılmalıyıq ki, onlar tərcümə mətnində yamaq kimi görünməsin:

*Тері тамып иектен,
Туғи шығып білектен,
Жаны бір тулап жүректен,
Неше бір қурдас айтса да
Қараманның бул сөзі
Өтіп бір кетті сүйектен.
Сөз сүйектен өткен сон*

*Тобылгы атка ер салды,
Ак алмасты колга алды.
Камшы басып сауырға,
Екпіні усап дауылға (3, 85-86)*

Tərcümə:

*Çənəsindən tər axdı,
Tükləri biz-biz çıxdı,
Bu hiss ürəyin sıxdı,
Həmyaşdım olsa da,
Qaramanın sözləri
Mənə yamanca dəydi.
Sanki bu sözlər mənim,
Lap beynimə işlədi.
Kəhər atını mindi,
Oxun əlinə aldı,
Qırmancla onu vurdu.*

Orijinalda Azərbaycan türkcəsində işlədilən xeyli söz və ifadələr var. Məsələn: “tər”, “tük”, “damıb”, “çıgıb”, “yanı”, “ürek”, “qardaş”, “söz”, “saldı”, “aldı”, “qamçı” və s. Bəlkə də, bu sözlərin, leksik vahidlərin düzüümü və köməyi ilə bu bəndi tərcümə də edə bilərdik. Lakin bununla biz işimizi heç də bitmiş hesab etmədik. Dilimizin zəngin lüğət fondundan yaradıcılıqla yararlanmağa üstünlük verdik. Və nəticədə orijinalın milli ruhunu verməyə çalışdıq. Bəziləri epik mətnlərin tərcüməsində sətriliyə üstünlük verirlər. Onlar yaddan çıxarırlar ki, A.S.Puşkin demişkən «sətri tərcümə heç vaxt düürüst ola bilməz. Çünki hər bir dil özünəməxsus şərti dövrlərə malik olduğundan» sətrilikdə bədiiliyi, xüsusən də poetikliyi saxlamaq mümkün deyildir. Digər tərəfdən, sətrilik ilk növbədə əsərin milli özünəməxsusluğunu heçə endirir. Azərbaycan ədəbiyyatının yaxın dostu prof. P.Skosırev milliliklə bağlı yazırdı: “... milli

кolorит... müəllifin milli xarakterindən başlayır... Milli formada isə millətin, xalqın bütün keçmişi – onun məişəti, tarixi, onun rəğbəti, ona xas olan assosiasiyalar sistemi aynada əks olunan kimi öz əksini tapır” (6, 36).

“Koblandı-batır” qəhrəmanlıq dastanı, məlum olduğu kimi, məhz hər şeydən öncə qazax məişətini, tarixini, həyat tərzini, düşüncəsini bariz şəkildə özündə əks etdirən əsərdir. Yəni “Koblandı-batır” heç də yalnız oxucuda dastan təsiri bağışlamır. Burada xalq ənənələri, onun yaşam tərz, mərasimləri, dost rəğbət, düşməyə nifrət hissi və duyğuları və s. o qədər qabarıq verilmişdir ki, onların tarixi kökünə varmadan tərcümədə uğura imza atmaq da inandırıcı görünmür. Aşağıda nümunə gətirəcəyimiz sətirlərdə Koblandının Burıl ata minib döyüşə çıxdığını, doxsan yaşlı Toxtarbəy, altmış yaşlı Analıq, bacısı Qarlıqaş və sevgilisi Qurtqanın onun ardınca kiyatlar elinə üz tutduğunun orijinalda və tərcümədə təsvirinə diqqət yetirək:

*Тайбурыл атка мінеді,
Ак сауытын киеді,
Беліне семсер іледі,
Ногай бөркін киеді,
Дуісенбі күні сескеде
Караспан тауын бөктерлеп,
Кешегі кеткен қыяттын
Кобландыдай батырын
Сонынан желіп жөнелді.
Токсандагы Токтарбай,
Алпыстагы Аналык,
Карындасы Карлыгаи
Жан косагы Кыз Курка
Төртеуі калмай сонынан,
Кескелеп кет деп колыннан,
Кобландынын ізінен.*

*Буллар да ерин келеді,
Тустік жерге келгенде,
Сол уакытта сөйлейді,
Карындасы Карлығаш (3, 91-92)*

Bu sətirləri biz Azərbaycan türkcəsinə belə çevirməyə üstünlük verdik:

*Koblan Burıla mindi,
Ağ zirehin geyindi,
Qılınıc beldən asdı
Noğay papağı geydi.
Birinci gün günorta
Qaraspan dağın keçib
Kıyat tərəfə çapdı,
Getdi belə Koblandı.
Doxsan yaşlı Toxtarbəy,
Altmış yaşlı Analıq,
Qarındaşı Qarlıqaş,
Gözəl Qurtqa qaraqaş.
Onlar dördü də birgə,
Koblan batır dalınca,
Bir səmtə üz qoydular,
Yaman cana doydular.
Gün ortaya gələndə
Bacısı Qarlıqaş dedi:*

Qeyd edək ki, epik əsərlərin tərcüməsinin xarakteri bədii əsərdə elmiliyin və bədiiliyin vəhdətini saxlamağı zəruri edir. Elmi, bədii tərcümə, hər şeydən öncə, orijinal və tərcümə dilində yaranan ümumi problemlərin həll olunması baxımından ortaya çıxır.

“Koblandı-batır”ın tərcüməsində doğruluğu, ekvivalentliyi əldə etmək üçün biz ilk növbədə onun poetik strukturunun

bütün xüsusiyyətlərini əsərin janr spesifikliyi baxımından qoruyub saxlamağa çalışdıq. Buna görə də diqqətlə müşahidə aparılsa, görəcəyik ki, hər bir konkret məqamda mütərcim təhkiyənin xarakterini qoruyub saxlamağa can atır. Bu isə söz və ifadələrin, onların sintaktik baxımından təşkilinin xüsusi şəkildə seçilməsi ilə bağlı olur, müvafiq leksik-semantik uyğunluqlar axtarılıb tapılır, təhkiyənin emosional tonu qorunur və, beləliklə, mətnin məzmunu ilə bağlı tərcümə olunan nə varsa, onun bütün komponentləri ilə üzvi surətdə uzlaşır.

Digər epik poemalarda olduğu kimi, “Koblandı-batır” dastanı üçün qədim epik hekayət poetikasının xüsusiyyətləri, daha çox uzunçuluq və təkrarlar vardır. Təkrarlar əsasən dastandakı “ümumi yerlər” üçün daha səciyyəvidir. Burada eyni tipli hərəkət, davranış və süjet hadisələri daha tez-tez təkrarlar üçün şərait yaradır: qəhrəmanın döyüşə hazırlığı, doğmaları ilə vidalaşması, doğmaların onu bu döyüşdən çəkəndirməsi, müxtəlif tipli yarışlarda, döyüşlərdə batırın rəşadəti və s. bu qəbildəndir. Təkrarlar bədii obrazlı formulların qəhrəmanın daxili hiss və həyəcanlarını, ürək çırpıntılarını verməyə xidmət edir, döyüşün başlanğıcı hərbə-zorba, söz atışmaları ilə başlayır və daha sonra ziddiyyətli dialoqlara keçir ki, burada biz stereotip müraciətlərlə, hədələrlə, qəhrəmanın özünü öyməsi və s. məqamlarla görüşürük. Bu xüsusiyyət “Koblandı-batır”da özünü daha çox biruzə verməkdədir.

“Koblandı-batır”ın digər bir cəhətini də qeyd etməyə ehtiyac vardır. Bu, bir sıra hallarda söyləyicinin dastanın ümumi mətninə uyğun gəlməyən məqamları mətnə daxil etməsi ilə əlaqədardır. Belə məqamlar bəzən mətnin nə əvvəli, nə də sonrakı hissələri ilə uzlaşmır, onlar əsər daxilində yamaq kimi görünür və nəticə etibarilə dastanın bədii-poetik keyfiyyətini də yüksəltmir. Lakin buna baxmayaraq, onlar epik mətnə yer tutmaqdadır. Tərcümə prosesində biz belə halları təxminən otuza yaxın sayda izlədik.

Maraqlıdır ki, söyləyicilər bu tipli kontaminasiyaları gah bir, gah iki, gah üç, gah dörd, gah da beş sətirdən ibarət olmaqla mətnə əlavə edirlər ki, bu da əksər hallarda qafiyənin daha da mükəmməl tutulması və bəzən bəndin tamlığını əldə etmək nəminə yaradılır. “Koblandı-batır”da 480-490, 870-880, 920-940, 990-1000, 1240-1250, 1730-1740, 1940-1950, 2240-2250, 2260-2270, 2400-2410, 2590-2600, 2630-2640, 2730-2740, 3280-3290, 3360-3370, 3510-3520, 3550-3560, 4060-4070, 4100-4110, 4160-4170, 4250-4260, 4340-4350, 4370-4380, 4740-4750, 4830-4880, 5380-5390, 5900-5910, 6440-6450-ci və sair sətirlər arasında belə “əlavələr” özünə daha çox yer almaqdadır.

Təhkiyədə mətnə daxil edilən və mətnlə heç bir əlaqəsi olmayan bu sətirlər qəhrəmanların monoloqu, yaxud digər bəndə keçid alınan zaman baş verir. Adətən, onlar ya söyləyici tərəfindən qafiyə axtaran zaman, ya da dinləyicidə (oxucuda) müəyyən psixoloji əhvalı-ruhiyə yaratmaq, ya da təhkiyənin emosional-ekspressiv gücünü, qavrayışını artırmaq nəminə edilir. Biz də tərcümə zamanı mümkün qədər ənənəvi epik hekayətçiliyin belə xüsusiyyətlərini saxlamağa üstünlük verdik, bəzən Azərbaycan oxucusu üçün anlaşqlı olmayan söz, ifadə və anlayışları xüsusi izahlarda verməyə çalışdıq.

“Koblandı-batır” qəhrəmanlıq eposunda digər dastanlarda olduğu kimi, çoxsaylı xüsusi əfsanəvi adlar, coğrafi terminlər-toponimlər, zoonimlər, oykonimlər, oronimlər, astronomik adlar vardır. Bu tipli leksik anlayışları da biz mətnə izahlarda təqdim etmişik. Məsələn, “Aynagül”, “Azulı”, “Atasu”, “Qaratau”, “Qaraşa”, “Közdi göl”, “Qırlıqala” kimi yer adları; əfsanəvi “Dəriqə”, - batır-qız, “İlyas” – Bibliyadakı İliya peyğəmbərə yaxın obraz, “Qəmbər” - su kultu ilə bağlı olan qədim allahlardan birinin adı, “Qeys-Kövsər” – müsəlmanların inancına görə cənnət bulağı; “Kuptan”- namazın sonuncusu, “Namazdigər” – üçüncü namaz, “Namazşam” – dördüncü namaz, “Qiblə” – Məkkəyə yön tutma, “Pir” – müqəddəs qoca,

milli oyun növləri “kokpar”, milli alət adları “tuqer” və s. söz və ifadələr tərcümə oxucusuna tərəfimizdən mümkün qədər düzgün izah olunmuşdur.

“Manas”, “Koroğlu” və “Alpamış”da olduğu kimi, “Koblandı-batır” dastanında da baş qəhrəman obrazının mahiyyətini ifadə etmək üçün epitet, hiperbola və müqayisələrdən gen-bol istifadə olunur. Koblandı əsərdə əvəzsiz batır kimi təqdim olunur. Yəni o, yeganədir, qoçaqdır, ata-anasının gözüünün işığıdır. Ona valideynləri “şırağım” (yəni “çırağım”) – deyə müraciət edirlər, o, şahindən, daşdan möhkəmdir, dözümlüdür, anadan da batır kimi doğulub. Batırın portreti zəngindir: onun Bulqar kamanında Buxara oxu var, nizəsinin gövdəsi bərk ağacdən, qabı gümüşdən və qızıldandır, qalxanı almaz kimi itidir. Özü isə olduqca nəhəngdir, düşməni qurd qoyunu didib-dağıdan kimi didib-dağıdır, döyüşdə nər kimi qızır, düşmən onun hücumundan qulun pələngdən qaçan kimi qaçır və s. Yəni bütün məqamlarda batırın fərdi, heç kimə xas olmayan xüsusiyyətləri, keyfiyyətləri qeyd olunur:

*Кастары төмен салынган,
Кеуліне алган табылган,
Іздеген душпан шабылган,
Кобаган мурын, кой көзді,
Талма бетті, нур жүзді. (3, 174)*

Tərcümədə:

*Koblana oxşar gəldi,
Qaşlı-qabaqlı batır,
Düşməyə əzab verən,
Cəsur hücumu keçən
İri burun, sarı göz,
Göyçək, nur üzlü batır.*

Batırla bağlı tətbiq olunmuş troplar, epitetlər, hiperbolar türk xalqlarının digər qəhrəmanlıq eposu üçün də xarakterikdir. Epik qaydalara uyğun olaraq batır öz döyüş dostu olan atından (Tayburıldan) və yaxınlarından – bacısı Qarlıqaş, sevgilisi Qurtqa və başqalarından ayrılmazdır. Ənənəvi epitetlər və müqayisələr onun tülparının yüksək keyfiyyət göstəricisinə malik olduğunu sübut edir. Atın möcüzəliyi onun bəzi detallarının sadalanması ilə qeyd olunur – çulu qızılla tikilib, yəhər qayışı qızıldan, qızıl nalları, dəri tərliyi və s. vardır. Bundan başqa, tülparın digər keyfiyyətlərindən də danışılır:

*Алтын, күміс кыяк жал,
Лебізін сенін сары алтын,
Устіндегі түгіннік
Жары күміс, жары алтын.
Жан серігім, Бұрыл ат (3,103)*

Bu bəndi tərcümədə aşağıdakı kimi vermişik:

*Quyruğu sıx, yumşaq yal,
Altındur, gümüşdür yal.
Sanki səsi altındur,
Tüklər gümüş, altındur.
Can özəyim, at Burıl.*

“Koblandı-batır” eposunun poetikasını xeyli dərəcədə bədii priyomlar kompleksi xarakterizə edir ki, bu, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ümumtürk ənənəsi ilə müəyyənləşir. Batır, onun yaxınları, silahdaşları daim işlənən epitet, metafora və müqayisələrlə fərqləndirilir. O, güclü heyvanlarla, quşlarla müqayisə olunur, məsələn, şirə, pələngə, canavara, qartala, şahinə, nərə, qoşqara, quzuya, qulana, köşəyə bənzədilir. Məsələn, “Koblandı-batır”, yaxud digər batırları “Arıstanım”, “Arıstan Koblandı”, “Jolbarsım”, “Quzum”, “Qulanım” çağırır-

lar ki, onlar qədim ənənələrə görə cəsurluq, ruh yüksəkliyi ifadəçisi kimi nəzərdən keçirilir.

“Koblandı-batır” qəhrəmanlıq dastanı qədim qazax şeiri nümunəsinə (jıra) söykənərək yeddi-səkkiz hecalıqla yazıya alınmışdır. Qazax jır metrikasının özünəməxsusluğu onunla müəyyənləşir ki, qazax şeirinin digər növləri də məhz heca prinsipinə əsaslanır. Yeddi hecalıq aramla səkkiz hecalığa və əksinə keçərək davam edir. Jır ciddi bənd təşkilindən məhrumdur. Lakin poetik nitq jırda bir neçə qrup şeirə bölünür ki, o, tiradanın müxtəlif həcmi təşkil edir. Tirada təxminən dörd-beş sətirdən tutmuş iyirmi beş və daha artıq sətirlər qrupudur ki, onlar məna, intonasiya qapalılığı və qafiyə ilə bir-birinə birləşir. Əksər hallarda tirada jırda bir neçə sadə cümlədən ibarət olmaqla, intonasiyalı-sintaktik dövrə yaradır. Tiradalar jırda dörd, altı sətirdən ibarət nitq dövrləri ilə çarpazlaşır. Bəzən tiradada iri cümlələr ola bilər ki, onların əsasında sintaktik paralelizm, təkrirlər özünə yer alır. Sonuncu fikri tamamlayan baş cümlə bəzən bir neçə fəli sifət, fəli bağlama dövrəsini qapatmaqla emosional gərginliyin artmasına şərait yaradır.

Qazax jırında iki növ - əsas və köməkçi qafiyə olur. Jırda vahid əsas qafiyədən istifadə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hər dəfə yenidən yarandıqda o, poetik nitqin intonasiya gərginliyini cilalayır, köməkçi qafiyə isə yalnız bir neçə əsas qafiyədən kənarda olanları əhatə edir. Və hər dəfə də əsas qafiyə yarandıqdan sonra köməkçi qafiyə yeniləşir.

Tərcümə zamanı biz qazax jırının yeddi-səkkiz hecalığını Azərbaycan şeirinin yeddi-səkkizlik heca vəznə ilə verməyə çalışdıq.

“Koblandı-batır”ın rus tərcüməsindən fərqli olaraq, biz dastanda hərfi (sətri) tərcümədən mümkün qədər kənarlaşmağa çalışdıq. Bu isə xeyli çətinliklərlə bağlıdır. Çünki əsər üçün ilk növbədə qazax xalq poeziyasının ənənəvi obrazlılığı spesifikdir və xeyli məqamlarda Azərbaycan türkcəsində onların ekvivalentini tapmaq həm də nəzərə çarpacaq problemlər yaradır.

Bundan başqa, tərcümə zamanı heç də bütün hallarda orijinalın sintaktik xüsusiyyətləri saxlanılmır. Bəzən cümlələr, poetik nitq bir neçə sadə konstruksiyalarla verilir, bəzən felin zaman, növ kimi göstəricilərini də saxlamaq mümkün olmadıqda, biz onları dəyişdirərək tərcümənin özünə uyğun şəkildə təqdim etməyə çalışmışıq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Гоголь Н.В. Полн. собр. соч. В. 14-ти т., т.8. М., «Гослитиздат», 1952.
2. Кидайш-Покровская Н.В. Перевод тюркоязычных эпических памятников в академической серии // Фольклор. Издание эпоса. М., «Наука», 1977.
3. Кобланды Батыр. Казак халкынын батырлык эпосы. М., «Наука», 1975.
4. Львов В. Заметки крохобора. Журн. «Дружба народов», 1982, № 6.
5. Нелюбин Л.А. Толковый переводоведческий словарь. М., Флинта Наука, 2003.
6. Скосырев П. Наследство и поиски. М., «Сов. писатель», 1961.

Qazax xalq qəhrəmanlıq dastanı «Koblandı-batır» Xülasə

Qazax xalqının ən populyar epik nümunələrindən olan «Koblandı-batır» dastanında yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri ilə seçilən batırların doğma Vətənə bağlılığı, onların öz təfəkkürü, qüvvəsi, gücü və cəsurluğu ilə doğma eli-obanı yadelli işğalçılarından azad etmələri vəsf olunmuşdur.

Qazax xalqının mənəvi həyatının mühüm tərkib hissəsi olan dastan yaradıcılığı öz rüşələri etibarı ilə lap qədim dövrlərə gedib dirənir. Qeyd edək ki, hələ V-VIII əsrlərə aid edilən Orxon-Yenisey kitabələrində, epitafik yazılarda türk batırlarının qəhrəmanlıq şücaətləri daşlar üzərinə həkk olunmuşdur. Konkret olaraq qazax qəhrəmanlıq dastanlarının lap qədim qatı VIII-X əsrləri əhatə etməkdədir. Bu, patriarxal–feodal münasibətlərinin dağılıb aradan çıxdığı dövrə təsadüf edir. Qazax dastanlarının əsasını qəbilələrin etnik konsolidasiyası, tayfalararası döyüş və vuruşlarla bağlı rəvayətlərin yaranması, tayfaların müxtəlif ərazilərə səpələnməsi və s. təşkil edir. Bu dastanların epik üslubunun inkişafı və formalaşması məhz əzəmətli qəhrəman-şəxsiyyətlərin ətrafında cilalanıb başa çatdırılmaqla sonuclandı. Qazaxlarda belə epik şəxsiyyətlər kimi biz daha tez-tez Koblandı, Qəmbər, Alpamıs və s. kimi qəhrəmanların adlarıyla rastlaşırıq.

XV-XVI əsrlərdə baş vermiş çoxsaylı qəbilələrdaxili çəkişmələr Qızıl Ordanın dağılmasına gətirib çıxardı. Məhz bu dövrdən sonra qazax xalqının və dövlətçiliyinin yaranması baş verdi. Az keçməmiş, daha doğrusu XVII-XVIII əsrlərdə cunqar-kalmık feodalları qazax torpaqları üzərinə işğalçı yürüşlər təşkil etdilər. Bu dövrdə gedən proseslər nəticə etibarı ilə qazax dastanlarının tam şəkildə formalaşmış başa çatması ilə nəticələndi. Cunqar-kalmıqlarla qazaxlar arasında baş vermiş bu hadisələr «Yer-Tarqın», «Yer Kokşe», «Qarabəy», «Utegen-

batır», «Arxalıq-batır», «Uraq-Mamay», «Şora-batır» və digər nümunələrdə öz əksini tapmışdır.

Qazax xalqının epik nümunələri sırasında müxtəlif yazıya almalarda 6 mindən 9 minə qədər misradan ibarət olan «Koblandı-batır» dastanı mühüm yer tutur. Əsərin başlanğıcında digər türk dastnaları üçün səciyyəvi olan qəhrəmanın gözlənilməz doğuluşu motivi dayanır. Ahıl yaşlarında Toktar bəylə Analığın – Koblandı və onun bacısı Qarlıqanın – ekizlərin dünyaya gəlməsi baş verir. Koblandı əfsanəvi qəhrəmanlara xas olan sürətlə böyüyür, cəsur, cəld, möhkəm, dözümlü və qorxmazlığı ilə diqqəti cəlb edir. Hələ uşaq ikən, 6 yaşına çatanda o, kəhər atını yəhərləyib-yüyənləyib atasının ilxısının mehtəri Yestemisin yanına gəlib ondan ox atmanı, at çapmanı, qəhrəmanlığı, sərrast atıcılığı öyrənir.

Koblandının evlənməsi də, sevdiyi gözəle yiyələnməsi də, batır atının böyüdülməsi də və s. epik hadisələr qəhrəmanlıq dastanlarına xas olan ənənə çərçivələrində təsvir olunur. Qəhrəmanın sevdiyi gözəl uğrunda mübarizədə iştirakı onun ilk döyüş şücaəti kimi ortada dayanır. Yarışda qələbə əldə etməklə o, gözəl Qurtqanı öz doğma yurduna aparır. Bundan sonra onun qəhrəmanlıq bioqrafiyasında bu gözəl və müdrik Qurtqanın mühüm rolu daha çox nəzərə çarpır.

Koblandının bir-birinin ardınca xeyli yürüş və döyüşlərdə yadelli işğalçılara - qızılbaşlara və kalmıklara qarşı apardığı mübarizələrdə batırın əsil qəhrəmanlığı ortada dayanır. Onun ilk böyük döyüşü qızılbaş xanı Qazana qarşı aparılır.

Digər türk və dünya xalqlarının epik poemalarında olduğu kimi «Koblandı-batır»ın süjet xəttinin diqqət çəkən başlıca duyünü heç də qəhrəmanın özünün fərdi maraqları ilə yox, onun ictimai borcu ilə bağlıdır. Çünki qızılbaşlar və kalmıqlar qıpçaq torpaqlarına həmlələr və hücumlar etdikdə Koblandı Qazan xana və Alşagıra qarşı amansız mübarizə aparmaqla, öz doğma vətənin bütövlüyünü, xalqın əmin-amanlıqda yaşamasını hər şeydən üstün tutur. Dastanda Koblandı obrazının bütün

tərəfləri epik qəhrəmanın başlıca funksiyalarına xidmət etməkdədir. Onun bütün fəaliyyəti ictimai maraqlarla əhatələn-məkdədir. Elə buna görə də o, daim bütün hərəkətlərində, əsgəri bacarığında, batırlıq şücaətində digərlərindən üstündür. Koblandı döyüşə girən zaman qaşları qarla, kirpikləri buzla örtülür, özü döyülmüş dəmirə bənzəyir, çovğun kimi coşub tufan qoparır və s. Onun qəhrəmanlığı o qədər monumental, qüvvəsi bitib-tükənməz kimi təsvir edilir ki, 40 minlik düşmən ordusu qəhrəmanın gözündə 40 nəfər kimi görünür, harayından döyüş zamanı yer lərzə gəlir, qayalar –daşlar qopur. Koblan-dının yenilməz qəhrəmanlığı ona digərlərinin müraciətlərində daha önəmli mövqedə durur..

Əsərdə digər türk xalq dastanları üçün səciyyəvi olan bədii təsvir vasitələrindən geniş istifadə olunmuşdur. Batırla bağlı burada müxtəlif məqamlarda tətbiq olunmuş troplar daha yadda qalan effekt yarada bilir. Bu tipli troplar sırasında batırı vəhşi heyvanlara və quşlara bənzədən qədim obrazlar əsərdə daha görümlü təqdim olunur. Buna görə də Koblandı şir kimi doğulmaqla pələngə, canavara, şahinə bənzədilir. Batıra bütün elin-obanın sevgisi tükənmizdir.

Eyni zamanda o, həm də öz ata-anasının gözlərinin işığıdır, o, xalqın, elin-obanın başbiləni, şahinidir, xanımının dilin-də, ağzında cəsur, istəkli, bacarıqlı hökmdardır, anadan daş kimi möhkəm doğulmuş batırdır.

Koblandının Tayburıl atının təsvirində döyüşlər və at yarışmaları zamanı hiperbolalardan istifadəyə geniş meydan verilmişdir. Buradakı ənənəvi müqayisə və epitetlər qəhrəma-nın özü ilə bərabər, həm də onun atının gözəlliyini və üstün keyfiyyətlərini nümayiş etdirir. Məsələn, Tayburılın alnı ay kimi par-par yanır, qulaqları qamış kimi dik dayanır, sürətinə gəldikdə isə o ceyrandan, sayqakdan bərk qaçır və i.a. və s.

Koblandının döyüş dostları və yaxınları da epik ənənə ruhunda təsvir olunur. Bu obrazlar yetərin-cə ümumiləşməklə batıra xas olan əsil qəhrəmanlığın açılmasına xidmət edir.

Onların sırasında Koblandının oğlu Bokenbayın və Koblandının özünün həmyaşıdı Qaramanın obrazı daha görümlü təqdim olunur. Bokenbay əsərdə atası kimi şirə bənzədilir.

Yestemis, hər şeydən öncə, türk dastanları üçün ənənəvi olan xanın özünün qulluqçusu, onun mehtəri və kiçikyaşlı batırın tərbiyəçisi kimi təqdim olunur. Yestemisin zahiri təsviri isə onu batırın özü səviyyəsində olan döyüşçü kimi təqdim edir və burada təsvirlər ənənəvi istifadə olunan obrazlı vasitələr çərçivələrindən kənara çıxmır.

«Koblandı-batır» dastanında əsərin qəhrəmanının çoxsaylı düşmənləri də epik qaydalara uyğun olaraq kifayət qədər gücü və bacarığı ilə seçilənlərdir. Onlardan bəziləri yetərinə ironik planda təqdim olunurlar. Məsələn, Alşaqırın yaxınları, nəhəng qırxbeş arşınlıq Qızılərin oğulları Ağanas və Toğanas belələrindəndir. Onlar Qaraspan dağı tək əzəmətli, Qazan xanın özü hündür dağ aşırımına bənzədilməklə, həm də xan mənşəli olduğu vurğulanmaqdadır. Obrazların mahiyyətindəki ümumiliklərə baxmayaraq, burada da hiperbolalardan, şişirtmələrdən geniş istifadə olunmuşdur. M.Auezov və L.Sobolev haqlı olaraq Koblandının düşmənlərinin – Qazan, Alşaqır və Kobikti obrazlarının hamısının onların öz fərdi simalarının olduğunu qeyd etməyi yaddan çıxarmamışdılar. Burada fərdiləşdirmə digər türk xalq dastanları üçün səciyyəvi olan ənənəvi obrazlı epitetlərdən geniş istifadə etmənin köməyi ilə ortaya qoyulur.

Əsərdəki digər epizodlarla (batırın doğulması, onun ilxıda özünə köhlən seçməsi, düşmən üzərinə yeriməsi, düşmənlərlə döyüşləri, əsir düşməsi və s.) yanaşı, sevgi-məhəbbət xətti də mühüm rol oynayır. Burada sevgi-məhəbbət intriqasının ilkin düynü kimi Kobikti xanın qızı Qarlıqanın Koblandı ilə ilk görüşü qeyd edilə bilər. Qarlıqa ilk baxışdan Koblandıya vurulur. Bunu da söyləyək ki, Qarlıqanın anası müsəlman qızı olmaqla vaxtı ilə qızılbaş Kobiktinin qıpçaq torpaqlarına etdiyi yürüşlər nəticəsində ələ keçirilmişdir. Qarlıqanın anası ölərkən öz qızının qıpçaq müsəlmanın arvadı olması vəsiyyətini qız

atası Kobiktiyə xəyanət etməklə həyata keçirmişdir. Dastanın bundan sonrakı süjet quruluşunda Koblandı ilə ona ürəkdən vurulan Qarlıqanın qarşılıqlı münasibətləri görümlü yer tutur. Bu, mahiyyət etibarı ilə batırın qəhrəmanlıq bioqrafiyasının ikinci xətti və ikinci evlənməsi kimi diqqəti cəlb etməkdədir. Burada kolliziyanın əsasına epos və qəhrəmanlıq nağılları üçün səciyyəvi olan qədim motiv qoyulmuşdur ki, bu da onun özünün batırın gələcək arvadı ilə təkbətək görüşdə gücünü sınamasıdır. Bununla belə, «Koblandı-batır» dastanının da belə qədim süjet xətti xeyli dəyişikliklərə də məruz qalmışdır. Belə ki, bu yarışda Qarlıqa üzərində qələbəni Koblandı yox, onun oğlu Bokenbay qazanır. Bundan sonra çoxsaylı epizodlarda Qarlıqa öz sevgisi uğrunda mübarizələrdə iştirak edir. O, öz sevgilisinə yetişmək üçün Koblandıni və Qaramanı zindandan azad etməklə onların qaçmasına müvəffəq olur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, düşmən qızının əsir düşmüş qəhrəmana köməyi qədim epik ənənəsi üçün səciyyəvi haldır. Belə məqamlarla biz «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu» və «Alpamış» qəhrəmanlıq dastanları, «Yusif və Əhməd» və s. məhəbbət-romantik poemasında və s. rastlaşırıq. Burada biz ənənəvi süjetin «simptomları» ilə rastlaşsaq da, «Koblandı-batır» dastanında bu xəttin işlənməsi dərin psixologizmlərlə müşayiət olunmaqla, həllini tapmaqdadır. Koblandıya olan sonsuz məhəbbətini ifadə etmək üçün Qarlıqa atası Kobiktinin dəbilqəsindəki zəif yeri batıra göstərir və Koblandı həmin yeri nişan almaqla Kobiktini öldürür. Bundan başqa Qarlıqa Koblandıya onun Aşağıq xanla qələbə döyüşündə və digər düşmən batırlara qarşı vuruşlarında da yaxından kömək edir.

«Koblandı-batır» dastanının kompozisiyası və məzmunu, bədii ifadə vasitələri sistemi, şeir sətirləri, misraların təşkili və quruluşu qəhrəmanlıq dastanları üçün səciyyəvi olan ənənəvi-liyi əks etdirməkdədir.

Struktur baxımından dastan xronoloji ardıcılığa malik olan bir sıra bitkin epizodlardan ibarət olmaqla vahid təhkiyə zənciri yaratmaqdadır.

«Koblandı-batır»da çoxsaylı şəkildə istifadə edilmiş bədii-obrazlı formullar qəhrəmanların müəyyən əhval-ruhiyyəsinin, halının, hissinin, vəziyyətinin verilməsinə xidmət etməkdədir. Təkrirlər təhkiyənin ekspressiyasını gücləndirməkdə mühüm rol oynayır. Məsələn, döyüş uğursuzluqları zamanı qəhrəmanın hissləri və həyəcanları, kədəri, qəm-qüssəsi obrazların çoxsaylı ağlayış-şikayətləri daimi təkrarlanan dövrə ilə xüsusi ekspressiya yaradır. Təkrirlər dastanda xüsusi emosional yükə malik olmaqla, bənzərsiz effekt ortaya qoyur.

«Koblandı-batır» dastanında dini anlayışlar, müqəddəslər, pirlər, ocaqlara, övliyalara, peyğəmbərlərə, Allaha müraciətlər nəzərəcarpacaq nidalarla zəngindir. Bu baxımdan dastanın qaraqalpaq qəhrəmanlıq dastanı «Qırx qız»la səsləşən xeyli məqamlarını görmək mümkündür. Qəhrəmanların poetik nitqində İmam Əli, Həzrət Əli, İxlas-ata, Şəsti Əziz, Qiyas, İlyas, Davud, Məhəmməd peyğəmbər, onun qızı Bibifətimə, Xuda və Allahın adına tez-tez rast gəlinir. Dastanda müsəlmanlıqla, müqəddəs kitabımız “Quran”la, onun ayələri, müsəlman adət-ənənələri ilə bağlı çoxsaylı məqamlar əksini tapmışdır. Bundan başqa ibadətə, namazla bağlı, inanclarla əlaqəli anlayışlar molla, namazşam, namazdigər, Qeys-Kövsər və s. geniş istifadə olunması bu əsəri qazax etnik-milli təfəkkürünün orijinal örnəyi kimi dəyərləndirməyə imkan verir.

«Koblandı-batır»da işlənmiş xeyli ifadələr və ibarələr həm də sentensiya (nəsihət) xarakterlidir.

Dastanın kompozisiyasında mühüm yer tutan dialoji və monoloji nitq formalarından geniş istifadə olunmuşdur. Dastanın ifadəliliyini təmin edən mühüm elementlərdən biri də qazax xalq poeziyasının geniş imkanlarını nümayiş etdirən heca vəznindən, səs, ritmik quruluş, təkrirlərdən intonasiyadan istifadə, alliterasiya və assonansların uğurlu tətbiqi, strofa-

lardakı tirada birləşmələrinin bacarıqlı tətbiqi onu qazax etnik-milli epik düşüncə tərzinin mühüm nümunəsi kimi qiymətləndirməyə əsas verir. Elə buna görə də «Koblandı-batır» dastanı qazax şifahi söz sənətinin nəzərəçarpacaq zənginliyini təmin etməklə, xalqın mənəvi varlığını yüksək şəkildə təcəssüm etdirən örnək kimi təbliğ olunmağa layiqdir.

Kazak Halk Kahramanlık Destanı “Koblandı Batır” Özet

Kazak halkının en popüler epik örneklerinden olan “Koblandı Batır” destanında yüksek manevi-ahlaki nitelikleri ile seçilen batırların vatanseverlikleri, öz yurtlarını zeka, güç ve cesaretleri ile işgalcilerden kurtarmaları anlatılmıştır.

Kazak halkının manevi hayatının önemli bir parçası olan destan yaratıcılığı kökleri itibari ile çok eski dönemlere uzanır. Belirtelim ki, 8. yüzyıla ait Orhun-Yenisey Yazıtları’nda dahi Türk batırlarının kahramanlıkları taşlar üzerine yazılmıştır. Kesin olarak Kazak kahramanlık destanlarının en eski geçmişi ataerkil-feodal ilişkilerin yok olmaya başladığı 8-10. asırları kapsamaktadır. Kazak destanlarının esasını kabilelerin etnik biçimlenmesi, kabşleler arası savaşlar ve göç gibi konular oluşturmaktadır. Bu destanların epik üslubu Koblandı, Kamber, Alpamış gibi muhteşem kahramanların şahsiyetlerinin etrafında teşekkül etmiş ve gelişmiştir.

15. ve 16. yüzyıllarda çok sık yaşanan kabileler arası iç çekişmeler Altın Orda devletinin yıkılmasına yol açtı. İşte bu dönemden sonra Kazakların milletleşme ve devletleşme süreci başladı. Çok geçmeden, yani 17. ve 18. yüzyıllarda Cungar-Kalmuk hanları Kazak toprakları üzerine işgâl maksadı ile seferler düzenlediler. İşte bu dönemde yaşanan tarihî hadiseler Kazak destanlarının tam olarak biçimlenip ortaya çıkmasını sağladı. Cungar-Kalmuklar ile Kazaklar arasında yaşanan bu hadiseler Yer-Targın, Yer Kokşe, Karabey, Utegen Batır, Arkalık Batır, Urak Mamay, Şora Batır gibi eserlerde kendini göstermiştir.

Kazak halkının destan örnekleri arasında çeşitli kaynaklarda altı binden dokuz bine kadar mısradan oluşan Koblandı Batır destanı önemli yer tutmaktadır. Eserin başlangıcında Türk destanlarının ortak motiflerinden olan

kahramanın olağanüstü şekilde dünyaya gelişi anlatılmaktadır. Ahıl yaşlarında Toktarbey ile Analık'ın, Koblandı ve kız kardeşi Karlıga'nın ikizler olarak dünyaya gelmesi hadisesi anlatılır. Koblandı destan kahramanlarına özgü bir hızla büyür; cesur, hızlı, sağlam, dayanıklı oluşu ile dikkati çeker. Henüz 6 yaşına geldiğinde o, doru atını eğerleyip babasının yilkısının seyisi Yestemis'in yanına gider ve ondan ok atmayı, at binmeyi, kahramanlığı, keskin nişancılığı öğrenir.

Koblandının âşık olması, sevdiği güzel ile evlenmesi, batır atının büyütülmesi gibi epizotlar kahramanlık destanlarına özgü gelenek çerçevesinde anlatılmıştır. Kahramanın sevdiği güzel için müsabakaya katılması onun ilk şecaati olarak anlatılır. Yarışta zafer elde etmekle o, güzel Kurtga'yı kendi ana yurduna götürür. Bundan sonra Koblandı'nın kahramanlık destanında bu güzel ve akıllı Kurtga önemli roller ifa eder.

Koblandı'nın birbiri ardınca pek çok sefer ve savaşlarda işgalcilere -Kızılbaşlara ve Kalmuklara- karşı verdiği mücadelelerde gösterdiği kahramanlıklar destanın esas unsurunu teşkil eder. Onun ilk büyük savaşı Kızılbaş hanı Kazan'a karşıdır.

Diğer Türk ve dünya halklarının epik destanlarında olduğu gibi Koblandı Batır'ın konusunun dikkat çeken başlıca unsuru kahramanın mücadelesinin şahsî değil millî bir özellik taşımasıdır. Çünkü Kızılbaşlar ve Kalmuklar, Kıpçak topraklarına saldırdıklarında Koblandı, Kazan Han'a ve Alşagır'e karşı amansız mücadele yapmakla kendi ana vatanın bütünlüğüne, halkın güvenliğine ne kadar değer verdiğini göstermiştir. Destanda, Koblandı bütün karakteristik özellikleri ile bir destan kahramanını yansıtmaktadır. Onun tüm faaliyeti halkı içindir. İşte bu yüzden de o, daima bütün hareketlerinde, askeri kabiliyetinde, batırlık keyfiyetinde diğerlerinden üstündür. Koblandı savaşa girdiği zaman kaşları karla, kirpikleri buzla kaplanır, kendisi dövülmüş demire benzer, kar fırtınası gibi coşmaktadır. Onun kahramanlığı o kadar eşsiz,

gücü bitip tükenmez olarak tarif edilir ki, 40 bin kişilik düşman ordusu kahramanın gözünde 40 kişi gibi görünür. Narasından savaş sırasında yer lerzeye gelir, kayalar-taşlar yerinden oynar. Koblandı'nın üstün kahramanlığı ona diğer batırlara göre daha büyük bir mevki kazandırır.

Eserde Türk halk destanlarına özgü bedii tasvirlerden de önemli derecede istifade edilmiştir. Özellikle Koblandı'nın mübalağalı tasviri destanın anlatımına canlılık kazandırmıştır. Bu tip tasvirler sırasında Batır'ı vahşi hayvanlara ve kuşlara benzeten eski imgeler eserde daha çok dikkat çekmektedir. Koblandı aslana, kaplana, kurda, şahine benzetilmektedir.

Koblandı Batır'a bütün elin-obanın sevgisi sonsuzdur. Aynı zamanda o, kendi ana ve babasının da gözlerinin ışığıdır. Koblandı halkın, elin-obanın bilge kişisi, şahinidir. Hanımının gözünde cesur, sevimli, becerikli hükümdardır, anasından taş gibi sağlam doğmuş bir batırdır.

Koblandının Tayburıl adlı atının tasvirinde de özellikle savaşlar ve at yarışları sırasında mübalağalara sıkça başvurulmuştur. Buradaki geleneksel karşılaştırma ve epithetler kahramanın kendisi ile beraber, hem de onun atının güzelliğini ve üstün özelliklerini göstermektedir. Örneğin, Tayburıl'ın alnı ay gibi parlar, kulakları kamyş gibi dik durur, hızına gelince o ceylandan, saygadan daha hızlı koşar vs...

Koblandı'nın savaş arkadaşları ve yakınları da destan üslubuna uygun olarak tarif edilir. Bu karakterler destanda mümkün olduğunca umumileştirilerek bir batır için mutlaka gerekli olan özelliklerin okuyucuya veya dinleyiciye açılması sağlanır. Bu kahramanlarla beraber Koblandı'nın oğlu Bokenbay'ın ve Koblandı'nın arkadaşı olan Karaman'ın karakteri daha dikkat çekici tasvir edilir. Bokenbay eserde babası gibi aslana benzetilir.

Yestemis ise her şeyden önce, Türk destanları için geleneksel olan hanın hizmetkârı, seyisi ve batırın küçüklükten itibaren terbiyecisi olarak takdim edilir. Yestemis'in fiziksel

tasviri ise yine batırların müşterek savaşçı tasvirine uygun şekilde yapılmıştır.

Koblandı Batır destanında eserin kahramanının hayli kalabalık olan düşmanları da epik kurallara uygun olarak güçlü ve yetenekli insanlar olarak tasvir edilir. Onlardan bazıları ironik bir şekilde takdim edilirler. Örneğin, Alşagır'ın yakınları olan ve kırk beş arşınlık boyları ile dev gibi görünen Kızılar'ın oğulları Ağanas ve Toğanas bu tipte kahramanlardır. Onlar Karaspan dağı gibi haşmetlidirler. Kazan Han de yüksek dağ zirvesine benzetilmekle han kökenli olduğu vurgulanır. Tiplerin mahiyetindeki genelleştirmelerle birlikte burada da mübalağalardan çokça istifade edilmiştir. Buna rağmen M.Avezov ve L.Sobolev haklı olarak Koblandı'nın düşmanlarının -Kazan, Alşagır ve Kobikti- hepsinin kendi kişisel karakterlerinin olduğunu kaydetmişlerdir. Burada kahramanın kişiselleştirilmesi diğer Türk halk destanlarına özgü geleneksel tasvirlerden, canlı epithetlerden faydalanarak ortaya konmuştur.

Eserdeki diğer epizotlarla (batırın doğması, onun yılmada kendisine bakımlı at seçmesi, düşman üzerine yürümesi, düşmanlarla savaşları, esir düşmesi vb.) birlikte aşk konusu da önemli bir yer tutar. Burada aşk mevzusu Kobikti Han'ın kızı Karlığa'nın Koblandı ile ilk görüşmesi ile başlar. Karlığa ilk bakışta Koblandı'ya âşık olur. Şunu da söyleyelim ki, Karlığa'nın annesi Müslüman kızı olmakla birlikte vakti ile Kızıbaş Kobikti'nin Kıpçak topraklarına yaptığı seferler sonucunda ele geçirilmiştir. Aynı zamanda Karlığa'nın annesi ölürken kendi kızına müslüman bir Kıpçak ile evlenmesini vasiyet etmiştir. Karlığa Koblandı ile evlenerek babası Kobikti'ye ihanet etmekle birlikte annesinin vasiyetini yerine getirmiştir. Destanın bundan sonraki konu kurgusunda Koblandı ile ona yürekten âşık olan Karlığa'nın karşılıklı ilişkileri önemli yer tutar.

Bu, mahiyet itibariyle batırın kahramanlık biyografisinin ikinci önemli mevzusu olarak ilgi çekmektedir. Burada kolliziyanın esasına epos ve kahramanlık hikâyelerine ait eski bir motif konmuştur ki, bu da batırın müstakbel eşi ile baş başa görüşmede gücünü sınamasıdır. Bununla beraber Koblandı Batır destanında bu tür eski motifler hayli değişikliklere de maruz kalmıştır. Öyle ki, bu yarışta Karlığa üzerinde zaferi Koblandı değil, onun oğlu Bokenbay kazanır. Bundan sonra birçok epizotta Karlığa kendi aşkı uğrunda mücadelelerde yer alır. O, sevgilisine ulaşmak için Koblandı'yı ve Karaman'ı zindandan kaçırrır. Yeri gelmişken belirtelim ki, düşman kızının esir düşmüş kahramana yardımı Türk destan geleneğinde çok karşılaşılan bir durumdur. Böyle epizotlara biz Kitab-ı Dede Korkut, Köroğlu ve Alpamış gibi kahramanlık destanlarında da rastlarız. Burada geleneksel üslubun çizgileri ile rastlaştık da, Koblandı Batır destanında bunun anlatılması derin psikolojik tahliller ile sağlanmıştır. Koblandı'ya olan sonsuz muhabbetini belirtmek için Karlığa babası Kobiktinin miğferindeki zayıf yeri Batır'a gösterir ve Koblandı bu yeri nişan almakla Kobikti'yi öldürür. Ayrıca Karlığa Koblandı'ya onun Alşagır Han'la zafer savaşında ve diğer düşman batırlara karşı vuruşlarında da yardımcı olur.

Koblandı Batır destanının kompozisyonu ve içeriği, edebî dili, manzum parçaları, mısraların teşkili ve yapısı yine Türk destanlarının müşterek özelliklerini yansıtmaktadır. Yapısal açısından destan kronolojik sıralamaya sahip olan bir takım bitkin epizotlardan ibaret olarak tek bir tahkiye zinciri üzerinde kurulmuştur.

Koblandı Batır da birçok yerde kullanılmış edebî ifadeler kahramanların psikolojik durumunun açılmasına hizmet etmektedir. Tekrirler hikâyenin anlatımını güçlendirmekte mühim rol oynamıştır. Örneğin, savaş başarısızlıkları sırasında kahramanın duyguları ve heyecanları, üzüntüsünü etkili bir

şekilde ifade etmek için destanda kahramanların ağlayış ve sızlanışlarına sürekli tekrarlar ile yer verilmiştir.

Koblandı Batır destanında dini kavramlara, kutsallara, pirlere, evliyalara, peygamberlere, Allah'a başvurular da dikkat çekecek zenginliktir. Bu açıdan destanın Karakalpak kahramanlık destanı Kırk Kız ile pek çok müşterek yönleri görülmektedir. Kahramanların konuşmalarında Allah'a ve onun adlarına aynı zamanda Hz. Muhammed, Hz Ali, Hz. Fatıma, İhlas Baba, Şeşti Aziz, Kiyas, İlyas, Davud gibi mukaddes kişilere sık sık yer verilir. Destanda Müslümanlıkla, onun kutsal kitabı Kur'an ile, onun ayetleri ile ilgili de çok sayıda ifadeler yer verilmiştir. Ayrıca ibadetle, namazla ilgili, inançlarla bağlantılı kavramların da destanda geniş bir şekilde kendine yer bulması bu eseri Kazak etnik-ulusal yaratıcılığının orijinal bir örneği gibi değerlendirmeye imkan verir.

Koblandı Batır da işlenmiş birçok ifade hem de nasihat karakterlidir. Destanın kompozisyonunda diyalog ve monolog konuşma biçimleri önemli yer tutmaktadır. Destanın üslubunu oluşturan önemli öğelerden biri de Kazak halk şiirinin imkânlarından geniş bir biçimde faydalanılmasıdır. Hece vezninden, aliterasyon ve asonanslardan başarıyla faydalanılması destanı Kazak millî yaratıcılığının ve düşünce tarzının önemli bir numunesi haline getirir. İşte bu yüzden Koblandı Batır destanı Kazak şifahî edebiyatının zenginliğini ortaya koyan, halkın millî-manevi varlığını yüksek şekilde tecessüm ettiren bir edebî eser gibi değerlendirilmelidir.

Казахский народно-героический дастан «Кобланды-батыр» Резюме

В самом популярном эпическом образце казахского народа – дастане «Кобланды-батыр» воспевается привязанность, отличающихся высокими морально-нравственными качествами богатырей к родине, борьба за освобождение родной земли от иноземных захватчиков, благодаря их мудрости, силе и отваге.

Дастаны, являющиеся важной составной частью духовной культуры казахского народа, своими корнями уходят вглубь веков. Отметим, что отвага и героизм тюркских богатырей нашли отражение в Орхон-Енисейских эпитафических надписях, относящихся к V-VIII векам. Конкретно, самый древний пласт героических дастанов относится к VIII-X векам, периоду распада патриархально-феодальных отношений. Этническая консолидация, связанная с межплеменными сражениями и битвами, и расселение племен на разных территориях составляют основу казахских дастанов. Развитие, формирование и шлифовка эпического стиля этих дастанов связано именно с героическими личностями. Очень часто у казахов мы встречаем имена таких эпических героев, как Кобланды, Камбар, Алпамыс и др.

Происходящие в XV-XVI веках многочисленные межплеменные распри и разногласия привели к падению Золотой Орды. Именно после этого периода началось создание казахского народа и его государственности. Через некоторое время, а точнее в XVII-XVIII веках, джунгар-калмыцкие феодалы стали совершать захватнические набеги на казахские земли.

Процессы, происходящие в этот период, завершаются формированием в полной форме казахских дастанов. Сражения между джунгар-калмыками и казахами нашли отражение в таких эпических образцах, как «Ер-Таргын», «Ер Кокше», «Карабай», «Утеген-батыр», «Архалыг-батыр», «Урак-Мамай», «Шора-батыр» и др.

В ряду эпических образцов казахского народа дастан «Кобланды-батыр», состоящий в разных записях от 6 тысяч до 9 тысяч строк, занимает важное место. Во вступительной части произведения, как свойственно тюркским дастанам, речь идет о неожиданном рождении героя у престарелого Токтарбая и у его жены Аналык близнецов – Кобланды и ее сестра Карлыгаш, как свойственно легендарным героям, Кобланды стремительно растет, привлекает внимание своей отвагой, бесстрашием, необычайной силой, стойкостью. Еще ребенком, в 6 лет, оседлав гнедого коня, он едет к конюху отца Естемису, которого обучали стрельбе из лука, быстрой езде на коне. Свой первый подвиг герой совершил в схватке ради любимой девушки. Победив в схватке, он увозит красивую Гуртку в родной край. В его героической биографии умная и красивая Гуртка играет важную роль.

В центре дастана стоит истинный героизм богатыря, проявленный во многих, следующих друг за другом походах и сражениях против иноземных захватчиков – (кызылбашей и калмыков, а также первое героическое сражение против кызылбашского Газан-хана.

Как и в эпических поэмах тюркских и других народов мира, так и в дастане «Кобланды-батыр» главный узел сюжетной линии связан не с личными интересами героя, а с его общественным долгом. Ведь Кобланды, отражая нападения кызылбашей и калмыков, ведя беспощадную борьбу против Газан-хана и Алшагира, он выше всего ставит и ценит неделимость родины, спокойствие и

благосостояние своего народа. В дастане все детали образа Кобланды служат главной функции эпического героя. Вся его деятельность связана с общественными интересами, и поэтому он постоянно по своим поступкам, бойцовским качествам, доблести выше всех.

Героизм Кобланды настолько монументален, его сила настолько неиссякаема, что 40-тысячное вражеское войско в его глазах выглядит как 40 человек, от его силы содрогается земля, срываются камни, скалы. Когда он вступает в бой, брови покрываются снегом, ресницы льдом, а сам он походит на кованое железо.

В поэме широко использованы характерные для тюркских дастанов художественно-изобразительные средства. Тропы, использованные в различных эпизодах (сценах), связанных с богатырем, создают запоминающий эффект. Среди тропов такого типа представлены образы, сравнивающие богатыря с дикими зверями и птицами: львом, тигром, волком, соколом. Именно отсюда бесконечная любовь народа к богатырю.

В то же время он свет очей родителей, благоразумный глава народа, в глазах возлюбленной он храбрый, удалый, любимый, умелый властелин.

В дастане широко использованы гиперболы для изображения удалцов Кобланды, его коня по кличке Тайбурыл, также в сценах, описывающих сражения и соревнования на коне. Использованные здесь традиционные сравнения и эпитеты наряду с самим героем демонстрируют красоту и высокие качества его коня, например, лоб Тайбурыла уподобляется луне, бежит он быстрее лани и т.д..

Дружина и соратники Кобланды в дастане также описаны в духе эпических традиций.

Эти образы, будучи обобщенными, служат раскрытию истинного героизма, характерного для богатыря.

Среди них выделяются образы Букенбая, сына Кобланды, и Гарамана, соратника Кобланды. Букенбай, как и отец, в дастане уподобляется льву.

Естемис представлен как слуга хана, табунщик и воспитатель малолетнего богатыря. По внешнему описанию он представлен на уровне богатыря и воина.

В дастане «Кобланды-батыр» и многочисленные враги героя, соответственно эпическим традициям, отличаются силой и умением. Некоторые из них представлены в гротескном плане, например, приспешники Алшагира, сорокааршинный великан Гызылер и его сыновья Аганас и Тоганас, они могучи, как гора Гараспан; сравниваясь с каменной глыбой, Кобланды подчеркивает ханское происхождение Газан-хана. Несмотря на общность образов, дастан изобилует гиперболами. М.Ауэзов и Л.Соболев в свое время верно подметили, что образы врагов Кобланды, Газана, Алшагира и Кобикты наделены индивидуальными своеобразными чертами.

Наряду с другими эпизодами (рождение богатыря, выбор жеребца в табуне, поход против врагов, сражение, пленение и др.) в произведении большую роль играет любовная линия. Здесь как первоначальный узел следует отметить первую встречу Кобланды с Гарлыгой, дочерью Кобикты. С первого взгляда Гарлыга влюбляется в Кобланды.

Отметим и то, что мать Гарлыги, будучи мусульманкой, была в свое время захвачена в результате набега Кобикты на кипчакские земли. Умирая, мать Гарлыги, завещает дочери стать женой мусульманина – кипчака, изменив отцу, девушка выполняет завещание матери. В дальнейшем в построении сюжетной линии видное место занимают обоюдные чувства Кобланды и влюбленной в него Гарлыги. Отсюда по сути начинается вторая линия в биографии богатыря. Здесь в основу коллизии вплетается характерный для героико-эпических

сказаний древний мотив, что приводит к испытаниям героя в схватке за будущую жену. Вместе с тем, в дастане «Кобланды-батыр» древняя сюжетная линия подвергается многим изменениям, то есть в этом соревновании победу над Гарлыгой одерживает не сам Кобланды, а его сын Букенбай. После этого эпизод за эпизодом Гарлыга борется за свою любовь. Чтобы добиться любви, она, освободив Кобланды и Гарамана из темницы, устраивает их благополучный побег.

Отметим, что помощь, оказанная дочерью врага попавшему в плен герою, является характерным признаком древних эпических традиций. С подобного рода моментами мы встречаемся в таких героических дастанах, как «Китаби-Деде Коргуд», «Кероглу», «Алпамыш», в любовно-романической поэме «Юсиф и Ахмед» и т.д.. Хотя в дастане «Кобланды-батыр» мы и встречаемся с «симптомами» традиционного сюжета, в то же время в использовании этой линии присутствует глубокий психологизм. Чтобы выразить свою безграничную любовь к Кобланды, Гарлыга показывает богатырю слабое место в шлеме отца, и Кобланды, прицеливаясь в это место, убивает Кобикты. После этого Гарлыга помогает Кобланды одержать победу в битве с Алшагир-ханом и в других битвах с врагами.

Композиция и содержание дастана «Кобланды-батыр», система художественно-выразительных средств, построение стиха отражают традиции, свойственные героическим дастанам.

С точки зрения структуры дастан состоит из расположенных в хронологической последовательности нескольких завершенных эпизодов, создающих единое целое повествование. Используемые в дастане многочисленные художественно-образные формулы служат передаче различных чувств, настроения героя. Восклицания играют большую роль в усилении экспрессивности повест-

вования. Например, чувства, настроение, печаль, тоска героя во время неудачного сражения передаются при помощи специальной экспрессии. Восклицания несут своеобразную эмоциональную нагрузку и создают неповторимый эффект.

Дастан «Кобланды-батыр» помимо перечисленными элементами, также изобилует религиозными выражениями, взволнованными восклицаниями, обращениями к святыням, религиозным очагам, пророкам, Богу. С этой точки зрения можно выделить много моментов, созвучных с каракалпакским героическим эпосом «Сорок девушек» («Кырк кыз»). В поэтической речи героев часто можно встретить такие имена, как пророк Али, Хазрат Али, Ихлас-ата, Шашти Азиз, Гияс, Ильяс, Давуд, пророк Мухаммед, Бибифатима и т.д. В дастане также нашли отражение фрагменты, связанные с мусульманством, Кораном, отдельными отрывками из Корана, культами, обрядами, традициями. Кроме этого использование выражений, связанных с культами, намазом, богослужением, религиозными обрядами и т.д. дает возможность оценить это произведение как оригинальный образец казахского этническо-национального мышления. Используемые в дастане многие выражения и фразы несут назидательный характер.

В композиции дастана широко использованы формы диалогической и монологической речи. Важным элементом, обеспечивающим выразительность дастана, является умелое использование слогового ритма, такта, аллитераций, рефренов (повторяющихся строк), интонаций, которые, в свою очередь, демонстрируют широкие возможности казахской народной поэзии, дающие возможность оценить его как важный образец национально-эпического сознания. Как образец высокого уровня казахского словесного творчества дастан «Кобланды-батыр» демонстрирует духовное богатство народа.

Kazakh national heroic epos "Koblandy-batyr"

Summary

In the "Koblandy-batyr" epos, the most popular epic sample of the Kazakh people, is described heroes' loyalty to their homeland, that are distinguished by high moral qualities – their wisdom, strength and courage; the struggle for the liberation of their native land from foreign invaders.

Eposes, which are an important part of the spiritual life of the Kazakh people, have deep roots. It should be noted that the courage and heroism of the Turkish heroes are reflected in the Orkhon-Yenisei and epitaphic inscriptions dating back to the V-VIII centuries. In particular, the most ancient Kazakh heroic eposes refer to the VIII-X centuries, the period of the disintegration of patriarchal-feudal relations. Ethnic consolidation of tribes, emergence of legends about tribal battles and resettlement of tribes in different territories are the basis of Kazakh eposes. The development and formation of the epic style of these eposes is associated with heroic personalities. Among the Kazakh people we often see the names of such epic heroes as Koblandy, Kambar, Alpamysh, and others.

Numerous intertribal quarrels and disagreements occurring in the XV-XVI centuries led to the fall of the Golden Horde. After this period the Kazakh people and its statehood emerged. After a while, in the XVII-XVIII centuries, the Dzungar-Kalmyk feudal lords began to carry out occupational raids in the Kazakh lands.

The processes occurring in this period were completed by the full formation of Kazakh eposes. Battles between the Dzungar Kalmyks and Kazakhs have been reflected in such epic samples as "Yor-Targin", "Yer Kokshe", "Karabey",

"Utegen-batyr", "Arhalyg-batyr", "Urak-Mamai", "Shora-batyr", etc.

"Koblandy-batyr" epos, consisting of 6-9 thousand lines, has an important place in a series of epic samples of the Kazakh people. In the introductory part of the work, unexpected birth of the hero is typical for Turkic eposes. Twins – Koblandy and his sister Gurtka were born. Koblandy grows rapidly and attracts attention for his legendary heroism, courage, endurance. When he was a child – 6 years old, saddling his horse, he went to Estemis who was a stable boy and taught archery, horse riding, heroism and shooting from him.

Koblandy's marriage, rearing of his horse and other epic events are described within the traditions of heroic epos. His first heroic feat is connected with the fight for the sake of his beloved girl. After the victory, he takes the beautiful Gurtka to his native land. In his heroic biography, smart and beautiful Gurtka plays an important role.

Koblandy's true heroism in many successive battles against foreign invaders (Gizilbash and Kalmyks) is at the centre of epos and his first heroic battle is against Gizilbash Gazan Khan.

In the "Koblandy-batyr" epos as in the epic poems of the Turkic and other peoples of the world, the main feature of the storyline is not connected with the personal interests of the hero, but with his public duty. After all, indivisibility of the homeland, the calmness and well-being of his people is very important for Koblandy, attacking to Gizilbash, Kalmyks and Kipchak lands, conducting a merciless struggle against Gazan Khan and Alshagir. In epos, all the details of the image of Koblandy serve as the main function of the epic hero. All his activities are connected with the public interest, and therefore he is always more valiant in his actions, fighting qualities, valor.

The heroism of Koblandy is so monumental, his strength is so inexhaustible that the enemy army consisting of 40,000 people looks like 40 people in his eyes, the earth shakes from his roar, stones and rocks break down. When he enters the battle, his eyebrows are covered with snow and his eyelashes with ice. He is like wrought iron.

In the epos, artistic and visual means characteristic for the Turkic eposes are widely used. Trails used in various episodes (scenes) related with the hero, create a memorizing effect. Among the trails in this type is compared a hero with wild animals and birds: a lion, a tiger, a wolf, a falcon. Due to this, the love of the people for the hero is endless.

At the same time, he is judicious, brave, talented ruler for his parents, lover and people. In the epos, hyperbolas are widely used for describing the heroism of Koblandy, his horse named Tayburyl in battles and horse competitions. The traditional comparisons and epithets used in the epos, demonstrate not only hero, but also the beauty and high qualities of his horse. For example, Tayburyl's forehead is likened to the moon; it runs faster than gazelle, deer and etc.

Fighting friends of Koblandy are also described in the spirit of epic traditions.

These images, being generalized, serve to reveal the true heroism characteristic for the hero. Among them are the images of Bukenbay, the son of Koblandy, and Garaman, a colleague of Koblandy. Bukenbay, like his father, resembles a lion in the epos.

Estemis is presented as a servant of the khan, a stableman and an educator of a young hero. According to the external description, he is presented at the level of the hero and warrior. The descriptions are within imaginary means.

In "Koblandy-batyr" epos, in accordance with epic rules, numerous enemies of the hero differs their strength and skill. Some of them are presented ironically. For example, Alshagir`s

relative, giant Gyzyler and his sons Aganas and Toganas. They are mighty as the Garaspan Mountain; Gazan Khan is compared with high mountain pass and it is mentioned that he is origin of khan. Despite the generality of the images, the epos abounds with hyperboles. M. Auezov and L. Sobolev noted that enemies of Koblandy – Gazan, Alshagir and Kobikta are endowed with individual peculiar features.

Along with other episodes (the birth of the hero, the choice of the stallion in the herd, the battles against the enemies, his captivity, etc.), the love line plays an important role in the work. Here, as the initial knot, we should note the first meeting between Koblandy and Garlyga, the daughter of the Kobikty. At first sight Garlyga falls in love with the Koblandy.

We should also note that Garlyga's mother, being a Muslim, was at one time captured in the result of raids by Kobikty on the Kipchak lands. While dying Garlyga's mother, bequeaths her daughter to marry with the Kipchak Muslim and the girl betrays his father by getting married with Koblandy and fullfils the will of the mother. On the next plot line, the mutual love feelings between Koblandy and Garlyga are more described. Hence, the second line in the biography of the hero begins. Here, the basis of the collision is intertwined with the ancient motif, characteristic for heroic epic tales, which leads to hero's tests in the struggle for the future wife. At the same time, in the "Koblandy-batyr" epos the ancient story line undergoes many changes, that is, in this competition the victory for Garlyga is gained not by the Koblandy, but by his son Bukenbay. After that, in some episodes Garlyga struggles for the love. To achieve love, she releases Koblandy and Garamana from the dungeon, arranges their safe escape.

Let us note that the assistance rendered by the daughter of the enemy to the captive hero is a characteristic feature of ancient epic traditions. With such moments we meet in such

heroic eposes as "Kitabi-Dede Gorgud", "Koroglu", "Alpamysh", in the romantic poem "Yusif and Ahmed", etc. Although in the "Koblandy-batyr" epos we meet with the "symptoms" of the traditional plot, at the same time, there is a deep psychologism in using this line. To express his boundless love for Koblandy, Garlyga shows the hero a weak point in his father's helmet, and Koblandy, taking aim at this point, kills the Kobikty. Besides, Garlyga helps Koblandy in the battle with Alshagir-khan and in other battles with the enemies.

The composition and content of the "Koblandy-batyr" epos, the system of artistically expressive means, and the construction of the verses reflect the traditions inherent in the heroic eposes.

From the point of view of the structure, the epos consists of several episodes arranged in the chronological sequence, creating a single holistic narrative. Used in epos, numerous artistic-figurative formulas serve to convey various feelings, the mood of the hero. The Exclamations play a great role in strengthening the expressiveness of the narrative. For example, feelings, moods, sadness of a hero during an unsuccessful battle are given through special expression. Exclamations are a kind of emotional load and create a unique effect.

The "Koblandy-batyr" epos abounds with religious concepts, excited exclamations, appeals to sacred objects, religious foci, prophets, God. From this point of view one can see many moments that are similar with the Karakalpak heroic epic "Forty girls" ("Kyrk kyz"). In the poetic speech of the heroes, you can often find such names as the Prophet Ali, Hazrat Ali, Ikhlas-ata, Shashti Aziz, Gıyas, İlyas, Davud, the Prophet Muhammad, Bibifatima, etc. The eposes also reflect fragments related to Islam, the Koran, verses from the Koran, cults, rituals, and traditions. In addition, the use of concepts related to cults, prayer, worship, religious rituals makes it

possible to evaluate this work as an original example of Kazakh ethnic-national thinking. Many expressions and phrases used in the epos are instructive.

Important forms of dialogical and monological speech are widely used in the composition of epos. An important element that ensures the expressiveness of epos is the skilful use of syllabic rhythm, tact, alliteration, refrains (repeating lines), intonations, and this factor makes possible to evaluate it as an important sample of ethnic-national consciousness. For this reason, the "Koblandy-batyr" epos demonstrates Kazakh folklore and the spiritual wealth of the people.

Низами Тагисой (Низами Таги оглу Мамедов)
доктор филологических наук, профессор, тюрколог,
литературовед, поэт-критик

Родился в Уджарском районе Азербайджанской Республики, служил в армии. Окончил факультет русского языка и литературы Азербайджанского педагогического института русского языка и литературы им. М.Ф.Ахундова с отличием. На конкурсной основе поступил в аспирантуру Института, где ранее получил высшее образование. 1986 году защитил кандидатскую диссертацию на тему: «Русские переводы пьес Самеда Вургунa и их сценическое воплощение».

С 1984 года работает в Бакинском славянском университете (в прошлом Азербайджанский педагогический институт русского языка и литературы им. М.Ф.Ахундова).

С 1990 по 1992 год, находясь в докторантуре, работал над диссертацией: «Русская поэзия XX века в азербайджанских переводах», что успешно защитил до окончания срока, в 1992 году получил ученую степень доктора филологических наук.

С 1995 по 1997 гг. заведовал кафедрой «Азербайджанского языка и литературы» в Бакинском девичьем университете, с 1998 по 2010 год –заведовал кафедрами сначала «Азербайджанского языка и литературы», потом «Русского языка и литературы» в Азербайджанском международном университете.

С января 2011-года по сей день является главным научным сотрудником отдела Литературы тюркских народов Института литературы им. Низами Гянджеви Национальной Академии Наук Азербайджана.

Низами Тагисой – ученый, занимающийся наряду с педагогической работой, плодотворной научной деятель-

ностью. Около 500 его статей различного содержания увидели свет на конференциях, симпозиумах и научных заседаниях, страницах газет и журналов республиканского и международного уровней.

В научном приоритете профессора Низами Тагисоя успешно разрабатываются проблемы теории и методологии перевода, литературных связей, компаративистики, этногенеза, этнологии и этнографии, эпического мышления, традиции фольклора, классической и современной литературы тюркских народов, актуальные вопросы литературоведения, современного литературного процесса и других направлений. Монографии и статьи, как правила, отличаются полемичностью и плоскостью индивидуального взгляда.

Профессор Низами Тагисой – автор многочисленных статей и книг о гагаузском, казахском, каракалпакском, караимском, карачаевском, киргизском, малкарском, ногайском, узбекском, хазарском и других тюркских этносах и народах.

Написанные им в разные годы программы для студентов высших учебных заведений, учебники и учебные пособия, монографии, исследования фольклорно-этнографического и теоретико-критического характера одобрены читателями и специалистами. Высоко оценены учеными, литературоведами-критиками и тюркологами такие монографии и книги известного исследователя, как «Русская поэзия XX века в азербайджанских переводах» (Баку, 1992, 134 с. на рус. яз.), «Национальное своеобразие подлинника и перевод» (Баку, 1998, 68 с. на рус. яз.), «Драматургия Самеда Вургунна на русском языке» (Баку, 1999, 132 с. на рус. яз.), «Поэтический перевод» (Баку, 2001, 245 с. на рус. яз.), «Каракалпакская литература» (Баку, 2007, 296 с. на рус. яз.), «Течение прозы: контекст времени и пространства» (Баку, 2008, 152 с. на азерб. яз.),

Фольклорно-этнографическое исследование «Шильян – мудрое слово как родник» (Баку, 2009, 172 с. на азерб. яз.), о творчестве рано ушедшего из жизни неизвестного поэта-фронтовика Великой Отечественной войны «Сафтар Гасанзаде. Строки, навеянные тоской по родине и запахом пороха» (Баку, 2009, 76 с. на азерб. яз.), «Этнос и эпос: с прошлого к настоящему» (Баку, 2010, 372 с. на азерб. яз.), об особом устно-классическом жанре азербайджанского фольклора «Поэтика мейханы» (Баку, 2011, 432 с. на азерб. яз.), «Каракалпакская литература» (Баку, 2015, 456 с.), «Караачаевская литература» (Баку, 2016, 312 с.), «Роман Эльчина «Голова» в контексте структурно-функционального анализа» (Баку, 2017, 272 с. на азерб. яз.) и др.

Профессор Низами Тагисой – ученый, постоянно занимающийся вопросами теории и практики художественного перевода. Он впервые в азербайджанской тюркологии обратился к фольклорной памяти кыпчакских тюрков, переводу «Каракалпакские народные сказки» (Баку, 2006 г.) и рассказ казахского писателя М.Ауэзова «Красавица в трауре» (Баку, 2017) и др. на родной язык.

Член Союза писателей Азербайджана Низами Тагисой преподнёс почитателям поэзии два сборника стихотворений и поэм: «Будешь искать меня» (Баку, «Сяда», 2000), «Может мир заблудился» (Баку, «Азернешр», 2004) и повесть «Сказка о Натике и кара зурне, или обоим элегия» (Баку, 2008). Часть его стихотворений и поэм переведена поэтом Гией Пачхаташвили на русский язык и изданы в периодической печати. Несколько стихотворений Низами Тагисой переложены на музыку композиторами Джаванширом Гулиевым и Разимом Пашаевым.

Впервые в Азербайджане профессор Низами Тагисой совместно с другими авторами (профессором Рафиком Манафоглы и профессором Рустамом Камалом)

подготовил и издал «Толковый словарь переводоведческих терминов» (Баку, 2010, 164 с. на азерб. яз.).

Профессор Низами Тагисой –постоянный участник проводимых в стране и за её пределами престижных международных конференций и симпозиумов.

Профессор Низами Тагисой около трех десятилетий работает над сбором фольклорных образцов, этногенезом, эпическим мышлением тюркских народов, составлением учебника по современной тюркской литературе, издание которого намечается многотомником.

Теоретические суждения профессора Низами Тагисой об азербайджанско-русских, азербайджанско-узбекских, азербайджанско-каракалпакских, азербайджанско-карачаевских литературных связях, или об актуальных проблемах современного литературоведения, в том числе, связанных с творчеством А.Блока, С.Есенина, К.Симонова, А.Адалис, П.Антокольского, А.Твардовского, С.Васильева, С.Вургуна, Мир Джалала, И.Эфендиева, Анара, Эльчина, А.Рагимова, Е.Гусейнбеили, Р.Равана, Э.Ахмеда, К.Кюргырахлы, А.Халафли, Ю.Нагмежяра, А.Мадатоглы и др. считаются оригинальными страницами литературной критики.

Сведения о Низами Тагисое даются в биографическом сборнике «Ученые и просветители Азербайджана XX века». Он обладатель премий «Золотое перо», «Авторитетный ученый народа», ему присвоено “Заслуженный учитель Азербайджана”.

В настоящее время профессор Низами Тагисой занимается научно-педагогической деятельностью на кафедре «Азербайджанской литературы» в Бакинском славянском университете и в НАН Азербайджана в Институте литературы им. Низами Гянджеви. Периодически печатает статьи и монографии, посвященные различным проблемам современной литературной науки и критики.

Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Kompüter dizayneri: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Ruhiyyə Abbasova

Çapa imzalanmış **17.10.2017**
Şerti çap vərəqi **19.75**. Sifariş № **587**
Kağız formatı **60x84 1/16**. Tiraj **300**

*Kitab “**Elm və təhsil**” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnib çap olunmuşdur.*

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.